

179

=182=

Հ. Ս. Խ. Հ. ԼՈՒՍԺՈՂԿՈՄԱՏ

ՍՈՑԻԱԼԻԱԿԱՆ ԴՍԱՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽ. ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ ԱԴՐԲԵՋԱՆՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԻԻ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ԳՊՐՈՑՆԵՐԻ ՎԻԽՄՔԻ,
ԲԱՆՖԱԿՆԵՐԻ, ՏԵԽՆԻԿՈՒՄՆԵՐԻ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

ՊՐԵՍԿԱ.

ԿԱԶՄԵՑ՝ ՅԵ. ՉԱՐԵՆՑ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ 1929

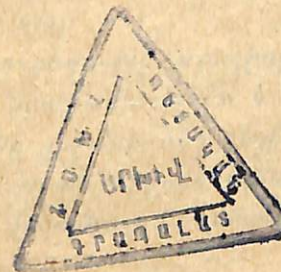
1982
1883

894.3(082)

ՆՄՈՒՇՆԵՐ ԱԴՐԲԵՋԱՆՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԻՑ .

ՊՐԱԿ Բ.

ԿԱԶՄԵՑ՝ ՅԵ. ԶԱՐԵՆՑ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ.- ՅԵՐԵՎԱՆ, 1929

1.07.2013
1995 VON 2.1

13.826

17570

Հր. № 957. Գրառեպլար № 1803 (բ). Տիրամ 8000
Պետերսբուրգի առաջին տպարանի վարչապետություն
Պատվեր № 66:

ԲՈՅՈՒՆ ԱՂԱԹԱՆԸ

«ՏՂԱՄԱՐԴԻ ԹՅՈՒՔԵԳՐԱՆԸ»

Թյուքեզյան խալան միջնասակ, միջին տարիք ունեցող, թուխ, վոչ նիհար, վոչ ել չաղ մի գեղջկուհի չեր: Թյուքեզյան խալան իր աղջիկ ժամանակից մի ցավ ուներ, վոր մինչև այժմ ել նրանից չեր հեռացել: Նրա այդ ցավը փոխանակ դեղերով բուժելով՝ «չեղալի ծեծով» ելին դարմանում: Քանի նա աչքը բացել եր՝ հորից ու չեղբայրներից ել ծեծ չեր մնացել, վոր չուտեր: Բայց ծեծն ել ոգուտ չեր անում: Կենց վոր մի տեղ մարդկանց հավաքուլթ տեսներ՝ Թյուքեզյանն անպայման պիտի ներկա լիներ: Վորտեղ վոր մի ձայն լսեր Թյուքեզյանը՝ իր չարսափի ծայրերը մեջքին պնդացնելով, գնալու չեր: Տղամարդ թե կին Թյուքեզյանի համար տարբերություն չուներ: ամաչել չեր իմանում, կարմրել չգիտեր: Սգի ժամանակ, թույլ¹ ժամանակ, բաղնիսում, մեջիթում, վերջապես ամեն տեղ ել խերն ու շառն առանց Թյուքեզյանի չեր չինի: Բարեկամ-ազգական իսկապես բխբուռ ելին չեղել նրա չերեսից: Գյուղում խոսք չեր մնացել, վոր Թյուքեզյանի չետից չասելին: Վերջապես նրա հայրը այս անամոթին սանձահարեց: գյուղում Աբդալ Եսադ անունով մի բան-վոր կար: նրա հետ մի փոքր տեսակցություն ունենալուց հետո հայրը Թյուքեզյանին նրան տվեց և գլխից հեռացրեց:

Շատ մարդիկ կարծում ելին, թե այժմ գուցե Թյուքեզյանը մի փոքր հանդարտի, բայց մարդու գնալուց հետո նրա ձեռք-վոտը ել ավելի բացվեց: Նա ել ավելի չեր ման գալիս, վորովհետև Աբդալ Եսադը չբավոր մարդ լինելով՝ Թյուքեզյանի հախից չեր տարուղանում գալ:

Թյուքեզյանի աչքիսի վերաբերմունքի համար գյուղի ծերունիները նրա ամուսնուն և հորը շատ անիծում ելին և ծեր կանաչք ել իրենց շրջանի մեջ չեյին ընդունում նրան: Գյուղում կանանցից վոմանք նրան սիրում ելին և վոմանք ել հարգում, վոմանք ել նրանից վախենալով՝ «անամոթ» ասելով զգվում ելին:

¹ Թույլ—հարսանիք.

Թյուքեզբանը սրանց կարևորութիւնն չտալով՝ իր չետեից աս-
ված խոսակցութիւններին ականջ չեր դնում:

Մի որ Թյուքեզբան խալալի համար (դժբախտաբար՝ թե բարե-
բախտաբար) մի մեծ դեպք պատահեց: Իր ամուսին Նսադը հիվան-
դացավ, մեռավ, տնտեսութիւնն ամբողջ գործը Թյուքեզբանի ձեռքն
անցավ: Յերբ գործը բազարն եր ընկնում, կամ նրան պաշտոնա-
տուն ելին կանչում՝ Թյուքեզբան խալան անմիջապէս ձին հեծնում-
գնում եր: Գութանով հերկել, սերմանել, հնձել, Թյուքեզբան խա-
լալի հին փեշակն եր. քյասիրութիւնը նրա համար դժվար գործ
չեր, աչնպէս վոր նրա ամուսնու մահը նրան մեծ փրաս չտվեց:
Նրա այսպէս ապրելը և ինքն իրան կառավարելը զարմացնում եր
ամբողջ գյուղին, բայց դրա հետ միասին նրա չետեից անվաշել խոս-
քեր ելին ասում:

Յերկրում Սուրհոգալին իշխանութիւնը հաստատվեց:

Թյուքեզբան խալան քաղաքականութիւնից չեր հասկանում,
չեր իմանում, թե ինչո՞ւ փշրեցին մուսավաթական կառավարու-
թիւնը և նրա տեղը հաստատեցին բանվորա-գյուղացիական պե-
տութիւն: Միայն գյուղ չեկող-գնացող մեծ մանդատ ունեցողներին
լսում եր, թե սրանից հետո իր ջիլաֆն իր ձեռքումն ե, թե սրանից
հետո Թյուքեզբան խալան տղամարդկանց նման ազատ մի մարդ ե:

Մի անգամ Թյուքեզբան խալան գիշերը բոստանից վերադառ-
նալիս՝ հրացանով մի գալլ սպանեց: Այս դեպքը մի փոքր ավելացրեց
դեպի Թյուքեզբանը չեղած հարգանքը: Բոլոր տներում խոսում ելին
Թյուքեզբանի զոչաղութիւն, իգիթութիւն, գործ գլուխ բերելու և
այլ լավ ու վատ կողմերի մասին, և նրան անամութիւն և ան-
նամուսնութիւն մեջ մեղադրողների թիվը կամաց-կամաց նվազում եր:

Մի որ գյուղը լուր չեկավ, թե Բագվա համար մի կին են
պահանջում. թե ո՞ւմ համար են ուզում, ինչի՞ համար են ուզում,
այս մասին զանազան կարծիքներ կային, ամեն մեկն ըստ իր կար-
ծիքի մի բան եր ասում:

— Ես եր մնացել՝ ես ել տեսանք. վերջապէս մեր կանանցն
ել մեր ձեռքից պիտի խլեն, — ասում եր գյուղի ուսուցիչ մուլա
Բեշբը:

Բայց գավառի կենտրոնից չեկած մի ներկայացուցչի խոսքից
աչնպէս հասկացվեց, թե Բագվում կանանց համագումար ե լինելու,
և այս համագումարի համար գյուղից մի կին ե ուղարկվելու:

Ղալմաղախ սկսվեց: Շատ խոսվեց — վոչ մի մարդ չճարվեց:

Ով իր մորից-քրոջից ձեռք ե քաշում. — Վնչ վոք...

Կամաց-կամաց, այս խնդրի առթիվ ծածուկ և բաց խոսակցու-

թիւններից հետո, վողջ գյուղը վորոշեց, վորպեսզի այս համագու-
մարին Թյուքեզբան խալալին ուղարկեն:

Այս թեկնածութիւնը տղամարդիկ ել, կանայք ել համաձայն-
վեցին:

Տղամարդիկ ասում ելին, թե՛ ո՞վ ե իմանում, Բագվում այս
կնոջ գլխին ի՞նչ են բերելու. չեթե վորեւե բան պատահի՝ վոչինչ,
անտեր կին ե, առանց նրան ել յոյա կգնանք... Տղամարդկանց այս-
պիսի կարծիքից հետո կանայք ել կարող ելին այլ թեկնածու առա-
ջարկել:

Պաշտոնական մի հավաքութիւն Թյուքեզբան խալալի բախտը
բանեց և նա միաձայն ընտրվեց կանանց առաջին համագումարի
պատգամավոր: Թյուքեզբան խալան իր վտար դրեց սանդուխտի առա-
ջին աստիճանին:

Ո՞վ եր իմանում, վոր նրա վտար առաջին աստիճանի վրա չը-
մնալով՝ դեպի վեր եր բարձրանալու: Ո՞վ եր իմանում, թե Թյու-
քեզբանը զրանով չբավականանալով՝ պիտի հանդգներ մագլցելու
սանդուխտի մյուս աստիճաններին: Ո՞վ եր իմանում, թե հետագա-
յում Թյուքեզբան խալան այս գյուղի գլխին մի «փորձանք» եր
լինելու: Ո՞վ եր իմանում, թե Թյուքեզբան խալան հարստահարող-
ներին հարստահարող և հարստահարվածներին պաշտպան եր դառ-
նալու:

Ո՞վ եր իմանում, թե Թյուքեզբան խալան «տղամարդ» եր լի-
նելու...

Յեթե Մոհամմեդ մարգարեի բարեպաշտ վորդիներից մեկն
ընտրութիւն ժամանակ այս գյուղում լիներ և Թյուքեզբան խալալի
գալուստն իր չերագում տեսնելով՝ հասարակութիւնն ավետեր, —
անշուշտ այդ «գլուխը կորցրածի» անունը վոչ վոք չեր տա:

Բայց այժմ բանը բանից անց եր կացել և Թյուքեզբան խալան
թե գավառի կենտրոնում և թե Բագվում կին բաժնում ճանաչված
լինելով՝ հրավիրվում եր հասարակական աշխատանքների: Այս պատ-
ճառով, չերկու տարի անց, գյուղխորհրդի ընտրութիւններն սկսե-
լիս, խորհրդի նախագահի համար առաջադրված թեկնածուներից ան-
կում դրված եր նաև Թյուքեզբան խալալի անունը:

Ընտրութիւնն որը հասարակութիւնը հավաքվեց: Կենտրոնից
չեկած հրահանգիչը ճառ ասաց և իր ճառում գյուղի բոլոր կանանց
ակտիվ մասնակցութիւնը պահանջեց:

— Ի՞նչպէս եք ուզում. կանանց առանձին ժողով գումարել,
թե տղամարդկանց հետ միասին, — հարցրեց հրահանգիչը հասարա-
կութիւնից:

Հրահանգիչը գիտեր, վոր այս ժողովին մասնակցողները բոլորն էլ տղամարդիկ էլին և մեկ էլ մեր թյուքեզբան խալան եր:

Լսելով հրահանգչի հարցը, թյուքեզբանը տեղից վեր ցատկեց և բացականչեց.

— Ընկեր, տղամարդկանց հետ միասին, միասին...

Բայց դեռ թյուքեզբան խալաների այս առաջարկն ընդունելու ժամանակը չեր լեկել, և ժողովը, բոլորի լուրջ ցանկության համաձայն, առանձին կայացավ:

Ընտրությունների վերջում պարզվեց, վոր թյուքեզբան խալան գյուղխորհրդի նախագահ է ընտրվել:

Գյուղում մեծ զարմագալ ընկավ, ժողովուրդն իրար անցավ:

— Մեր գլխին փափախ չկա, մենք տղամարդ չենք, վոր անամոթի մեկին մեր գլխին մեծ նշանակեցին...

— Ջարմանալի բան, կի՛նն էլ կառավարության գլուխը նստի...

— Այ մարդիկ, ես թյուքեզբանը կնիկ չե, տղամարդ ե. ինքն էլ քոսա չե. քանի տարի ամուսին ունեւ, չերեխա չունեցավ... Աբդալ Եսադը միշտ ասում էր, թե նա իմ կինը չե, իմ մարդն է:

Այսպես խոսելով՝ գյուղացիք ընտրության տեղից ցրվեցին, գնացին իրենց տները:

— Թյուքեզբանը կնիկ չե, տղամարդ ե...

Կարծես այս խոսքերը բոլորին դուր չեկան, բոլորը լեռանդի չեկան, չերեկոյան բոլորն էլ այս խոսքերն էլին ծամծամում: Այս լուրը տարածվեց և ամբողջ գյուղում:

— Ո՞վ ընտրվեց նախագահ:

— Տղամարդ թյուքեզբանը:

Այս ձևով անա մեր պատմվածքի հերոս թյուքեզբան խալան մի որում դարձավ «տղամարդ»:

Թյուքեզբան խալան խորհրդի նախագահ ընտրվելը մի հասարակ բան հաշվելով՝ գնաց ստանձնեց գործերը և հրահանգչից ստացած կարմիր թղթի վրա գրված վկայականն էլ, շատ զգուշությամբ ծալելով, գրպանը դրեց:

Իրիկնամուտին գյուղացիք, իրենց գործերը վերջացրած, կանաչք ու տղամարդիկ առանձին-առանձին, փողոցներում, պատերի տակին ծալապատիկ նստած, խոսում ու բամբասում էին:

— Տղամարդ թյուքեզբանը գալիս է...

Այդ միջոցին թյուքեզբան խալան պորտֆելը թևի տակ դրած, ձեռին մտրակ՝ անցավ գյուղացիների առջևից:

— Մի դրա գողոցութանը մտիկ... Կարծես դրա պապն էլ, հերն էլ կառավարութուն են չեղել միշտ, — ասաց տղամարդկանցից մեկը և զայրացած նայեց խալալի չետևից:

Կանաչք էլ նրան տեսնելիս հանգիստ չեղին նստում, ամեն մեկը մի բան էր տսում, լավ թե վատ: Նրանց մեջ մի քաղաքացի տիկին էլ կար, վոր բալլըկիկներից փախած՝ ապրում էր գյուղում:

— Լսել էյի, բայց չեյի տեսել, ես լավ տղամարդ ե չեղել, — ասաց գեղջկուհիներից մեկը քաղաքացի տիկնոջը և ցույց տվեց թյուքեզբանի մտրակն և պորտֆելը: Քաղաքացի տիկինն այս տեսելով, զարմանքով մի ախ քաշեց և ասաց.

— Ել ի՛նչ ասենք, ի՛նչ խոսենք, աշխարհը փոխվել է, ժամանակը փոխվել է. կինը մարդ է դառել, տղամարդն էլ՝ կին...

Գիշեր լեղավ, բոլորը քնեցին, գյուղում ըստ սովորականի լուծութուն տիրեց: Միայն չերբեմն գյուղի ծայրից գալիս էր շների հաշոցը: Թյուքեզբանի «գահ բարձրանալը» գյուղի սովորական գիշերների մեջ վնչ մի փոփոխութուն չմտցրեց և բոլորն էլ, անուշ քուն մտած, չեղին իմանում, թե առավոտը գյուղում ի՛նչ է կատարվելու...

Առավոտյան, նորից ըստ սովորության, ամեն մեկն իր գործին գնաց: Գյուղխորհուրդի քարտուղար Մեհմեդ Ալին էլ հանգիստ, անխուժ գիվանատուն գալով՝ սենյակի ձախ անկյունում իր տեղը գրավեց: Դեռ չեր հանգստացել, չերթ թյուքեզբանը բարկացած ներս մտավ, Հենց վոր նստեց՝ մեծ ուշադրությամբ սկսեց նայել պատի թղթերին, կարծես նստած տեղում ուզում էր կուլ տալ թղթի տառերը:

Յերկար նայելուց հետո քաղցրությամբ հարցրեց քարտուղարին:

— Քանի՞ որ կալանքի տակ պահելու իրավունք ունեմ:

— Հինգ որ, — պատասխանեց քարտուղարը:

— Հինգ որ:

— Այո, հինգ որ:

— Ափսոս... շատ ափսոս... վնրտեղ ե գրված, ցույց տուր տեսնեմ:

Քարտուղարը տեղից վեր կենալով, պատին փակցված թղթի վրա ցույց տվեց Ադրբեջանի Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտեի վորոշման համապատասխան հոդվածը: Թյուքեզբանը ևս վեր կացավ տեղից.

— Ափսոս, ափսոս, պետք է ավելի լիներ, — ասաց նա և մոտենալով թղթին՝ ցուցամատը քարտուղարի մատի մոտ դրեց և ապա բթամատի չեղունգով այդ հոդվածի ներքևը մի գիծ քաշելով՝ նշան արեց:

— Ել ի՛նչ պատիժներ տալու իրավասու չեմ:

— Տասնհինգ ուրբի տուգանք և հինգ որ պարտադիր աշխատանք:

— Ես էլ քիչ ե:

Այս ասելով, Թյուքեզը քուրդովին սրանեղեց և մի փոքր քրտնեց:

— Այս որենքը վիրտեղ ե գրված:

— Այստեղ:

Կրկին քարտուղարը ցուցամատով ցույց տվեց պատշաճ հոգ-վածը և Թյուքեզը անհեղինակ ել բթամտի լեզունգով ընդգծեց այդ տեղը:

Թյուքեզը հոնքերը կիտած՝ նստեց իր տեղը և մի փոքր մտածելուց հետո ասաց քարտուղարին.

— Հրամայում եմ մոլլա Բեշեին, վորդուն՝ մոլլա Ջաֆարին, յեղբորը՝ Սեֆերին և փեսային՝ Սեյիդ Հյուսեյինին հինգ որով բան-տարկել: Գրիր:

— Աչքիս վրա:

— Լրացուցի՛չ. հրամայում եմ հինգ որով բանտարկել Ղուլամ Հյուսեյին բեյին, Հյուսեյին Կուլի բեյին, Սեֆեր Աղա բեյին, Ջաֆար Աղա բեյին, Յուզբաշի Խալիլին, Ահմեդ և Ղազախ Սուլեյմաններին: Գրիր:

— Աչքիս վրա:

— Ելի: Հրամայում եմ, վոր Քերեբայ Հյուսեյինը, Մեշեդի Սեմեդը, Հաջի Մեհտին և Սուլեյմանը — ամեն մեկը տասնհինգ ուր-լի տուգանք վճարեն և հինգ որ աշխատեն հասարակական առվի վրա: Գրիր:

— Աչքիս վրա:

Թյուքեզը անի բարկութունը մի փոքր իջավ և սրանեղութունն անցավ: Պորտֆելը բաց արեց, հրահանգչից ստացած կարմիր վկա-յականը հանելով՝ ուշադրությամբ նայեց, ժպտաց, կրկին կուշտ նա-յեց և ապա գգուշությամբ ծալելով՝ տեղը դրեց և նստեց:

— Գրեցիր:

— Գրեցի:

— Ես սահաթին իմ հրամանը պետք ե կատարվի. յես դրանց որը պետք ե սև դարձնեմ:

— Աչքիս վրա:

Թյուքեզը վերկացավ, գնաց:

Մի ժամ չքաշեց՝ ախոռից բանտի վերածված փոքր շենքը (ցվեց բանտարկյալներով: Նստելու իսկ տեղ չկար:

Ձերբակալվածների լեռնաբանները, կանայք և բարեկամ-ազգա-կանները, գլուղխորհրդի շենքի դռանը հավաքված՝ Թյուքեզը անհեղինակ ելին սպասում:

Գլուղացիք իրենց տեսածին չեյին հավատում: Մոլլա Բեշեբին ել կարելի չե բանտարկել. կարելի չե ձեռք տալ Ղուլամ Հյուսեյին

բեյին... Հյուսեյին Կուլի բեյին ել կարելի չե բանտարկել... Բոլորը զարմանում եյին:

Թյուքեզը, ձիու վրա նստած, ձեռքին մարակ, լերկաց խոր-հրդի առաջ, Նրան տեսնելով՝ հավաքվածները վախեցան, ամենքին ել պատեց ահը. խոսել ցանկացողների խոսքը չորացավ կոկորդներում:

Մարդիկ ճանապարհ տվին Թյուքեզը անհեղինակ, վոր ձիուց իջնելով՝ մտավ խորհուրդը: Նրա հետևից ներս մտան խնդրատուները:

— Ցավդ տանեմ, մեր լեռնաբան արևին, — աղաչում եյին նրանք, բայց Թյուքեզը կտրուկ պատասխանում եր:

— Ձի կարելի:

— Անողնու ե:

— Թույլ չեմ տալիս:

Թյուքեզը անի այս խոսքերը լսելով՝ խնդրատուները հասկացան, վոր պաղատելուց ոգուտ չկա և տրտում վերադարձան տները:

Հինգ որ հետո բանտարկյալներն արձակվեցին և առվի վրա պարտադիր աշխատանք կատարողներն ել իրենց գործին գնացին: Սրանց ազատ արձակելուց լերկու որ հետո ելի մոլլա Բեշեբը մի շարք բեյերի հետ միատեղ բանտարկվեցին: Առվի վրա յե մի խումբ հաստավզեր աշխատելով՝ մաքրեցին ջրի ճանապարհը:

Որը շաբաթ դառավ, շաբաթը՝ ամիս, ամիսը՝ տարի: Թյուքեզ-բանն ելի իր պաշտոնում՝ շարունակում եր իր գործը: Գլուղի առու-ները մաքրվում և մոլլա Բեշեբն ել շաբաթվա լերկու որն ազատ՝ հինգ որը բանտում նստած եր:

Մի անգամ գլուղի հասարակությանը հայտարարվեց, թե կոռու-րատիվի վարչության վերընտրութուն ե լինելու: Որը ուրբաթ լինե-լու պատճառով կոռուրատիվի անդամները մի քիչ կանուխ հավաք-վեցին: Նիստի ընթացքում Թյուքեզը նախագահի մոտ նստած՝ հետևում եր նիստին: Նոր վարչության ցանկում կար և մի կնոջ անուն: Թեկնածուներին մի առ մի քվեարկեցին, Թյուքեզը խա-լան ել ուրիշների նման ձեռք եր բարձրացնում, բայց յերբ հասան կյովետ խալալի անվանը՝ Թյուքեզը լերկու ձեռքով քվեարկեց: Շուրջը նայեց, տեսավ, վոր ուրիշ վոչ-վոք ձայն չի տալիս:

— Ինչո՞ւ ձեռք չեք բարձրացնում. մի կնոջ անուն վոր լինի՝ գլուխներից քնի կընկնի... Ինչո՞ւ չեք թողնում, վոր ընտրվի...

Թյուքեզը խալան այս խոսքերն ինքն ասաց, ինքն ել լսեց՝ վոչ-վոք չպատասխանեց նրան:

Նիստը վերջացավ. ամեն մեկն իր ծանոթ-բարեկամի հետ խո-սակցելով, տուն գնաց: Իհարկե, խոսակցութունը կոռուրատիվի մասին եր: Կենտրոնից յեկած հրահանգիչն ել Թյուքեզը անհեղինակ

խոսակցելով, դուրս չեկավ: Նոր ընտրված կոոպերատիվի վարչա-
թյան մասին մի փոքր խոսելուց հետո հրահանգիչը հարցրեց:

— Հիմի քեֆդ վճնց ե...

— Վճնց լինի, առավոտ ժողով, չերեկոյան ժողով, գիշերներն
եւ դաշադների չետեից. ես անպիտանները մի ամիս ե՛՛ իմ քունը
հարամ են արել, ձիու վրա հրացանով ման գալով՝ մեջքիս վոսկոր-
ները ցավում են... Կարգին մի ուճիկ եւ չեք տալիս, վոր գոնե
ձիու համար գնվող գարու, դարմանի փողը դուրս գա...

— Եսպես թե գնա՝ քո վարուցանքդ բոլորովին կփչանա...

— Իհարկե կփչանա, եսպես չեր կարելի, տեսա եւ ճար չկա՝
փախստականներից մեր գյուղում կալին, մեկին տարա պահեցի,
ջիվան տղա չե. ինքն եւ չքավոր...

Այստեղ Թյուքեզբանը մի փոքր մտածեց, հետո շարունակեց:

— Շատ տանջվեց, գիշեր-ցերեկ աշխատում եր... հետո չեւ
ինձ ամուսին դարձրի...

— Կուլակների հետ վճնց ես չոլա գնում:

— Վճնց պիտի չոլա գնամ... եղ շան տղերքը մի որ ինձ սպա-
նելու չեն: Բայց չիս մահից չեմ վախենում...

Ս. ՀՅՈՒՍԵՅՆ

ՀԱՋԻ ՍՈՒԼԹԱՆԸ

Հաջի Սուլթանը մեզ հարևան ե: Նրան շատ լավ եմ ճանաչում:
Ուղիղ քսան տարի առաջ նա ալաֆդար եր, Շամախու ճանապարհի
վրա խանութ ուներ:

Այդ ժամանակ գավառներից, Քուի ափերի և սարի գյուղերից
վոչ միայն ուղտերով, այլև սալերով Բագու չեկող գյուղացիները
սիրում ելին հաջի Սուլթանին ու իրենց բերած հացամթերքները
նրան ելին ծախում: Սիրում ելին նրան, վորովհետև թեքը մինչև
արմուկները սոթտած՝ շուտ-շուտ արգեսթ եր անում ու «ելրահ-
ման» (ամենագթած) խոսքը կարգում եր չուրահատուկ ներդաշնա-
կությամբ: Բոլորն եւ ճանաչում ելին նրան— այդ «արդար» ու «հա-
վատացյալ» մուսուլմանին: Հավատացած ելին, վոր նրանից ստացած
փողը թե հալալ և թե բարաքյաթով կլինի:

Հաջի Սուլթանը հալալ առևտուր եր անում: Գնած հացամթերք-
ները կշռում եր իր սեփական կշեռքով: Ուներ չերկու ֆունտանոց
մի կլոր քար, վորը, մթերքի գինը սակարկելուց և վաճառողի հա-
մաձայնությունն առնելուց հետո, առնում եր ձեռքն ու ցույց տա-
լով գյուղացուն, ասում.

— Վորդի, կշռելու ժամանակ չուրաքանչուր քաշին դրված ալս
չերկու ֆունտը հալալ կանես ինձ:

Ինչ խոսք, վոր գյուղացին, 6—7 փութ կշռելու ժամանակ,
կշեռքի վրա ավելորդ տեղ դրավող այդ չերկու ֆունտանոցի համար
ձաջն չեր հանում: Այսպիսով ոգտվում եր Հաջի Սուլթանը, վորով-
հետև կշեռքի վրա դրվող չերկու ֆունտը հավասար եր քսան ֆունտի,
իսկ հարյուր փթի տարբերությունն անում եր 6—7 փութ: Գյու-
ղացին այդ բանը չեր իմանում, իսկ Հաջի Սուլթանն որական
վաստակում եր 40 50 փութ զանազան տեսակի մթերք:

Հաջի Սուլթանի հարևան խանութպաններն ասում ելին, թե նա
չերկու ֆունտանոց քարով խաբում ե գյուղացիներին, նրանց թա-
լանում: Բայց այդ խոսքերին ալանջ չգնելով՝

— Յես հարամի հետ գործ չունեմ, — ասում եր Հաջի Սուլթանը, —
հալալությունով եմ առնում: Յես իմ գործիս տեղյակ եմ:

Հաջի Սուլթանի առևտուրը գնալով մեծանում էր: Դրան գու-
գրնթաց մեծանում էր և գյուղացիների հակակրանքը դեպի Հաջի
Սուլթանը, և այլևս «քարի քաշը» հալալ չէին անում նրան: Հաջին
եղ, իր հերթին, առևտուրն ընդհատեց հաճախորդ գյուղացիների հետ:
Ինքն ել գագաց, վոր իրոք գյուղացիներն իրենից չերես են դարձրել:
Ու այս անգամ Հաջի Սուլթանը թողեց Շամախու ճանապարհն ու
տեղափոխվելով ծովի ափն՝ աջնտեղ բաց արեց իր առևտրական
գրասենյակը: Հյուսիսային Կովկասից առած մթերքները Պարսկաս-
տան եր ուղարկում: Աջնտեղից վերցրած ապրանքը—Ռուսաստան
փոխադրում: Չբավականանալով հացամթերքի առևտրով, Հաջին յեր-
բեմն ել շաքար և այլ ապրանքներ եր առնում-ծախում: Հաջի Սուլ-
թանի գործերը շատ լավ էլին: Բանկում առանձին վարկ ունեւ: Մուր-
հակներն ամեն տեղ ընդունվում էլին:

1908 թվի աշնանը լուր տարածվեց, թե Հաջի Սուլթանի պար-
տամուրհակները, ժամանակին վճարումներ չկատարելու պատճառով՝
բողոքարկված են: Գործն ընկավ դատարան: Պահանջատերերը շատ
եյին: Վերջապես Հաջին «անանկացավ»: Այքի առաջ ունենալով
նյութական կարողությունը, նա ուղբուն 60 կոպեկ վճարելով՝ թա-
փեց իր պարտքերը: Հաջու ասածին նայելով, բոլոր պահանջատե-
րերը նրան հալալ էլին արել մնացածը:

Յեթե նկատի ունենանք, վոր Հաջի Սուլթանի բողոքարկված
մուրհակների արժեքը հավասար եր 70 հազար ուղբուն, ապա ուրեմն
պահանջատերերն այս գործից վնաս են կրել 28 հազար ուղբուն: Իսկ
վաճառականական լեզվով դուրս ե գալիս, վոր Հաջի Սուլթանն այս
առևտրում շահել ե ուղիղ 28 հազար ուղբուն: Յեթե վնաս աներ,
մեկ-յերկու տարուց հետո Հաջի Սուլթանը չպիտի կարողանար գնել
Ջավեդիսկի փողոցում գտնվող կալվածը, վորի համար նա վճարել
եր 33 հազար ուղբուն:

Այս դեպքից հետո Հաջի Սուլթանի վարկը բոլորովին ընկավ:
Ծովափի առևտրական գրասենյակը փակվեց: Բազարի փողոցում
բաց արեց բազազի մի փոքր խանութ ու կամաց-կամաց առևտուր
անելով, հացի փողն աշխատում եր: Հետգհետե սկսեց խանութը մե-
ծացնել: Յերկու տարի անցնելուց հետո նա արդեն յերեք աչքից
բաղկացած մեծ մաղազայի տեր եր դարձել: Հաջի Սուլթանը միշտ
առաջին ձեռքից եր ապրանք առնում: Ծանոթանալով Մոսկվայի
և Լոձի ֆաբրիկաների հետ, նա, կեսը կանխիկ վճարով, իսկ մնա-
ցածը վեց ամիս ժամանակով, ապրանք եր բերում և ամբողջ հա-
կերով բաժանում մանր վաճառականներին:

Հաջի Սուլթանի գործերը հաջող էլին ընթանում մինչև 1912

թիվը, վորից հետո դարձյալ ձախողվեցին: Պարտատերերն ելի դուր-
ու կտուրը կտրեցին: Մուրհակները հանձնվեցին դատարան: Տունը,
մաղազան ու յեղած կարողությունը հաշվառքի յենթարկելու համար
մի հանձնաժողով նշանակվեց: Բոլոր պահանջատերերի աչքը Ջավե-
դիսկու փողոցում գտնվող տան վրա յեր: Բայց վոչ-վոք չեր կա-
րողանում նրան ատամ դիպցնել: Վորովհետև ութ ամիս առաջ Հաջի
Սուլթանն այդ տունը փոխանցել եր իր քրոջ վորդու անվանը: Յեր-
կար վեճից, դալմաղայից հետո Հաջի Սուլթանը ուղբուն 20 կոպեկ
վճարելով՝ բավարարեց իր պարտատերերին:

Այս անգամ ել Հաջի Սուլթանի ունեցած պարտքի գումարն եր
80 հազար ուղբուն, վորից 20 հազար ուղբուն պարտատերերին վճա-
րելով, մնացած 60 հազար ուղբուն տակավն արեց: Վոչ կառավա-
րությունը, վոչ ել պարտատերերը նրան վոչինչ չկարողացան անել,
վորովհետև Հաջի Սուլթանն իր գործին տեղյակ մարդ եր

Մի տարուց հետո Հաջի Սուլթանը Մաբունչի կայարանի մոտ
չորս հարկանի մի տուն ել առավ:

Այսպիսով վերջանում ե Հաջի Սուլթանի առևտրական գործու-
նեությունը: Նա տաս տարվա ընթացքում ամենաքիչ ղրամագլխով,
ավելի ճիշտ ասած, 2 ֆունտանոց մի կլոր քարով, տարեկան 10
հազար ուղբուն յեկամուտ բերող յերկու մեծ կալվածքի տեր դարձավ:

Տեսնում եք Հաջի Սուլթանն իր գործին վորքան տեղյակ, յես
ու առաջ նայող մարդ ե: Վոչ-վոք նրան վոչինչ չի կարող ասել,
չի կարող մեղադրել: Նա վոչ-վոքի պարտք չունի: Դու վոնց ուղբում
ես մտածիր նրա մասին, նա իրեն մի «աստծու մարդ» ե անվանում,
բառիս լաջն իմաստով: Ինչ վոր արել ե նա, զիտենալով, մտածելով,
գործը չափել-ձեկելով, սպասած արդյունքն աչքի առաջ ունենալով
ե արել:

Իր կյանքում Հաջի Սուլթանը յերբեք սխալ բան չի արել: Նա
միմիայն մի սխալ բան արեց, վորը շատ թանգ նստեց ու միաժա-
մանակ ել արատավորեց նրան... Իսկ հիմա ամեն մարդ ել մոռա-
ցել ե այդ բանը:

Հաջի Սուլթանին լավ ճանաչելու համար թող ամոթ չլինի, յեթե
այստեղ հիշատակենք նրա գործած այդ սխալը:

Հաջի Սուլթանն ուներ Հասան Աղա անունով մի քրոջ վորդի,
վորը իմ դպրոցական ընկերն եր: Դեռ մանուկ հասակից Հասանը
մոր կողմից վորբացավ ու ապրում եր քեռու՝ Հաջի Սուլթանի խնա-
մակալություն տակ: Վերջապես, հայրն ել մեռավ ու նա ընդմիշտ
ապրում եր քեռու մոտ: Յերբ Հաջի Սուլթանը բազազի խանութ
բաց արեց, Հասան Աղան մտավ նրա խանութը, վորպես գործակա-

տար: Յերկրորդ անգամ, յերբ Հաջին «իրեն» սնանկացած հայտա-
րարեց պարտատերերի ձեռքից ազատելու նպատակով, Զավեղին-
սկի փողոցի տունը գրանցել տվեց Հասան Աղալի անվան՝ այն պաշ-
մանով, վոր պարտատերերին բավարարելուց հետո, Հասան Աղան
տունը կրկին յետ վերադարձնի Հաջի Սուլթանին:

Իսկ Հասան Աղան, ընդհակառակը, քեռու հետ «ընկուլզ» եր
խաղում: Նա ասում եր.

— Տունը քեռիս ծախել ե, յես ել առել եմ: Նրան վերադարձ-
նելու վոչինչ չունեմ:

Դեռ ավելին: Հասան Աղան Հաջի Սուլթանի մի հատիկ աղջկա
վրա յեղ եր աչք տնկել: Սիրահարվել եր նրա վրա: Ու իր այդ մտա-
դրութունը հայտնում եր շատ շատերին, քաջ գիտենալով, վոր Հա-
ջի Սուլթանն աղջիկը չպիտի տա իրեն վորովհետև ուրիշին տալու
նպատակ ունի: Հասան Աղան բացե ի բաց և ամեն տեղ հայտա-
րարում եր. «Վոչ վոք այդ աղջիկն առնելու իրավունք չունի: Նա
իմս ե. սիրում եմ նրան: Ուշ թե կանուխ, ամուսնանալու յեմ
նրա հետ»...

Հաջի Սուլթանը, յերբեմն լեզվի բռնվելով Հասան Աղալի հետ,
վերջինիս խոստանում եր առևտրական գործերով ուրիշ տեղ ու-
ղարկել: յերբեմն ել սպառնալիքներ եր կարդում: Իսկ Հասան Աղան
անդրդվելի մնաց իր վորոշման վրա: Հաջին անգոր եր մնացել: Դատ
ու գատաստանով վոչինչ չեղ կարողանում անել: Վերջապես, նա
մտածեց իր և Հասանի միջև առաջացած վեճը թաղալին ազդեցիկ
աղսախականների — ախունդների միջոցով լուծել:

Ու մի որ ախունդի սենյակում կայացած ժողովին հրավիրվեց
և Հասան Աղան:

— Քեզ տալիս եմ 5 հազար ուլբլի, տունս ինձ վերադարձ-
րու, — ասաց Հաջի Սուլթանը:

— Յես օւմնից եմ պակաս վոր... Տուր ինձ աղջիկդ, տունդ
վերադարձնեմ քեզ, — պատասխանեց Հասան Աղան:

Ծանր եր Հաջի Սուլթանի դրությունը: Նա չեղ կամենում իր
աղջիկը տալ մի մշակի, վորը յերկար ժամանակ ծառայում եր իր
տանը, թեկուզ իր քրոջ վորդին ել լիներ: Մյուս կողմից, Հաջին
յերբեք չեղ կարող համաձայնվել, վորպեսզի 35 — 40 հազար ուլբլի
արժողությամբ տունը, իր աչքի առաջ, մի ուրիշը չուրացնի: Հար-
կավոր եր այդ խնդրին մի կերպ վերջ տալ:

Յեվ 1913 թվի ձմեռը, բքաբեր մի գիշերվա լուսաբացին, Հա-
սան Աղալի դիակը գտնվեց մզկիթի պատի տակ: Նրան գիշեր ժա-
մանակ հատուկ զենքով խփել, սպանել ելին: Ահհայտ վոճրագոր-

ծին գտնելու համար Հաջի Սուլթանն ել շատ աշխատեց, ամեն տեղ
դիմեց... Կառավարական պաշտոնյաները, նույնիսկ թաղեցիներն
այդ գործում կասկածում ելին Հաջի Սուլթանի վրա: Ասում ելին,
վոր յերկու որ առաջ Հասան Աղան ասած ե յեղել, թե «ինձ պիտի
տի սպանեն, ինձ սպանողին իմ քեռուց կպահանջեք»:

Ահա այն միակ սխալը, վոր Հաջի Սուլթանը կատարել ե իր
ամբողջ կյանքի ընթացքում: Չճանաչելով իր քրոջ վորդուն, մի-
այն նրան հավատալով, Հաջի Սուլթանն իր տունը գրանցել եր նրա
անունով:

Հաջի Սուլթանն առևտրից ձեռք քաշելով, տներից ստացած
վարձագներով փառավոր կերպով ապրում եր: Համաշխարհին պա-
տերազմն սկսվելուն պես, սկսվեց նաև Հաջի Սուլթանի առևտուրը:
Բայց այս անգամ՝ «վոտքի վրա»: Չունենալով խանութ կամ առև-
տրական գրասենյակ, նա հենց իր տանը շինել եր մի մեծ ամբար
(պահեստանոց) ու հանդիպած ամեն ինչ, առանց գներին նախելու
առնում, հավաքում եր, հետո առիթը ներկայանալուն պես, ծա-
խում:

Դեպքերն իրար ելին հաջորդում: Ռազմաճակատներում մեծ
փոփոխություններ ելին առաջացել: Հաջի Սուլթանը դրանցով չեղ
հետաքրքրվում: Նա իր առևտրի հետ եր:

1917 թվի փետրվարյան հեղափոխությանը հաջորդեց Հոկտեմ-
բերյան մեծ հեղափոխությունը: Ծանապարհները փակվել ելին: Ա-
մենուրեք սով, համաճարակ, հիվանդություն: Մարտ և սեպտեմբեր
ամիսների անցքերը: Բազմի գրավումը և հետո վերադարձնելը և
այլն, և այլն: Այս բոլոր դեպքերն ու անցքերը Հաջի Սուլթանի վրա
վոչ մի ազդեցություն չթողին: Հաջի Սուլթանը քաղաքականության
հետ գործ չուներ: Նա ամեն բան առնում, ամբարն եր տեղա-
վորում...

Վերջապես ծագեց 1920 թվի ապրիլյան հեղափոխությունը,
վորն սթափեցրեց Հաջի Սուլթանին, բաց արեց նրա աչքերը: Աղ-
գայնացրին Հաջու տները, զրկվեց նա տներից յեկած վարձագնե-
րից: Ուրիշների տների հետ ցուցակագրվեցին նաև Հաջի Սուլթանի
տնային իրերը: Կնքեցին «ամբար»-ը:

Յերկու որից հետո, ապրանքները տեղափոխելու համար, սալ-
լերը կանգնեցին տան դռան առաջ: Մի խումբ մարդկանց ներկա-
յությամբ գատարկեցին նրա ամբարը: Յես ել այն ժամանակ հեռ-
վից մտիկ ելի անում: Ինչեղ ասես, վոր չկային Հաջի Սուլթանի
ամբարում:

Արշինով ապրանք 8 հակ, կազանի սապոն 15 անդուկ, բրինձ 31 քսակ, ձիու պալտի մեխ 23 արկղ, «Զինգեր» մեքենա 7 հատ, կառքի ռեզիններ 18 զույգ, ավտոմոբիլի շիներ 18 զույգ, լրագրի թուղթ 13 հակ, պանիր 9 տիկ, սալի անիվներ 7 հատ:

Սրանց հետ միասին անհաշիվ մանր շաքար, անիվի թելեր, ձիու պալտեր, գուլպաներ, վոտնամաններ, հոտավետ սապոններ, պարաններ, պաստառներ, լամպոչկաներ, լուցկի, լամպի պատրույգ, սամավարներ, տանիքի թիթեղ, տոպրակներ և այլն, և այլն...

Հաջի Սուլթանն ամբողջ 8 ամիս տեղ չմնաց, վոր չգիմեր: Բազմի հայտնի իրավաբաններին զանազան բովանդակությամբ դիմումներ գրել տվեց: Պատասխանատու պաշտոնյաների առաջ վիզը ծռելով խնդրեց, վոր գոնե գրավված տներից մեկը և կամ ապրանքները մի մասն իրեն վերադարձվի: Սակայն ապարդյուն: Դեռ ու գեն ընկնելուց, շատ աշխատելուց հետո միայն հաջողվեց իրեն ձեռք բերել «ինվալիդության» մի փաստաթուղթ:

Այժմ, կարծեմ, Հաջի Սուլթանին լավ ճանաչեցիք: Գիտեմ, պիտի առարկեք, թե՝ «Մեզ ներկայացրած Հաջու իսկական անունը Սուլթան չէ, այլ Ռահման է, կամ Ռամազան»: Ըստ իս, դրան աջնքան էլ կարևորություն չպետք է տալ: Ուզում ե՞՞ Հաջի Շաբան լինի, Հաջի Աղաբալա, կամ Հաջի Աղաբիշի... Միևնույն է: Զեղ ներկայացնում են այն Հաջուն, վորը մի կյոր յերկու ֆունտանոցով սկսեց իր առևտուրը, յերկու անգամ «սնանկացավ», ծանոթ գործի պատճառով բրոջ վորդուն սպանել տվեց և հիմի յեղ ձեռքին ունի «ինվալիդության փաստաթուղթ»:

Այս հաջին առաջներում իսկի յեղ լրագիր չեր կարդում, իսկ այժմ, ամեն որ «կոմունիստ» թերթ է ստանում, և առաջին հերթին Խորհրդային Միության միջազգային դրության ու Յեվրոպական մի շարք պետությունների միջև պատահած կոնֆլիկտների մասին գրված լուրերն է կարդում:

Անցյալ օրը փողոցով անցնելիս Հաջին պատահեց ինձ ու սկսեց Հոկտեմբերյան հեղափոխության տասնամյակի առթիվ զանազան հարցեր տալ:

— Ի՞նչ է քո կարծիքը, արդյոք «ընդհանուր ներում» չպիտի լինի:

— Հավանական է, վոր լինի, — պատասխանեցի յես:

— Ո՞ւմ համար:

— Ի՞նչ ասեմ:

— Ի՞նչ է քո կարծիքը բռնադրված ապրանքների մասին:

— Տարրինակ հարց, վորին վոչինչ չեմ կարող պատասխանել:

— Ուզում եմ ասել, վոր այդ ապրանքներն իրենց տերերին չպիտի վերադարձնեն:

— Ընդհանուր ներում, — ասացի, — կարող է լինել բանտարկյալների համար, տների հետ վոչ մի առնչություն չունի:

— Հաստատ գիտեք:

— Հաստատ վոչինչ չեմ կարող ասել:

— Յես այնպես գիտեմ, վոր, — մի քիչ մտածելուց հետո ավելացրեց Հաջին, — ընդհանուր ներում կլինի ու գրավված տների մի մասն էլ կվերադարձնեն նախկին տերերին:

— Վերադարձնե՞ք:

— Այնտեղից, վոր յես իմ տները աշխատածս հալալ փողերով եմ առել: Հալալ ապրանքը յերբեք չի կորչի: Յես ինքս ել «ինվալիդ» եմ — թուղթ ունեմ, — պատասխանեց Հաջին, ու յերեսի վրացոլացին հույսի նշույններ:

Ու մինչ նա ուզում էր ցույց տալ ինձ «ինվալիդության» թուղթը, յես ընդհատեցի նրան ասելով.

— Հարկավոր չէ, Հաջի... ինչալլահ... տունդ քեզ կվերադարձնեն:

— Ինչալլահ... ինչալլահ... Տերը կամենա... Հալալությամբ վաստակած փողը, հարստությունը չի կորչի, — ասաց նա ու բաժանվեց, բարձր տրամադրություն տալ:

ՄԻ ՓՈԳՈՅԻ ՊԵՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

(Կրնաժված)

Շինծու և կամ յերևակայական մի բան չե այս սլատմութիւնը, այլ մեր մոտիկ անցյալի, իրական կյանքի եղբից մեկը:

Փողոցը, վորի պատմութիւնն ենք ուզում անել, գտնվում էր Ադրբեջանի թուրքերի ալթմյան և 25—30 տարի առաջվա կուլտուրական կենտրոնը համարվող Բագու քաղաքում: Նրա մի ծայրում գտնվում էր «Կասըմ բեկ» և մյուս ծայրում—«Թաղա փիր» մըդ-կիթները:

Այս փողոցն իր մեջն էր պարփակում թե մեր անցյալ կյանքը և թե գալիք նոր կենցաղը:

Այստեղ կային չորս-հինգ հարկանի հոյակապ ապարանքներ, ինչպես նաև, հենց նրանց կողքին, հին, ցածրիկ, արևազուրկ փոքրիկ տնակներ: Մի կողմից միջնադարյան «մեդրեսե»¹-ներ և մոլլաների շենքեր, մյուս կողմից նոր ձևի նախակրթարաններ ու միջնակարգ դպրոցներ: Մի կողմում ապրում էին գլխանոցների ու մեջքի գոտիների վաճառականներ, և սրանց կողքին, հաստավիղ փողկապալոր հանքատեր-գործարանատերեր, փաթթոցավոր ախունդներ (կրոնական լերգոյներ) ու ցիլինդրավոր մտավորականներ, վաշխառուներ, և ապա—իրենց ձեռքի աշխատանքով ապրող գործավորներ...

Մի ժամանակ շատ կենդանի ու շեն էր այս փողոցը: Հաջի Ասլանը «հոգին» էր այս փողոցի: Նրան ճանաչում էր ամեն մարդ, նրան հարգում էին ամենքը: Այս փողոցում չկար վորեւ մեկը, ծեր թե յերիտասարդ, կին թե տղամարդ, մեծ թե փոքր, վոր լսած չլինէր հաջի Ասլանի հայհոյանքները, նրա ձեռքում միշտ ման ածվող հսկա չիբուխի չափ կոպիտ կատակները: Նրա ձայնը միշտ լրավում էր այս փողոցում:

¹ Թուրք կրոնավորների դպրոց:

Նա այս փողոցի ամեն ինչն էր՝ թե աղան, թե պետը, թե սպիտակամորուսը: Բագվի քաղաքապետարանումն էլ նրան ճանաչում էին իբրև «ժողովրդի փոխանորդի» և «ներկայացուցչի»: Հաջին հարգանք էր վայելում վոչ միայն մեծ առևտրականների ու նավթատերերի մոտ, այլև Յեվրոպայում և Ռուսաստանում բարձրագույն ուսում ստացած իրավագետների ու այլ կարգի անձնավորութիւնների շրջանում: Նրա խոսքն ու կարծիքն անցնում էր չաչիխաններում, խաղատներում և գետնահարկերում հավաքվող մեծ շանցյալի տեր մարդկանց մոտ: Փողոցում պատահած յուրաքանչյուր վոճիրի, կամ ծանր դեպքերի մասին հաջուն տեղեկութիւն էր տրվում. սրանց մի մասը նա նույնիսկ կատարվելուց 2—3 օր առաջ իմանում էր:

Մի խոսքով, հաջի Ասլանը «մեծ» մարդ էր, վորովհետև «մեծ» մարդ համարվելու բոլոր տվյալները, ինչպես տեսանք, ձեռք էր բերել:

Գարնանամուտ էր, Նովրուզի բայրամը, փողոցում լիքը բազմութիւն. մարդիկ այցելում են միմյանց, շնորհավորում գարնանամուտը:

Բայց հաջի Ասլանը հրամայել էր, վոր թաղում գտնվող բոլոր տների դռներն ամենուրեք փակվեն, վորովհետև նա վորոշել էր այդ օրն իր նորահաս վորսկան շներին վարժեցնել նապաստակ բռնելու:

Հաջին իր ծանր մարմնով նստել էր ձիու վրա և վորոշ հեռավորութիւնից իր նորավարժ շնիկներին ցույց էր տալիս դաշտից բռնված մի նապաստակի: Ինքն էլ վազող շների յետևից «հա, ձագերս, հա» գոռալով քշում, էր ձին:

Մեծ աղմուկ էր ընկել փողոցում, կին ու յերեխա իրար ելին անցել: Ամեն վոք իր անձի յերկուցից մի անկյուն էր կծկվել: Խեղճ նապաստակը մի անկյուն էր փնտռում մտնելու: Հենց այդ միջոցին նրա առջև մի հին տուն էր բացվել: Նապաստակն իրեն այս տան բակը գցեց՝ դռան ներքևում բացված ջրի ճանապարհից, և այնտեղ էլ թագնվեց:

Շները միահամուռ հարձակում գործեցին այս դռան վրա, հաջի Ասլանի հայհոյալից բղավոցներն էլ միացան շների հանած աղմուկին:

Հաջին կատաղել էր: Թաղում վոչ վոք չէր համարձակվում նրա խոսքից դուրս գալ: Խեղճ տնատերը թեև դուռը կողպ էր պահել, բայց չէր մտածել ներքևի անցքն էլ փափել: Հաջին նրա յերեսին հայհոյում էր նրա ամեն ինչը՝ և՛ ընտանիքը, և՛ զավակներին: Իսկ թշվառ մարդն անբեկված՝ անընդհատ ներողութիւն էր խնդրում: Տանը կինն ու յերեխաներն իրար անցած՝ լալիս էին: Հաջին հայ-

հոյեյով ավելի չեր բարկանում, և բարկության աստիճանի համա-
ձայն ել հայտնաբեր ավելի չեր բարդացնում:

— Ուզում ես, — ասում էր նա, — ես սհաթիս եզ տանդ մեջ
լացող կնոջ ու յերեխաներիդ քաշեմ փողոցի մեջտեղ և եսքան
ժողովրդի ներկայութեամբ փայտե ցցի վրա նստեցնեմ...

Հաջի Ասլանն իսկապես ել իր ուզածն անող մարդ էր: Միքա-
նի անգամ պատահել էր, վոր նա իր խոսքից դուրս չեկող, կամ
պատահաբար իրեն չբարեկող մարդկանց կանանց ու աղջիկներին
անպատվել էր իր ցանկացած ձևով:

Հիմա խեղճ մարդը, դեմքի ու շրթունքների գույնը նետած,
ներողութուն եր աղերսում իր հանցանքի համար:

— Հաջի բեգ, դուք միայն հրամայել ելիք դռները պինդ կող-
պել և ուրիշ վոչինչ չեյիք ասել. ալլապես՝ ո՞վ կհամարձակվի ձեր
հրամանին դեմ գործել:

Թեև հաջին բարկութունն իջնելու վոչ մի նշան չեր ցույց
տալիս, բայց «ո՞վ կհամարձակվի ձեր հրամանին դեմ գործել» խոս-
քը նրան դուր չեկավ:

Նա սիրում էր լսել նման հնազանդութուն հայտնող խոսքեր:

— Ես անգամ կներեմ հանցանքդ, — ասաց նա գոռոզաբար:

— Աստված ձեր կյանքը չեղկար անի, աստված ձեր հովանին
մեր վրայից անպակաս անի:

Այժմ արդեն ամբողջ թաղն սկսեց հաշու վեհանձնության և
մեծահոգության մասին խոսել:

*
* *

Սա, իհարկե, այնքան սովորական ու հասարակ դեպք էր, վոր
շատ քիչ ուշադրութուն կարող էր գրավել: Յերկու որ հետո ամենքն
արդեն մոռացել էին հաջու նապաստակ վորսալու պատմութունը:
Սակայն մի ուրիշ դեպք այս փողոցի կյանքում իսկապես վոր մեծ
իրարանցում ստեղծեց, շատ-շատերին լացացրեց:

Այս փողոցում ամենքը սիրում էին Մուրսակեցուն, վորովհե-
տե Մուրսակեցին վորքան հանդուգն, իզիթ, վոտ ու ձեռքով էր,
նույնքան ել պատվավոր և անիրավութունից խույս տվող մարդ
էր: Սա հաջի Ասլանի մոտ վարձու բանվոր էր: Իր առած ուժիկով
պահում էր չերկու ընտանիք, — իր և իր այլի քրոջ զավակներին:

Թաղի մեջ միայն Մուրսակեցին էր, վոր համարձակվում էր
հաջի Ասլանի և նրա մարդկանց անարդարացի արարքների դեմ ա-
ռարկել, կամ տրտունջ հայտնել: Շատ անգամ նա կարողացել էր
հաջի Ասլանի մարդկանց այս կամ այն «գործ»-ի ծրագիրը խանգա-

րել: Մինչև իսկ միքանի անգամ միայնակ բաղխվել էր նրանց հետ և
վոչ մի անգամ չեր պարտվել:

Ինքը հաջի Ասլանն ել միշտ գնահատում էր Մուրսակեցու
հանդգնութունն ու խելքը, և մտադիր էր նրան ել իր «մարդկանց»
շարքն անցկացնել, բայց Մուրսակեցին այս մտքով արած առաջարկ-
ները մերժել էր: Նա ցանկանում էր ապրել միշտ պատվավոր կեր-
պով և չերբեք չխլել ուրիշի աշխատանքի արդյունքը: Յեվ վորպես-
զի հաջին կարողանար նրան նյութապես ընկճել և դժվար դրության
մեջ գնել, նրան իր գործից դուրս էր արել:

Այս հանգամանքը սակայն Մուրսակեցու վրա շատ քիչ էր ազ-
դել, վորովհետև նա իր համար մի ուրիշ աշխատանք էր ձարել:
Յեվ առաջին անգամն էր, վոր «ամենակարող» հաջին իր կյանքում
չեր կարողանում իր ուզածն անել. նա փաստորեն տկար էր մնում
Մուրսակեցու առաջ, և հետզհետե ընկնում էր դժվար դրության
մեջ: Հասարակության մեջ, գնալով՝ ավելանում էր Մուրսակեցու
ազդեցութունը: Հետզհետե կարող էր թաղում ստեղծվել այնպիսի
դրութուն, չերբ բացի Մուրսակեցուց, ուրիշներն ել սկսեյին հաշու
խոսքերին կարևորութուն չտալ: Սրա համար ել հաջին միայն մի
բան ուներ անելու. — Մուրսակեցուն մեջտեղից վերացնել, վորպես-
զի ուրիշներին խրատ լինի: Իսկ այս նրա համար մի ախքան ել
դժվար բան չեր. բավական էր հաշու մի ազդանշանը, և ամեն ինչ
վերջացած կլիներ:

Յեվ այդ ազդանշանը տրվեց վերջիվերջո:

Իսլամների ծոմապահության որերից մեկում, չերբ ժողովուրդը
մզկիթից դուրս էր գալիս, հաշու մարդկանցից մի խումբ, գինված,
հանկարծ կտրում են Մուրսակեցու առջև: Մուրսակեցին վերավոր
ընկնում է. վոճրագործները ցանկանում են նրա մարմինը հոշոտել,
բայց Մուրսակեցին իր կյանքն այնքան ել եժան տվողներից չեր.
նա ընկած տեղից, վերավոր վիճակում կրակում է. մզկիթի առաջ
բացվում է իսկական մի ճակատամարտի տեսարան. կողմնակի մի-
քանի մարդիկ ել վերավորվում են:

Հաջի Ասլանի կազմակերպած այս գործողության հետևանքով
հրապարակի վրա մնացին չորս-անշունչ դիակներ. մեկը՝ ինքը Մուր-
սակեցին, չերկորդը ճանապարհից անցկացող կողմնակի մի մարդ,
չերկունս ել հարձակում գործող վոճրագործներից...

Իրականում այս դեպքն այնքան էլ, իհարկե, արտակարգ մի
բան չեր, այս փողոցն իր պատմության ընթացքում այնպիսի ճա-
կատամարտներ շատ էր տեսել: Նման դեպքերի հետևանքով չերկու-
չերեք մարդկանց վերավորվելը կամ մեռնելը չերբեք նորութիւն չէր

այդ փողոցում: «Մեծ» համարվող դեպքը սրանից էլ ահարկու է քստմեցուցիչ էր:

Այդ որն առավոտյան նույն փողոցում չորս դռների առջև դրված էլին դադաղներ, իրարից վոչ ախքան հեռու. այդ չորս տներից բարձրացող սգի փողը բոլոր թաղեցիների վրա թողնում էր վերին աստիճանի տխուր, սարսուցեցուցիչ տպավորություն: Ամբողջ թաղը համակված էր քստմեցիլի վոճրագործության այս փողբերգական հետևանքի տպավորությամբ:

Բայց Մուրսակեցու մահով հաջու սրտի կատաղությունը դեռևս չէր անցել. թաղում վոչ-վոք իրավունք չունեն նրա համար տխրել, նրա չերիտասարդությանն ափսոսալ. դա չէր թույլատրված վոչ-վոքի: Մինչդեռ Մուրսակեցու խնամակալած քույրերից մեկի 16 տարեկան տղան դռան առաջ դրված դադաղի դիմաց դառն արտասուք էր թափում:

Այս տեսարանը ել ավելի սաստկացրեց հաջու կատաղությունը. նա ըոպելյական մտածեց ու ծրագրեց՝ «Պետք է այստեղ լուծել Մուրսակեցու կողմից սպանված իր մարդկանց վրեժը...»:

Դեռ հազիվ էլին դադաղը դռան առջևից բարձրացրել, Մուրսակեցու դռան առաջից փողոցի մեջտեղը քաշեցին նրա քրոջ վորդուն, 16 տարեկան ծաղիկ պատանուն, և բազմության ներկայությամբ մարմինը ծակծկեցին...: Տղան մահացավ նույն ըոպելյին...:

* *

Այստեղից ել սկսվում է մեզ ծանոթ փողոցի մեծ դեպքը, թեև այս փողոցի պատմության մեջ առաջին անգամը չէր դարձյալ, վսր թափվում էր անմեղ չերեխաների արյունը: Սակայն այս անգամ տարբերությունն այն էր, վոր մի դեռատի չերիտասարդ սրախողխող էր արվում իր մորեղբոր դադաղի վրա:

Իր սարի պես կտրիճ ու հանդուգն չեղբորը չեղերական ձևով կորցրած քրոջ լացն ու կոծը բնական մի բան էր: Նա տանը իր անհուն վիշտը լալիս, աղի արտասուք էր թափում, չերբ լուր բերեցին, վոր իր գավակին ել մորթել են՝ հենց փողոցի դռան առաջ...:

Թշվառ կինն այս գուլթը լսելուն պես, գժի նման ընկնելով ու կանգնելով, դեպի փողոցը վազեց ու իր աչքերով տեսավ իր տղին՝ գետին փռված և արյան մեջ թավալվելիս:

Այս անգամ կինն այլևս դադարեց լաց լինելուց, նրա աչքերում ցամաքեցին արտասուքները, նա միայն սկսեց պատառոտել իր վրայի զգեստները, փետել գլխի մագերը, վալրի, ահարկու մի ձախով կանչել, իսկ այդ կանչերի ու վայոցների արանքում նրա բերանից մի անուն էր լսվում շարունակ.

— Հաջի Ասլան...

Այժմ այլևս վոչ-վոք հաջու հրամանին կարևորություն չէր տալիս: Բոլորն ազդված էլին իր գավակի մահվան վրա ինքն իրեն կորցրած այս կնոջ աղաղակներից: Շատերն էլին լալիս:

Հաջի Ասլանը դիտում էր այս տեսարանը. նա կարծես զգում էր, վոր շատ «անտեղի» և «չմտածված» էր ի գուր տեղը կատարած իր այդ վոճիրը: Կինը նրան խալտառակում էր: Անհրաժեշտ էր նրան լռեցնել, հենց այս նպատակով ել նա մոտեցավ կնոջը և ասաց.

— Բավական է, այլևս անամոթության հասցրիր, չեկ տունդ գնա...

Կինն այս խոսքերը չէր լսում, այդ խոսքերը նրա վրա չէին թողնում վոչ մի ազդեցություն. նա մինչև իսկ չգիտեր, վոր իր գլխին կանգնածը հաջի Ասլանն էր: Նա շարունակում էր կանչել ու անխճելով անպատվել հաջուն: Անհրաժեշտ էր անպայման լռեցնել կնոջը:

— Վեր կաց, ասում եմ քեզ, մի բղավիր, ասում եմ քեզ...

Ճար չկար, կինն իր «անամոթությունը» շարունակում էր:

Այստեղ հաջի Ասլանն ինչ անի՝ լավ է:

— Հիմա չես գիտեմ քեզ լռեցնելու կերպը, — ասում է նա:

Յեվ չերեսը դեպի իր մարդկանց դարձնելով՝ հրամայում է, վոր գնան, կնոջ փոքր վորդուն ել տան մեջ սպանեն:

Կինը նախապես վոչինչ չէր հասկացել հաջու այս հրամանից, սակայն հետո, չերբ տեսել էր հաջու մարդկանց դեպի իր տունը գնալը, սկսել էր հասկանալ հաջու կրկնած «են մյուս տղին ել...» խոսքի միտքը:

Ահա տեսնում եք, վոր այս «մեծ դեպքն» արդեն չափից դուրս ահավոր մի վոճրագործություն էր:

Կինը հիմա այլևս չէր լալիս, նա հաջու վտարերին փաթաթված «Վալլահ, այլևս չեմ լա» ասելով՝ աղերսում էր:

Հետո հանկարծ նրան թողեց. ուզում էր դեպի իր տան կողմը գնալ, բայց վտարերը չէին շարժվում:

Նա, հազիվ շարժվելով, ընկավ իր գավակին փնտռելու գնացող մարդկանց չետեից:

Նա գոռգոռում ու կանչում էր, բայց չէր լալիս, այլ ծիծաղում էր:

Այս բոլորը, ինչպես վերևում ասացինք, շինծու բաներ կամ չերեխակալության արդյունք չեն: Այդ փողոցի պատմությունը չերկար է, շատ չերկար. այդպիսի արդյունոտ եջեր տասնյակներով, հարյուրներով կարելի կլինեն հաշվել նրանում ..

1905 թվի հեղափոխութեան արիւնքները, անցնելով Կովկասյան սարերից, սկսեցին ալեկոծել Մանրկովկասի ու մանավանդ Բազմի ալս նշանավոր փողոցի կյանքը եւս։ Այն ժամանակ դեմ առ դեմ յեկան յերկու ուժեր։ Ամենուր սկսվեց ընդվզում ու բողոք անիրավութեան ու բռնութեան դեմ։ Ընկել եր տեղական կառավարութեան վարկը նա ալլա ազդեցութեան չուներ։

Քաղաքացիների իրավունքը պաշտպանելու, զոտբանների զուլումին և բռնութեաններին ու թափաղ անմեղ արշանը վերջ տալու նպատակով քաղաքի աղաները, իբրև «Ժողովրդից ընտրված ներկայացուցիչներ», հավաքվելով Բազմի քաղաքապետարանում, մի միութուն կազմեցին։ Նրանք ալս միութեանն անվանել ելին «Հաշտութուն և բարեկամութուն», վորի նպատակն եր պահպանել «կարգն ու կանոնը» ալդ հայանի փողոցում։

Յեթե քրքրելու լինեք Բազմի քաղաքապետարանի արխիվները, կամ թերթեք ալն ժամանակվա թերթերը՝ իմանալու համար, թե ովքեր ելին ալդ ընկերութեան անդամները, նրա վարչական խորհրդի կազմում կտեսնեք մեղ շատ ծանոթ մի անձնավորութեան անուն

ՀԱՋԻ ԱՍԼԱՆ ԱՇՈՒՐՈՎ։

1905 թ. հեղափոխութեան որերին հաջի Ասլանն ունեցել ե մի շարք յերույթներ։ Յես շատ լավ եմ հիշում նրա յերույթներից մասնավորապես մեկը։

Հակահեղափոխութեանը գլուխ եր բարձրացնում։

Ալդ որերին ալս հայանի փողոցում կազմակերպված եր ցուցարարների մի մեծ խումբ, վորի առջևից գնում եր հաջի Ասլանը։ Նրա յետևից գնում ելին հեծելազոր կազակները, նվազում եր դհուլ-զուռնան ու հաջի Ասլանի մարդիկ պարում ելին։

«Թագա փիր» մզկիթում հավաքված ցուցարարների ալս խումբն անցավ մեծ յեկեղեցու բակը, վորտեղ խմբված Բազու քաղաքի նահանգապետը և ալ պետական պաշտոնյաները ծափահարութեամբ ընդունեցին հաջի Ասլանին։

Յեկեղեցու բակում մի բեմ սարքվեց. հաջի Ասլանն իր դեկ նման մարմնով բարձրացավ ալդ բեմի վրա. նա ալնտեղից ճառ պիտի խոսեր։ Տիրեց լուսթյուն։

Հաջի Ասլանն սկսեց.

— Ժողովուրդ. են ով ե, վոր թագավորին չի ուզում... նրա...

— Ժողովուրդ, դուք ել ասեք... թագավորին չուզողին...

Հաջի Ասլանի ցուցարար խմբից մի ահագին աղմուկ բարձրացավ։ Ամեն վոք սկսեց բարձրաձայն կրկնել նրա ասած խոսքերը։ Կարծես թե ալս լողունգը նրանց հոգու վայրենի հուզմունքը հանգստացնող մի ներդաշնակ յեղանակ լիներ...

ԵՅՆԱԼԻ ՍՈՒԼԹԱՆՈՎ

ՍԵՅԻ ԳՆԵՐԸ

1.

Ղարաբաղլարցի Նուրուլլահն ու իր կինը՝ Գյուլսում-խալան, տան դռան առաջ նստած, իրենց վորդի Շիր-Մեհեմմեդին ելին սպասում։

Շիր-Մեհեմմեդը դաշտում իրենց յեղներն եր արածացնում։ Սա ամեն որ, արևի վերջին ճառագայթները դիմացի բլրակի յետևը խորասուզվելուն պես, յեղներն առաջը տված, դաշտից տուն եր վերադառնում։ Իսկ եդ որը, հակառակ նրան, վոր մայրամուտից բավական ժամանակ եր անցել, դեռ չկար ու չկար։

Շատ ելին մտահոգվում մարդ ու կին։ Ավելի շատ մտահոգվում եր մայրը՝ Գյուլսում-խալան, վորը շարունակ բարկանում եր ամուսնու վրա ու ասում.

— Ի՞նչ ես հանգիստ նստել, ալ մարդ, վեր կաց, գնա յերեսիս յետևից, տես ինչո՞ւ եսքան ուշացավ, կարելի չե մի փորձանք ե պատահել։

— Եհ, տնալեն, — պատասխանում եր Նուրուլլահն անհոգ կերպով, — ինչո՞ւ չես անհանգստանում, Շիրինը (տղային եդ անունն ելին տալիս ծնողները) հո յերեսիս չե, մաշալլահ, խելքը գլխին յերիտասարդ ե, կգա... Հեր ոխնած, կարծես ծծկեր յերեսիս ունես ու ծծերդ կաթով են լցվել...

Չնայած մարդն իր ալդ մխիթարական խոսքերովն ուզում եր կնոջը հանգստացնել, սակայն ինքն ել եր անհանգիստ, ինքն ել եր մտածում տղայի ուշանալու մասին...

Մինչ մարդ ու կին Շիրինի ուշանալու հոգսովն ելին տառապում, հանկարծ յերկու սելիդ, գլխները կապույտ ապարոշներ փաթած, ուսերի վրա յերկալն ու լալն արա (նուրը բրդից հյուսված վերարկու), ձեռքերին մի-մի յերկար ասա (պողպատից կամ յերկաթից սրածայր գավազան) ու վոտքերին յերկար ճութավոր մաշիկներ, յեկան ու դռանը կանգնեցին։

— Շատ զոհ եմ, աղա, չերկար կյանք ունենաս: Յես ել, իհարկե, չեմ մոռանա քո լավությունը:

— Եդ ինչե՞ր ես ասում, ա՛ քյաբելա, մի դանակն ինչ ե, վոր քեզ փեշքեշ չանեմ: Ուրիշ ի՞նչ ասելիք ունես, խնդրեմ, կարող ես հրամայել...

Այստեղ Շիր-Մեհեմեդին ել խառնվեց դրանց խոսակցությանը:

— Յեղիդ մատաղ լինեմ, աղա, — խնդրեց նա, — եդ դանակի պես մեկն ել վոր ինձ բերես, վոտքերիդ տակ մի մատաղ կկտրեմ:

— Եդ ել, տես, իմ ես աչքիս վրա... — պատասխանեց սեյիդը:

Այս խոսքերից սրտապնդված Նուրուլլահը, մի ինչ-վոր բան մտաբերելով, դարձավ դեպի սեյիդները:

— Աղաներ, — ասաց նա, — մի բան եմ խնդրում ձեզանից... չեթե ընդունում եք...

— Համեցեք, քյաբելա, ինչպես թե չենք ընդունում: Նուրուլլահն ելի կանգ առավ:

3.

— Ասա, ասա, քյաբելա, ի՞նչու չես կանգ առնում, — կրկնեցին սեյիդները:

— Խնդիրս ես ե, վոր, — ավելացրեց Նուրուլլահը, — Շիրինին ուզում եմ ձեզ հետ քաղաք ուղարկել, ուրիշին չեմ վստահում: Այնտեղ հասնելիս տղան ինքը գիտե, թե ո՞ւր պետք ե գնա. ենքան վոր ձանապարհին ձեր աչքը տղայիս վրեն լինի...

— Լավ, լավ, ա՛յ վոդորմածի վորդի, — պատասխանեցին սեյիդները ծիծաղելով, ինչ մի մեծ բան ե, վոր չընդունենք: Անհոգ կաց, Շիր-Մեհեմեդին ենպես տանենք, վոր իսկի չ'լ նեղություն չքաշի: Յերգվում ենք մեր պապերի գերեզմանով, վոր նրա հողին իսկի չել չպիտի նեղվի... Ձեր առաջարկութունը մեր գլխի վրա...

— Գլուխդ ապրի, աղա: — Մենակ՝ են եմ ուզում ասել, վոր տղայի մոտ մի քիչ ել փող ե լինելու, հենց դրա համար ել չեմ ուզում, վոր ուրիշի հետ գնա... Ձեզ հետ թող դա... Դուք, վոր մարգարելի զավակներ եք...

— Այո, այո, իհարկե, եղպես ե: Մոտը փող ունեցող տղային, իհարկե, չի կարելի ամեն մեկի հետ ուղարկել: Վատ ժամանակներում ենք ապրում: Դու, հո, փառք ասածու, փորձված մարդ ես...

Վոգեղոված սեյիդների եդ խոսքերից, Նուրուլլահը կանչեց Գյուլսում-խալային:

— Ա՛յ կին, — ասաց նա, — են 40 ուրբին բեր, տանք Շիրինին, թող վաղը գնա քաղաք ու Մեշեդի-Ղամբարի միջոցով՝ իր հարսա-

նիքի համար ինչ վոր հարկավոր ե, առնի: Աղաները լավ ընկերներ են, սրանց հետ ապահով կգնա:

— Ի՞նչ ես շտապում, ա՛յ մարդ, — ասաց կինը մի քիչ կանգ առնելով, — չե՞ վոր դու մի շաբաթից հետո քաղաք ես գնալու, ել ի՞նչ կարիք կա չերեխիս եղբան հեռունեն ռդարկելու:

Հոր պատասխանի փոխարեն, Շիրինը դարձավ մորը:

— Ե՛հ, մայրիկ, — ասաց նա վրդովված ձայնով, — չեթե անգամ մորուքս ել սպիտակելու լինի, ելի դու ինձ չերեխայի տեղ պիտի ընդունես: Թե ասովածդ կսիրես, հորս պորձերին մի խառնվի, թող գնամ սեյիդներին հետ, քաղաքը տեսնեմ:

— Վոչինչ չունեմ ասելու, վորդի, — ավելացրեց մայրը խոր հառաչելով, — գնա, հայրդ վոր կա՝ ել չես ինչացու չեմ: Միայն ուզում եմ ասել, վոր վո՛չ թե դու, այլ հայրդ պետք ե գնա քաղաք, հարսանիքիդ համար հարկավոր իրերն առնելու:

Նուրուլլահն աչքով ե անում կնկան, վոր դուրս գնա, իսկ ինքը դառնալով սեյիդներին:

— Ես կնկա խելքը գլխումը չե: Նա իրեն մեռնելն ուզում ե, բաց մի որ տղայից բաժանվել չի ուզում: Եդ ե պատճառը, վոր եղպես բաց-բաց խոսում ե:

— Չպետք ե մեղադրել, քյաբելա: Մոր սիրտը շատ զգայուն ե լինում...

Նուրուլլահը Գյուլսում-խալային ներս կանչեց: Վերջինս պահաճանից հանեց շորում փաթաթած փողերն ու հանձնեց մարդուն, իսկ սա չել բաց արեց շորն ու միջի 40 ուրբու հին թղթադրամը համրեց ու, կրկին փաթաթելով նույն շորի մեջ, հանձնեց Շիր-Մեհեմեդին, ասելով՝

— Տես, վորդի, ես փողերը կտանես քաղաք, կտաս Մեշեդի-Ղամբար ամուն, նա քեզ համար հարսանիքի կտորներ կառնի: Քաղաքից վերադառնալիս չմոռանաս, Ղամբար ամուն ել մեզ մոտ դոնադ կհրավիրես... Կրկնում եմ նորից, վոր առանց ամուսնի չես թյան քաղաքից մենակ դուրս չգաս:

Այս բոլոր խոսակցություններից հետո Գյուլսում-խալան հյուրերի ու իրենց համար անկողին փռեց: Բոլորն ել քնեցին:

Ճրագը հանգցրել ելին: Նուրուլլահը, կինն ու վորդի Շիր-Մեհեմեդին իսկույն ևեթ քնեցին: Իսկ սեյիդները, մինչև կես-գիշեր, անկողնում գլուխ-գլխի տված, քչփչում ելին:

Աբլորն առաջին բերանը նոր եր կանչել, չերբ սեյիդներն սկսեցին զարթոցնել Նուրուլլահին:

— Քյաբելւ, ա քյաբելւ, — ձայն տվին նրանք, — մի նեղութիւն քաշիր, վեր կաց, մեզ ճամբու դիր, գնանք. մեր տեղը հեռու չե, ալլապես՝ ճաշվա շողերին կընկնենք:

— Ինչ ե պատահել, ալ աղաներ: Ինչո՞ւ եղպես վաղ եք զարթնել: Սպասելիք լուսանար, նամագն անելիք, հետո կգնալիք:

— Ձե, քյաբելւ, կուշանանք... Նամագը ձորումն ել կարող ենք անել... հարկավոր ե գնալ: Միայն թե՝ տղային ձայն տուր, չեթե գալու չե, չուշանա:

Սրանց ձայնից զարթնեց և Գյուլսում խալան ու ճրագը վառեց:

Սելիդները հագնված, կազմ ու պատրաստ նստել էին անկողնու վրա: Հարկավոր եր Շիր-Մեհեմմեդին ել զարթեցնել, վոր ենք անել ե հեշտ բան չեր: Նա քնած եր հանգիստ ու խոր քնով: Հայրն ու մայրը շատ կանչեցին, բղավեցին, բայց չկարողացան զարթեցնել:

Վերջապես սելիդներից մեկը մոտեցավ Շիր-Մեհեմմեդին ու նրա ականջին ուժեղ կերպով գոռաց.

— Ալ գյադա, Շիր-Մեհեմմեդ, ի՞նչ ես քնել: Վեր կաց, գողերը չեզները տարան:

Շիր-Մեհեմմեդը սարսափահար վեր թռավ տեղիցն ու սկսեց շուտ-շուտ հագնվել. նա ենպես եր շշկված, վոր շալվարը վերարկուի, իսկ վերարկուն շալվարի տեղն եր հագնում:

Սելիդներն ու ծնողներն սկսեցին քահ-քահ ծիծաղել: Շիր-Մեհեմմեդն իսկույն հասկացավ, վոր կատակ են անում, ինքն ել սկսեց ծիծաղել:

Գյուլսում խալան, պտույտ գալով Շիր-Մեհեմմեդի շուրջը՝ հագնում եր նրան: Պահարանից հանեց նոր գործած չուխան ու գցեց տղայի ուսերին, պատից քաշ արած բուխարական փափախն իջեցրեց ու վրայի փոշին թափ տալով՝ դրեց նրա գլխին: Հետո կապոցի միջից մի գուլգ վոտքի՝ փաթաթան (տոլաղ) ու մի գուլգ ել նոր նախշուն գուլպա հանելով՝ դրեց նրա առաջը:

Շիր-Մեհեմմեդը հագավ այդ բոլորն ու են տեսակ մի սիրուն տղա դարձավ, վոր նայելով չեյիր կշտանում...

Ծնողները հրճվում էին նրա գեղեցկութամբ: Նույնիսկ սելիդներից մեկը, չկարողանալով թաղցնել իր հիացմունքը, ասաց.

— Մաշալլահ, աստծու աչքը վրան լինի. ուրիշ տղա չե չեղել, քյաբելւ, աստված բաշխի:

— Շնորհակալ եմ, չարդ տանեմ, — ասաց Նուրուլլահը ժպտադեմ ու խնդրեց սելիդից, վոր տղայի վրա մի բերան աղոթք կարդա, վոր չար աչք չգիպչի...

Սելիդը «չզլացավ» իր որհուրթիւնը տալու Շիր-Մեհեմմեդին:

Ձեռքերը դեպի չերկինք բարձրացնելով՝ աղոթեց նա Շիր-Մեհեմմեդի արեւաշատության համար:

Ու չերը սելիդները պատրաստվում էին ճանապարհ ընկնելու, Շիր-Մեհեմմեդը դարձավ հորն ու ասաց.

— Հայրիկ, թող չես ես գիշեր չգնամ — հետո գնամ... չգիտեմ, մորս խոսքերն ինձ վրա շատ վատ են ազդել, գնալու տրամադրութիւն չունեմ... Բացի դրանից, եսոր չես շատ եմ հոգնել, թողեք, վոր մի կուշտ քնեմ...

— Ձե, վորդի, — պատասխանեց Նուրուլլահը, — գնա, մայրդ ել ե ուզում, վոր գնաս, ել եսպես առիթ չի ներկայանա, սրանց նման ընկեր վճրտեղից կարող ես ճարել, ջանս սրանց մատաղ:

Իսկ սելիդներից մեկը դառնալով Շիր-Մեհեմմեդին՝

— Փիյա, չեյի կարծում, վոր եղբան վախկոտ կլինես... — ասաց նա, — ամոթ տղամարդությանդ: Քո հուսով ենք գիշերով ճանապարհ ընկնում, դու չել վոր եսպես...

— Ձե, աղա, գլուխդ վկա, վոր չեմ վախենում: Ժիշտ ասած՝ քնից չեմ կշտացել...

— Դրա համար մի մտածիր, չեղբոր տղա, — ավելացրեց սելիդը, — կգա ժամանակ, վոր կքնես ու լսկի չել չես դարթնի...

Սելիդի այս վերջին խոսքերը Գյուլսում խալային չափազանց վշտացրին:

— Վո՛ւյ, եղ ի՞նչ ասիր, — միջամտեց Գյուլսում խալան կիսալաց ձայնով: — Աստված վոչ անի, վոր Շիրինս եղպես քնի, թող չտեսնեմ են որը...

— Մի վախենար, մայրիկ, խոսք եր, ասացի: Քավ լիցի, միթե տղայիդ մեռնելն եմ ուզում... Դե, հերիք: Վեր կացեք, գնանք:

Բոլորն ել վեր կացան: Գյուլսում խալան ձեռքերը փաթաթելով տղայի վզով, սկսեց նրան համբուրել ու ասել.

— Գնա, վորդի: Քեզ ասածուն եմ հանձնում: Չարն ու փորձանքը թող հեռու լինի քեզանից... Հետո դառնալով սելիդներին՝

— Ես չերեխես ձեզ, ձեզ ել ասածուն ամանաթ:

— Անհոգ կաց, մայրիկ, տղայիդ ենպես տանենք, վոր հոգին ել չցավի...

Ասացին սելիդները ու անից գուրս չելան: Նրանց հետեցին Նուրուլլահն ու Շիր-Մեհեմմեդը, իսկ բոլորից հետո՝ Գյուլսում խալան:

4.

Հյուրերին ու Շիր-Մեհեմմեդին ճամբու գնելուց հետո Նուրուլլահն ու կինը վերադարձան տուն ու տխուր ու տրտում, ձեռքները ծոցում՝ մտան անկողին:

Նուրուլլան անմիջապես քնեց: Իսկ Գյուլսում-խալան, ընդհան-
կառակը, աղալի մասին սաստիկ մտածելուց, անկողնում շուռ ու
մուռ եր գալիս ու չեր կարողանում քնել: Նա շարունակ ախ ու վախ
անելով չեր կարող անում մոռանալ Շիր Մեհեմմեդին: Մանավանդ,
չերբ մտաբերում եր սելիդներին ու նրանցից մեկի ցուլց տված
դանակը, սիրտը դողում, ճմլվում եր...

Յերկար ախ ու վախից հետո վերջապես նա լել քնեց:

Շատ թե քիչ քնել էլին, չերբ հանկարծ Գյուլսում-խալան սար-
սափահար տեղից վեր թռավ ու սկսեց բղավել.

— Վայ, հալըրիկ, վայ... վայ... հորս տունը քանդվեց... պատ-
ճառ չեղող, տունդ քանդվի:

Կնոջ ձայնից Նուրուլլանը զարթնեց: «Ի՞նչ պատահեց, այ
կին», — հարցրեց զարմացած:

— Ել ի՞նչ պիտի լինի: Քնիս մեջ տեսա, թե ինչպես են հյու-
րերը — սելիդները — Շիրինին կապոտած, գլուխը կտրեցին... Ի՞նչ
կլինի, այ մարդ, մի վեր կենաս, գնաս նրանց յետևից:

— Հանգիստ կաց, կնիկ, եդ ի՞նչեր ես խոսում: Սելիդները
Շիրինին ինչո՞ւ պիտի սպանեն, նրանք հո մարդասպաններ չեն...
Դրանք բոլորն ել, ինչ-վոր խոսում ես, յերևակայության արդյունք
ե: Տղայիդ մասին շատ ես մտածել, դրա համար ել աչքիդ եղպես
ե յերևում:

— Ճիշտ ես ասում, մարդ, բայց մեղքս ի՞նչ թագցնեմ, են
սելիդները վրա իսկի լել սիրտս տաք չեր... Ի՞նչ իմանաս, թե
նրանք վորտեղի քաղցածներն էլին: Իզուր տեղը մեր յերեսալին
ուղարկեցինք նրանց հետ:

— Մեղա գոչիր, այ կնիկ: Մարդ ել մարգարելի գավաղներին
(սելիդներին) եդ խոսքերը կասի: Մեղա ասա, ասածու անունը
տունը, սալավաթ կարգն, նրա (ասածու) գորությամբ Շիրինին վո-
չինչ ել չի պատահի:

Ես խոսքերից մխիթարված, Գյուլսում-խալան ու Նուրուլլանը
նորից քնեցին:

Հինգ րոպե չանցած, Գյուլսում-խալան կրկին անդամ տեղից
վեր թռավ ու սկսեց մագերը պոկել, յերեսն ու աչքերը չանգռել:

— Հորս տունը քանդվեց, դուռը դրվեց, վորդուս սպանեցին...
վորդի, այ վորդի: Այ մարդ, ի՞նչ ես հանգիստ քնել, տունդ քանդվի:

Խեղճ մարդը դարձյալ վեր կացավ: Այս անգամ ել ուզեց կնո-
ջը հանգստացնել, բայց անողում:

— Ինչե՞ր ես խոսում, այ մարդ, — ընդհատեց կինը, — ի՞նչ քուն,
ի՞նչ յերևակայություն, ես կույր աչքերովս տեսա, թե ինչպես սե-

լիդները դասաբի նման կտրեցին Շիրինի գլուխը... հրեն... ձորա-
փին... ընկած ե... Վայ, վորդի... վայ... — Լսիր, մարդ, հենց հիմի
վեր կաց ու գնա նրանց յետևից, թե չե չես ինքս կգնամ գլխա-
բաց ու վոտաբորիկ...

Նուրուլլանը տեսավ, վոր այս հինան իր կարծած հինացից չե,
քիչ ե մնում, վոր կինը խելագարվի: մանավանդ չերբ ինքն ել մտա-
բերեց սելիդների սրած դանակը, վորը չեկավ կանգնեց նրա աչքի
առջև թաթախված արյան մեջ, սարսափահար վեր թռավ անկող-
նուց, շուտ-շուտ հագնվեց, մի փայտ վերցրեց ու գիշերով ընկավ
յերեսալի յետևից:

Իսկ Գյուլսում-խալան դուռն առաջը նստած՝ «Տունս քանդե-
ցիր, այ վորդի, մեջքս կտրեցիր, այ բալա, քո տեղը չես
պետք ե մեռնելի...» — աղիողորմ ձայնով լաց եր լինում, ծկներին
ու գլխին խփում:

5.

Արշալույսը վաղուց բացվել, բոլորովին լուսացել եր, արևա-
ծագին քիչ եր մնացել:

Գյուլսում-խալալի լաց ու կոծից հավաքվել էլին բոլոր հարե-
վաններն ու ազգականները և հետաքրքրությամբ հարցնում էլին
պատահած գեպը մասին: Գյուլսում-խալան մանրամասն պատմեց
գործի յեղելութունը: Տղամարդիկ սկսեցին մխիթարել նրան, իսկ
կանայք բարձրաձայն լաց չեղան:

Գյուլսում սկսվեց մեծ իրարանցում: Ամբողջ գյուղացիները
թափվեցին Նուրուլլանի տան դուռն առաջ... Իսկ Նուրուլլանից դեռ
վոչ մի տեղեկություն չկար...

Գյուղացիք տեսան, վոր անտեղի սպասելուց վոչինչ գուրս չի
գալիս, վերցրին փայտերն ու գնացին Նուրուլլանի յետևից:

Նուրուլլանը անից դուրս գալուն պես, վոտքերին ուժ տալով,
մի քիչ ճանապարհ գնաց ու հետո նստեց, հանգստացավ: Դարձյալ
շարունակեց ճանապարհը. մտավ մի ձորակ, ուր առաջանալու հետո
չկար — ճամբեն կորցրել եր: Հանկարծ նժմարեց ինչ-վոր արյան
հետքեր: Այդ հետքերը բռնած՝ Նուրուլլանը բարձրացավ ձորակի
վերևը... ու տեսավ, վոր Շիր-Մեհեմմեդն ընկած ե ձորակի մյուս
կողմը:

Շիրին, ա Շիրին, — կանչեց Նուրուլլանը: Բայց վոչ մի պա-
տասխան չստացավ:

Մոտեցավ մի քիչ ու ի՞նչ տեսնի, — տղան արյան մեջ կորած ե:

— Վայ, աման, վայ, — գլխին ու յերեսին խփելով, Նուրուլլան
սկսեց բարձրաձայն լալ ու մագերը պոկել...

Այդ պահուն հասան և գլուղացիները...

Նուրուլահի գլխում խելք չէր մնացել... Դեպքի վայրը հասնող գլուղացիները մի քիչ խորհրդակցելուց հետո, իսկույն և լեթ մոտակա պահականոցին իմաց տվին: Իսկ մի քանիսներն ել՝ ձիավորների ընկերակցությամբ՝ հետապնդեցին սելիդներին...

Մի ժամ չանցած, պահակները սելիդներին ձերբակալեցին Շահ-թախթի մոտերը: Վերջիններիս գտան արնաթաթախ վիճակում, գրպաններում արյունոտ դանակ, իսկ շորի մեջ՝ 40 ուռբլի հին թղթադրամ:

Ձիավորները կապոտեցին սելիդներին ու հանձնեցին պահակ-ների խիստ հակողությամբ, իսկ իրենք դնացին կառավարությանը լուր տալու:

Հետզհետե դեպքի վայրը հասան և մյուս գլուղացիները, վորոնք տեսնելով սելիդներին, սկսեցին թքել դրանց յերեսներին, ասելով.

— Այ, ձեր վիզը կտարի, յեթե դուք սելիդներ եք, հապա ես քնչ ե ձեր արածը:

Իսկ սելիդները գլխները քաշ արած՝ վռչինչ չելին խոսում...

Յերևանի տեղական դատարանի արխիվում սելիդների մասին լեզած «գործ»-ը թերթիկները կտեսնեն, վոր սրանցից լուրաքան-չլուրը լենթարկված ե յեղել քսանական տարվա տաժանակիր աշ-խատանքի:

Սակայն դարաբաղարցիների սիրտը դրանով չհանդստացավ. նրանք են որվանից դեսը չեն թողնում, վոր մի հատ կանաչ փաթթո-ցավոր իրենց գլուղի մոտովն անցնի: Նման մի սելիդի — կանաչ փաթ-թոցավորի տեսնելիս, գլուղացիները ձեռքերին մի-մի հատ փայտ բռնած՝ հետևում են նրան ու գլուղից հեռացնում: Յեվ են որվանից մինչև այժմ ժողովրդի մեջ մնացել ե հետևյալ յերկու առածը. — «Սելիդի և նամարդի հողը միևնույն տեղիցն ե վերցված» և «Սե-լիդի արյունը մուսուլմանին հալալ ե»:

Ե. ՍՈՒԼԹԱՆՈՎ

ՆՈՐ ՍՈՒՐԲԸ

1.

Մեր յերկրի Փիրքեթան-Կուլու սուրբն աջնքան եր հոչակ վա-տակել, վոր հեռու-հեռավոր տեղերից անգամ նրան ուխտի յեկող եր լինում: Ուխտավորների կարավանը գրեթե վողջ տարին չեր կտրվում:

Կուլը, շիլը, խուլը, կոնատը, հաշմանդամը և այլ տեսակի անբուժ ցավեր ունեցող հիվանդներ այս սուրբը գալով առողջա-նում ելին:

Ունևորներն իրենց լեցուն քսակներից, չուևներն ել չար-չարանքով ձեռք բերած վաստակից անչափ նվերներ ելին բերում, յորի շնորհիվ այդ սուրբն ամենահարուստ սրբերից մեկն եր հա-մարվում:

Սրբի մզկիթը սիրուն մի լեռան ստորոտին եր շինված: Մզկի-թի ընդարձակ բակում յերկնամբարձ չինարի և սալրի ծառեր կային, իսկ բակի կենտրոնում ճերմակ մարմարից խոշոր ավազանն եր բազմում:

Բակի ցանկապատը կարմիր վարդի թփերով եր քաշված, և ա-վազանի շուրջն աջնքան առատ վարդ, կիտրոնենի, նարնջենի և թուրինջ կար, վոր ողն ուղղակի լեցվում եր բուլբուլ:

Մալխին կարմիր վարդի վողջ թփերը սոխակների բուլն ելին դառնում վերից-վար: Լուսաբացին կարմիր վարդի այդ թփերում յերգող սոխակների դալալն աջնքան եր խեղդում մուկզինի ձայնը, վոր հավատացյաները վնչ թե նրա, այլ սոխակների ձայնից դարթ-նելով, վեր ելին կենում տեղներից, խմբվում ավազանի զլխին և իրենց դեսթեմազն¹ անում:

Մի խոսքով Փիրքեթան-Կուլու սուրբը հավատացյալների համար խիստ հաճելի ու դուրեկան սրբերից մեկն եր: Նա կողքին մի մեծ

¹ Առավոտյան ազոթքից առաջ ձեռները լվալու արարողություն:

— Գլխիս վրա, բարձրդ շեյխ, — կրկին խոնարհություն անելով հայտնեց մոլլա Մեհեմմեդը, — վստահ չեղեք, վոր ձեր եղին իմ ջանից ել լավ պիտի խնամեմ:

Յեվ գլուխ տալով դուրս գնաց:

2.

Մալխի սկիզբն էր: Այս ամսին մեր յերկիրը մի դրախտ է կարծես: Լեռ-քար, սար-ձոր, դաշտ ու մարզ վողջը մեղմորեն խոնավ՝ յերկններանգ ծաղիկներ են հագնում: Կարմիր, կապույտ, ճերմակ ու դեղին ծաղիկներ խոտերի միջից փունջ փունջ դուրս գալով ափսոսանք են խնդում արևի յերեսին, վոր նրանց նայելիս մարդու սիրտը բացվում է:

Գարնան սկզբներին հալած ձյան պղտոր ջրերը հայելու պես գտված՝ մերթ այս, մերթ այն կողմից բյուրեղի նման փայլվում են մարգերում:

Ողբ լեցուն է պես-պես ձայներով. արտույտներ, սարյակներ, ճղայթներ, դեղձանիկներ և զանազան տեսակի սոխակներ, ամենքը ձայն ձայնի տված, յերգում են անվերջ: Յերգող այդ թռչունների մեջ արտույտը բոլորից անցնում է: Այս թռչունը կանաչ մարգերի միջից հանկարծ թևերը թափահարելով դուրս է պրծնում, աչքը կտրածին չափ բարձրանում, բարձրանում և պահ մի յերգելուց հետո մեկից քարի պես նետվում է խոտերի մեջ և թափվում: Սարյակը հեռվից կտկտացնելով ձայն է տալիս նրան՝ ասես գովելիս լինի: Թե ի՞նչ են խոսում այդ թռչուններն իրար հետ, վո՞չ վոք չգիտե, այսքանը կարելի չէ ասել, վոր շատ քաղցր ու անուշ են զրույց անում. թեև բան չի հասկացվում դրանց այդ զրույցից, բայց լսողը մեծ հաճությամբ է ստանում ու բնավ չի կշտանում: Վերջապես ել ի՞նչ ասեմ — գարնան այդ ամսին մեր յերկրի պես սիրուն յերկիր քիչ է ճարվում. չուտես, չխմես՝ նրա գեղեցկությունները դիտես...

Գարնան հենց այսպիսի մի որ գույնզգույն ծաղիկներով զարդարված դաշտում սպիտակ եղ նստած՝ մի յերիտասարդ եր անցնում. դա մոլլա Մեհեմմեդն էր, իսկ տակինը՝ Փիրքեթան-Կուլու սրբի եղը:

Դաշտերի պճրանքը, թռչունների դալալը, ծաղիկների բուլբուլ և ոգի մաքրությունն ու մեղմությունը թե եղի — այդ անբան ու անխելու կենդանու, և թե նրա վրա նստողի մեջ յերգելու տրամադրություն ելին զարթեցրել...

Յերիտասարդն եղի պախուրցը բաց թողած, նրան իր կամքին էր թողել: Եղն ել ծուլ ու դանդաղ, իր քեֆին գնում եր՝ գլուխը մեկ այս, մեկ այն կողմ շուռ տալով և ճանապարհի աջ ու ձախ յե-

ղերքին բաժնակիները պոկելով՝ անուշ եր անում — ըստ յերեուլթին, լավ քեֆ ունեք: Նա շուտ շուտ հեռուները հոտոտելով կանգ եր առնում, պոչը յերերացնում, գլուխը բարձրացնում և ճերմակ ատամների շարքերը բացած՝ զուռն, ասես սրտի խորքից ուրախանում եր...

Այդ պայմաններում մոլլա Մեհեմմեդի սիրտն ել եր սիրով լցվում: Նա իր մյուրջիդ¹ շեյխի խոսքերը մտաբերելով ասում եր.

— Տեսնենք ամուսնանալու բախտ պիտի ունենանք, թե վո՞չ...

Ասածու կամքն է, շեյխ, ամուրի մնալն, իհարկե, ճիշտ չէ ըստ շերիեթի, բայց թե լավ կլինեք, յեթե ինձ բաժին ընկնող յարի գեղեցկությունը Զուլեյխայի, Շիրինի և Լեյլու գեղեցկությունից յես չմնալ... վոր մենք ել իմանալինք, թե այս աշխարհում լազաթով ապրելը վո՞չք է լինում...

Յեվ յերիտասարդն իր սրտում այսպիսի զգացումներ անելով, կարծես ավելի յեր մտերմանում հերոսական սիրո կրակին...

Եղը զուռն եր, իսկ վոգեկորված տերը դնդնալով, ինչ-վոր բանաստեղծություններ եր յեղանակում:

Հանկարծ եղը վտանքը պնդեց գետնին ու կանգնեց: Ինչքան Մեհեմմեդը հրեց-հրմշտկեց, եղը տեղից չշարժվեց: Մեհեմմեդը ցած նետվեց և փոխանակ ծեծելու կամ բզեկու, սկսեց քերել, շփել նրա վրդն ու գլուխը, բայց ուժաթափ եղը կանգնած տեղից մի բայլ անգամ առաջ չշարժվեց: Մեհեմմեդն սկսեց նրա աչքն ու յերեսը համբուրել ու ջերմագին պաղատել.

— Հերս ու մերս քեզ մատաղ, ա՛յ հուր-հրեղեն անասուն, ախր եղ ի՞նչ յեղավ, վոր եղ որն ընկար, ե... Ա՛յ, ջանս քեզ մատաղ, ընչի՞ եղպես կանգնել, չես շարժվում, ե... Ախր վո՞չ բոթող-բոթ-բոթող յեղավ, վո՞չ ել բզող-կսկծացնող... Շարժվիր, մատաղ եղ սիպ-տակ մաղերիդ, շարժվիր, ժամանակը թանգ արժե, տես, կեսորն անց է կացել, շարժվիր, գուցե մինչև իրիկուն մի շեն հասնենք, խո ես դաշտումը չենք մնա. դե, հը՛, մատաղ եղ խաժ աչքերիդ, գոնե ինձ խղճա ու ես բաց դաշտում վիզս ծուռ մի թողնի... Թե ուզես, յես ել չեմ նստի մեջքիդ... ա՛յ, եսպես զցեմ առաջ ու առածացնելով տանեմ:

Այս քաղցր խոսքերից և վոչ մեկը, սակայն, եղին չաղդեցին: Նա կանգնած տեղից չեր շարժվում, և իր խաժ աչքերով խեղճ-խեղճ Մեհեմմեդի յերեսին եր նայում:

Յեվ հանկարծ Մեհեմմեդը տեսավ, վոր անասունի աչքերը մթափ-նեցին, մանրացան և ականջներն ինչ-վոր յերեւացին. — եղը կանգնած տեղից շրջալարվ գետին ընկավ, քիչ ել ընկած տեղը հեաց... ու շունչը փչեց:

¹ Մեհեմմեդի հեռուորդը:

Մեհեմմեդն ինքզինքը եշի վրա գցելով, սկսեց լերեխայի պես լալ, կուրծքը պատռել ու գլխին տալ:

— Տունս քանդվեց, — լալով վողբում եր նա, — ջահել կյանքս փչացավ, լերանի մի անգամից մեռնելի ու հոգիս ազատվեմ... հիմի լես ել վոնց պիտի մյուրշիդիս լերեսին նայեմ, հա... Ես պատուհասը վոնց նրան տեղեկացնեմ, վոր ամոթից հալվելով չմեռնեմ... Վոն, վոն, լես շելիսի մոտ վերադառնալ ել չեմ կարող... Լավը հենց ես ե, վոր գլուխս առնեմ ու քանի աչքս կտրում ե՝ հեռու-հեռուները փախչեմ...

Այս մտքով տարված, Մեհեմմեդը տեղից վեր կացավ ու առաջ շարժվեց, բայց հազիվ եր միքանի քայլ եշից հեռացել, կանգ առավ:

— Վո՞րտեղ եմ գնում, — ինքն իրեն ասաց նա, — ես անասունի դիակն ես բաց դաշտում թողած ուր եմ գնում: Թողնեմ, վոր գել ու գազանի կեր դառնա... Նա ինձ ինչ վատություն ե արել, և կամ թե ինչ մեղք ե գործել, վոր լես նրան անհող-անգերեզման թողնեմ գնամ... Վոն, դա իսկի խղճի բան չե, եսպիսի ազնիվ անասունի դիակն առանց թաղելու չեմ գնա...

Յեվ Մեհեմմեդը լես դառնալով, ճանապարհից քիչ հեռացավ և վտաի տակի խոտերը պոկոտել սկսեց: Գետինը սրբել-մաքրելուց հետո գրպանից մի դանակ հանեց և սկսեց հողը փորել: Հողը խոնավ եր, ուրեմն և խիստ փափուկ: Մեհեմմեդը մի խոր ու լերկար փոս փորեց, եշի դիակը մեջը գցեց և հողով ծածկեց: Հետո գերեզմանի վրա մի փոքրիկ հողաթումբ կազմեց, գուլջոզուլն ծաղիկներից փունջ կազմելով դրեց վրան, և ապա ծոցի գրպանից փոքրածավալ Ղորանը հանելով, նստեց գերեզմանի գլխին և սկսեց բարձրաձայն կարգալ:

Մեհեմմեդը մի կողմից Ղորան եր կարգում, մյուս կողմից ել հեղեղի պես արցունք թափում:

Պահ մի գլուխը բարձրացնելով տեսավ, վոր մի մեծ կարավան ե կանգնել ճամբի վրա: Կարավանի մարդիկ, տեսնելով Մեհեմմեդի այդ վիճակը, կանգնել դիտում եին: Նրանցից մի քանիսն ընկերներից բաժանվելով, մոտեցան Մեհեմմեդին և հարցրին, թե ինչն ե պատճառը նրա այդ վողբ ու կոծի:

Մեհեմմեդը տեսավ, չե, լեղելության ճշմարտությունը հնարավոր չե, վոր բաց անի դրանց. լեթե բաց անելու լինի, գուցե և ծիծաղեն վրան, նույնիսկ բարկոծեն, վորովհետև չտեսնված բան ե, վոր եշի գերեզմանի վրա Ղորան կարգան:

Դրա համար ել Մեհեմմեդը մտքում մի սուտ հերյուրեց և խոսքը կարավանին ուղղելով, ասաց.

— Ո՞վ հավատացյալ լեղբայրներ, թող ձեզ ծանոթ լինի, վոր այս գերեզմանում թաղվածը արդարագործ, հավատացյալ և կրոնասեր մի մարդ ե: Իր վողջ կյանքի ընթացքում նա և վոն մի անգամ լուսաբացի նամազը բաց չի թողել: Նա-իմ ճամբու ընկերն եր: Քանի որից իվեր վոտքով ճամբա ելինք գնում միասին: Ընկերս խիստ ուխտապահ մարդ եր, դրա համար ել շատ եր նիհար: Հենց վոր այստեղ հասանք, նայեց գետնին և ասաց. — «Բարեկամ, ել կարողություն չկա մեջս, վոր քեզ ընկերանամ ու ճամբա կտրեմ... Աստծուց խնդրում եմ, վոր մահս հասցնի ու հենց այստեղ հոգիս առնի»: Հազիվ այս խոսքերը բերանից հանած՝ հոգին ավանդեց... Յես ել բռնեցի նրան թաղեցի այստեղ: Իսկ հիմա, ինչպես տեսնում եք, նստած նրա գերեզմանին՝ Ղորան եմ կարգում:

Կարավանում մի հարուստ վաճառական կար, վոր քանի-քանի տարվա հիվանդ եր: Ինչքան բժիշկներ ելին լեկել նայել, բայց դրա ցավին դարձան չելին կարողացել անել: Հիվանդը բժիշկներից հույսը կորած, ուխտատեղիներն եր ման գալիս, սրբերին դիմելով, ցավին դարձան եր խնդրում:

Վաճառականը հենց վոր իմացավ, վոր այդտեղ թաղվածն արդար մարդ ե, ցանկացավ գալ նրա գերեզմանն ընկնել ու առողջություն խնդրել իր մարմնին:

Ծառաները ցած բերին վաճառականին ուղտի կռնակին սարքված իր հովանուց և ուսերի վրա գերեզմանին մոտեցրին:

Մեհեմմեդը նրան տեսավ թե չե, ձեռները լերկինք բարձրացրեց և սկսեց սրտում աղոթել:

— Ամենակարող տեր, խղճա ինձ ու բաց մի անի իմ այս ստի լերեսը...

Կարավանի ժողովուրդը՝ կին թե տղամարդ, գերեզմանի շուրջը խմբված՝ դիտում եր:

Ծառաներն իրենց ուսերից ցած բերին հիվանդ վաճառականին, վորը մի լերկու քայլ առաջ սողալով, գերեզմանին ապավինեց...

Մի լերկու ըռակ ուշագնացի պես եր նա: Հետո մեկից-մեկ վոտքի կանգնեց ու բարձր ձայնով գոչեց.

— Փա՛ռք աստծու, առողջացա, ել մարմնիս մեջ վոն մի ցավ չմնաց...

Կարավանի վողջ ժողովուրդն ուղղակի հիացած եր... Իսկ ամենից ավելի Մեհեմմեդը զարմացավ այդ գաղտնիքի վրա...

3.

Ինչքան վոր Փիրքեթան-Կուլու սրբի շելին աչքն իր մյուրիդի ճամբին՝ սպասեց, սպասեց, բայց Մեհեմմեդը հրապարակ չեկավ:

Անցավ գարունը, ամառը և աշնան վերջին ամսին ուխտավորների պոչն ել կտրվեց... Յեվ այդպես այդ տարին անցավ, անցավ և հաջորդ տարին, բայց Մեհեմմեդը չկար ու չկար: Վերջապես նրա հեռանալու վրա ամբողջ յերեք տարի անցավ:

Յեվ այդ ժամանակամիջոցում շեյխը տեսավ, վոր իր սուրբը լեկող ուխտավորների քանակը տարի տարվա վրա պակասեց: Հետո յեւ այնպես լեղավ, վոր ել վոչ վոք չեկավ:

Այս գաղտնիքը շատ զարմացրեց շեյխին, և նա չիմացավ, թե ինչին վերադրի այդ: Սուրբն ել յեկամուտից աչքան ընկավ, վոր շեյխն ստիպված լեղավ իր կանանցից մի քանիսին ապահարզան տալու: Թեև նրա արձակած կանայք պառավ-մառավ ելին, բայց վերջն այնպես լեղավ, վոր շեյխը յերիտասարդներին իսկ պահելու հնարավորութունից զրկվեց...

Յեվ այդպես Փիրբեթան-կուլու սրբի հոչակն ու ազդեցութունը ժողովրդի աչքից կամաց-կամաց ընկավ:

Մի որ սուրբը յեկած հատ ու կենտ ուխտավորները շեյխին պատմեցին, թե ինչ-վոր շրջանում նոր մի սուրբ և հայտնվել, թե վողջ ժողովուրդը հիմա այդ սրբին և գնում. մի սուրբ, վորի հոչակն որ-որի վրա ավելանում և, վորովհետև բնավ չի լինում, վոր նրան զիմոզն անհույս վերադառնա: Իչքան հիվանդներ՝ շիւեր, հաշման-գամներ, նույնիսկ խենթեր, այդ սրբից առողջութուն ստանալով՝ վողջակազմ՝ տեղերն են գնում: Ասում են, վոր չբեր կանայքն անգամ այդ սուրբը գալով՝ մի որ գիշերելուց հետո տուն են դարձել բոշկված: Այդ նոր սուրբը յերկու-յերեք տարում անչափ հարստացել և հոտերով տավար-վոջխարի և յերամակներով ձիու տեր և դարձել: Ժողովուրդը նրա անունով և յերգվում և իր գավակներին նրան նվիրում¹:

Փիրբեթան-կուլու սրբի շեյխն իրերի այս վիճակն իմանալով, մնացել եր զարմացած: Նա քննության առավ իր սրբի դրութունը և տեսավ, վոր նա այդ նոր սրբի զիմաց ել չի զիմանա ու պիտի փակվի... վորովհետև թե ազդեցութունն և կորցրել, թե հրաշագործ ուժը .. Ժողովուրդը ել չի հավատում իր սրբին, և յեկող հիվանդներն ու հաշմանգամներն առանց առողջանալու, քոռ-փոշման լետ են գնում տները և, ով գիտե, ինչեր տարածում աջ ու ձախ...

Այս բոլոր հարցերը վերցնել-գնելուց հետո շեյխն իր մարդկանցից մի յերկուսին փոխանորդ նշանակեց և թողեց սրբից հեռացավ...

¹ «Հավատացյալ» մահմեդականի համար մեծ կրոնական բարեգործութունն է, յերբ նա իր գավակին անվանապես վորևե սրբի յե նվիրում, և ապա տարիներ անց, վորոշ վճար անելով, նույն այդ սրբից «լետ ստանում» իր «նվերը»:

Յեվ մի որ հարցութորձով շեյխը նոր սրբի տեղն իմացավ ու վեր կացավ նրան այցելության գնալու:

Այդ նոր սուրբը կոչվածը սիրուն մի դաշտավայրում եր գտնվում: Նա ուներ իր մզկիթը, վորի գմբեթը գունավոր հախճապակուց եր շինած, ուներ իր իջևանը, հյուրանոցն ու այլ և այլ շենքեր:

Մինչ շեյխը սրբին եր մոտենում, զիմացի կողմից մի խումբ նոր ուխտավորներ հասան:

Սալավաթի¹ ձայնից մարդու ականջը բռնվում եր: Ուխտավորները մզկիթին հասնելով՝ սկսեցին կյուսլ² անել ավագանում:

Յեկվոր շեյխը սրբի շեյխին տեսնել ցանկացավ, և ծառաները նրան իրենց մեծավորի խուցը տարան: Շեյխը ներս մտնելով տեսավ, վոր սենյակի զուլաը բազմոցի վրա մի յերիտասարդ մուլլա չե նստել ձեռին համրիչ՝ և Ղորան և կարդում: Շեյխը բարև տվեց: Յերիտասարդը շեյխի յերեսին նայեց թե չե, իսկույն տեղից ցատկեց, մոտեցավ նրան, վորտեհն ընկնելով սկսեց համբուրել: Շեյխը կուացավ, բռնեց յերիտասարդ մուլլայի ուսերից, վորտի կանգնեցրեց նրան և ուշադրությամբ յերեսին նայելուց հետո հասկացավ նրա ով լինելը: Նա թևերը բացած իսկույն զրկեց յերիտասարդ մուլլային և սկսեց յերեսը համբուրելով մի լաց լինել, մի լաց լինել, վոր...

— Վահ, Մեհեմմեդ, գավակս, այդ դժ լես, — աչքերից արցունք թափելով, սկսեց նա, — փառք ասածու, վոր չմեռա ու տեսա քեզ... Վահ, ցավդ տանեմ, վոնց ես, ե, քեֆդ լավ ե... Ախր դժ վորտեղ, այստեղը վորտեղ... խո դժ չեյ ուխտի չես յեկել... Ախր վո՞րտեղ ելիր այսքան տարի, ասա, ե...

Յեվ տված հարցերի պատասխանը դեռ չստացած՝ շեյխը շարունակեց.

— Զավակս, քեզ հետ հետո ե ի կորուցենք. դու տար ինձ հիմի այս սրբի շեյխի մոտ, ուզում եմ նրան մի այցելութուն տալ, իսկ հետո...

— Սրբի շեյխը լես նվաստս եմ, — իր մեծավորի ձեռները քաշել-համուրելուց հետո հայտնեց մուլլա Մեհեմմեդը, — նստեցեք, խնդրեմ, ու վողջ յեղելութունը մանրամասնորեն պատմեմ ձեզ:

Փիրբեթան-կուլու սրբի շեյխն այս խոսքերը լսեց թե չե, հենց կանգնած տեղն ասես քարացավ մնաց, ել բառ չգտավ, վոր խոսի...

Մեհեմմեդը նրա այդ վիճակը տեսնելով, բռնեց իր մեծավորի ձեռքը, բերեց նստեցրեց իր բազմոցին, իսկ ինքը ձեռները խաշած՝ կանգնեց նրա զիմաց:

¹ Մահմեդականների խոստովանանքը:

² Մահմեդի հրահանգած լվացման արարողութունը:

Շելլեր, սակայն, նշան արեց, վոր նստի։ Մեհեմմեդը նստեց և լեղելութունը ծալրից ծալր պատմեց նրան։ Նա պատմեց, թե ինչպես նրանից բաժանվելուց հետո եղբոր զառուցում վատ զգալով իրեն սատկեց, թե ինչպես ինքը թաղեց նրան և ինչպես հրաշք չերևաց նրա գերեզմանի վրա ու հիվանդ մի վաճառական առողջացավ։ Թե ինչպես առողջանալուց հետո նա մեծամեծ ծախսեր անելով, եղբոր գերեզմանի վրա մզկիթ կառուցեց և նույն այդ մզկիթին ահագին կալված ու տավար նվիրեց։ Հետո՝ թե ինչպես ուխտավորների ճանապարհը բացվեց դեպի իր սուրբը, ինչպես լեկոդն առողջացավ գնաց և սրբի ազդեցութունն որ որի վրա ավերացավ։

Այս վողջ լեղելութունը շելլերն պատմել-վերջացնելուց հետո Մեհեմմեդը նրան այսպիսի մի հարց տվեց.

— Զանա քեզ մատաղ, բարձրդ շելլա, մի պարզեցեք տեսնեմ այս գաղտնիքը— ինչպես ե լինում, վոր եղբոր գերեզմանի վրա հրաշք ե չերևում, և նույն այդ գերեզմանին այցելող հիվանդներն առողջանում են... Ախր ձերն այլ բան ե— Փիրքեթան. կուլու սուրբը նահատակի դամբարան ե...

— Շատ ել մի դարմանա, զավակս,— Մեհեմմեդի խոսքը կտրելով, նրա ականջին փսփսաց շելլեր,— հենց այդ աղոթատեղում թաղվածն ել՝ այս վողորմած հոգու հանրն ե...

ԱՐԴՈՒՂԱՆՆ ԾԱՅԻ Կ

ՆԱՄԱԿԸ ԶԱՍՍԱՎ

1

Զմեռվա խստաշունչ մի որ երբ։ Յուրաքանչյուր կտրում եր թրինսման։ Յերկիրքը, ինչպես սգավոր, սև ու թանձր վարագույրով իջել, շրջապատել եր լեռներն ու դաշտերը։

Փողոցներում կուլտ-կուլտ դիզված ձյունների վրայից ագռավները շրջում ելին վախկոտ նայվածքներով։

Հաստ վերարկուներով, գլուխներն ու վոտները ծածկված, մարդիկ իրենց տաք ու փառավոր սենյակներից դուրս գալով փողոց, վոտքով կամ կառքով հանգիստ անցնում ելին։ Այս սառեցնող, այս ալրող ձմեռը նրանց համար, իհարկե, վոչ այլ ինչ եր, չեթե վոչ հաճելի մի զբոսանք։

Կուրբանը այս լեղանակին նստել եր Շելլերի բազարի ծալրին, նամակներ գրող իր համագյուղացի մուլա Ֆարգ Ալու մոտ։ Յրաից ձեռքերն ու դեմքը կապտած, մի ձեռքով բռնել եր իր հին և պատառոտված վերարկուի բաց ոձիքը, մյուսով փորձում եր ձյունից մաքրել իր մաշված կոշիկները, վորոնք սառցի նման կպել ելին իր վոտներին։

— Մուլա, ինձ համար մի նամակ գրիր։ Գիտես, վոր մի տարվա մեջ վորքան ոգուտ եմ տալիս քեզ, դեռ մի տարի չկա իմ ծննդավայրից գալս, և ահա այս հինգերորդ նամակն ե, վոր քեզ գրել եմ տալիս։

Ֆարգ Ալի մուլան իրար մոտեցրեց ցրաից կծկված իր ձեռները, հորանջելով հանեց մի թղթի կտոր և դրեց ծնկին։

— Հալքենակից, ինչ պիտի գրվի։

Կուրբանը մի փոքր ել մոտենալով մուլային, գաղտնի մի բան ասելու ձևով՝ սկսեց փսփսալ։

— Մուլա, նախ և առաջ չերեխաների մորը իմ կողմից բարև գրիր։ Գրիր, վոր իմ փոխարեն համբուրի Անա հանրմիս ու Մամիշիս աչքերը, նրանց լավ ուշադրութուն դարձնի։ Հետո գրիր, վոր

յես ել, փառք աստծու, վողջ եմ ու առողջ: Ղալամ Րիզայի հետ ձեզ տասնհինգ մանեթ եմ ուղարկել, բայրամը մոտենալիս նորից կուղարկեմ: Յերեխաները թող խեղճություն չքաշեն, յես ել գարնան վերջին ամսին գալու յեմ:

Մուլա Ֆարզ Ալին գրիչը թաթախեց թանաքամանի մեջ և ուզում էր գրել, բայց թանաքը պնդացել էր. մուլան լեզվի ծալքով մի քիչ թուփ կաթեցրեց թանաքամանի մեջ և քիչ ել խառնելուց հետո՝ սկսեց գրել:

Կուրբանը կուրծքը բաց, արխալուղի ու շապկի արանքից մինչև վոսկորները թափանցող այս աղեխարշ ցրտից սմկվել, մի կծիկ էր դառել:

Ապա նա ասաց.

— Մուլա հորեղբայր, յես աշխատում եմ են յաման (անողոք) մարդու հորերում: Այժմ արդեն նավթահորը 30 սափենից ներքև է իջել, վորբան աղաչում ենք՝ այ աղա, մեր աշխատավարձը մի փոքր ավելացրու, վորովհետև ներքևում աշխատելը շատ է դժվար, մագուլթի և գազի հոտից մարդու շունչը կտրվում է,— անգուլթ անիլավը չի համաձայնվում: — «Պիտի փորեք առաջվա պայմաններով, չեթե վոջ՝ ձեր իրավունքը՝ չեմ տա» — ասում է նա: Մուլա, եստեղ շատ դժվար է փող աշխատելը, քո արհեստը շատ հեշտ է. որական հինգ-տաս նամակ, չորս-հինգ աղոթք գրես՝ բավական է, աստված շնորհք տա, ել ի՛նչ ես ուզում...:

Ֆարզ Ալի մուլան գրիչը դրեց գրչամանը, պատի ճեղքից չերկու մատներով մի քիչ հող պոկելով՝ նամակի վրա ցանեց և ձեռքի նամակը շարժելով՝ պատասխանեց Կուրբանին.

— Հայրենակից, ծեծ ուտելը հեռվից հեշտ է յերևում: Իմ արհեստը քո կարծածի չափ ել հեշտ չէ, ձմեռ-ամառ փողոցի անկյունում ճամբի սպասելուց մարդու աչքերին մթություն է իջնում: Ենպիսի որ է լինում, վոր մի հատ իսկ հաճախորդ չի գալիս, քաղցած փող տրորելով՝ մնում ես տեղումդ:

Մուլան իր աբայի մեջ պինդ փաթաթվելուց հետո նամակը կարգաց Կուրբանին: Կուրբանը բերանը բաց կարծես ուզում էր ուտել մուլի բերանից յեղած ամեն մի խոսքը: Նամակի մինչև վերջը լսեց, ապա դեմքից ու աչքերից ուրախության կայծեր ցոլացնելով՝ ասաց.

— Մուլա, Հուսեյինին ել բարև գրիր, ասա, վոր մինչև իմ գալը յերեխաներին ուշադրություն դարձնի և պատասխանի մեջ գրի, թե մեր կարմիր կովը մնում է արդյոք: Մեկ ել գրի, վոր գալուս Անա հանրմիս և Մամիշիս կարմիր վարդերով դաստմալ (թաշկինակ) եմ բերելու...

Մուլա Ֆարզ Ալին գրելուց-վերջացնելուց հետո նամակը ծալեց, ծրարի մեջ դրեց, և դառնալով դեպի Կուրբանը՝ հարցրեց.

— Հայրենակից, ծրարի վրա ում անունը պիտի լինի:

Կուրբանը, ձեռքով ծոծրակը քորելով, պատասխանեց.

— Հա, մուլա, գրի, վոր պետք է հասնի Կուրբանի յերեխաների մորը:

Մուլան, ծրարի վրա յել գրելով, նամակը մեկնեց Կուրբանին: Կուրբանը նամակը վերցրեց և ուրախությունը դեմքին՝ մի լավ դիտեց և ուզում էր ծոցը դնի: Նամակը ձեռից ընկավ գետին: Շտապ վերցրեց, մաքրեց մի քիչ և կրկին ծոցը դրեց: Ապա բաց արեց քսակը և յերկու շահին մուլի ափը կոխելով՝

— Առ, հայրենակից, բայրամին ելի նամակ եմ գրել տալու: Ինձանից քեզ շատ ոգուտ է հասնելու,— ասաց նա ու հեռացավ մուլի մոտից:

Ճանապարհին ձեռքով ամուր բռնած ծոցի նամակը, արագ քայլերով գնում էր Կուրբանը դեպի իր հայրենակից Ղալամ Ալու տունը. ուզում էր թե նամակը նրան հանձնել, թե բերանացի միջանի հանձնարարություններ անել:

Կուրբանը քայլելիս մտածում էր. — «Բախտավոր մարդ է Ղալամը, բավականաչափ փող է հավաքել, պիտի գնա իր զավակներին հասնի... Ոհ, մի ամսից հետո այն տեղերը վորքան գեղեցիկ են լինելու... Դաշտերը, լեռներն ու հովիտները զմրուխտի գորգերով կծածկվեն, ծաղիկները կծաղկեն, ծառերը կկանաչեն, գարնան շնորհալի հյուրերը՝ ծիծեռնակը, ուրուրն ու արագիլը, յերամ-յերամ վերադառնալով՝ իրենց բները կշինեն, առավոտ-յերեկո իրենց քաղցր յերգ ու կանչերով կզվարթացնեն մարդկանց սրտերը... Ամեն կողմ կսկսվեն բոստանի և ցանքսի աշխատանքները... Ախ, չքավորություն, վոր ինձ կարոտ ես թողնում այս գեղեցկություններից, իմ ընտանիքից-զավակներից...»

Այս մորմորն այնպես ցնցեց նրա սրտի ամենախորին անկյունները, վոր նա դողաց ամբողջ մարմնով. ներսից ճնշիչ և դառն մի ցավ զգաց, ջղերը պրկվեցին, սիրտը մի բոլե կանգ առավ: Այլևս ծնկներում ուժ չեր մնացել: Հանկարծ նա սահեց և իր հասակովը մեկ փովեց իր վոտքերի տակ խշխշացող սառույցի վրա: Ձեռքերն ու վոտքերն արյունոտած, մեռելադեմ և ուժասպառ նա բարձրացրեց գլուխը: Այդ խելքամաղ և ուշադնաց դրության մեջ սրտի անհուն դառնությամբ և զզվանքով, նա ընկած տեղից դիտեց իր առջևից բազմությունը ճեղքելով անցնող կառքերը, տաք հագուստներով, ուրախ դեմքերով մարդկանց, այդ հոսող կյանքի ընթացքը... Ակամա մի «ոֆ» դուրս թռավ նրա թոշնած շրթերից: Իսքն ի-

րեն հավաքելով, կանգնեց ընկած տեղից, շտապ ձեռքը ծոցը տա-
րավ և նամակն իր այրած կրծքին սեղմելով, շարունակեց ճանա-
պարհը:

Քիչ անց իր հայրենակից Ղուլամ Սլու տան առջևն եր հասել:
Բայց դուռը փակ էր: Տխուր ու մտածկոտ վերադարձավ իր տեղը:
Թափառաշրջիկի նման սկսեց շրջել մրջյունների պես յեռացող բան-
վորների մեջ: Յերբ նկատեց իր մյուս հայրենակից Սաֆարին, մո-
տենալով հարցրեց նրա քեֆը: Ղուլամ Սլին քաղաք եր գնացել:
Կուրբանը խնդրեց Սաֆարին վոր Ղուլամը գալուն պես նրան
իմաց անի, վոր իրեն չտեսած՝ չգնա, վոր ինքը թե ամանաթ (ա-
վանդ) և թե բերանացի պատասխան ունի նրա միջոցով ուղարկելու:
Այս ասելուց հետո Կուրբանը վերադարձավ իր տեղը:

2.

— Հեյ, աղա, մենք ելի են պոչն ենք, իսկի առաջ չենք գնում, —
ասում է Թակիրի Վերդին. — Դիտե՛ս, վոր այժմ նավթահորի ամե-
նագծվար մասումն ենք. հորը ածղահայի պես բերանը բացել է՝
դո՛հ է ուզում:

Իր ընկեր Սաֆարը, կտրելով իր խոսքը, ձեռքը մեկնում է
դեպի հեռուն, դեպի նավթահորերը, և ասում է.

— Նայիր, այս բոլոր մասերում, վորտեղ վոր վտարդ գնես,
ամեն մի ափ հողին լեթե մի բրիչ զարկես՝ բանվորի վոսկորներ են
դուրս գալու, բանվորի վորդե ես լսելու: Այն բարձր աների տաքուկ
սենյակներում, հազար ու մի նազանքի ու ճոխության մեջ ապրող...

Հաջի Կուլին, հանքատերը, կտրելով Սաֆարի խոսքը, վտար
դեպին է խփում և գոռգոռում. — «Ձեր հողին դուրս գա, փող աշ-
խատելը հեշտ բան իմացաք. դուք ձեր անձն եք տալիս, մենք ել՝
մեր հատիկ-հատիկ վոսկիները»:

— Սաֆար, Սաֆար, Կուրբանը պարանը շարժում է...

Այս աղաղակի վրա Սաֆարը և Թակիրի Վերդին վազեցին հո-
րի բերանի մոտ և չերբ գլուխները ծռելով դեպի ցած, լսեցին
ներքևում պալթած գազի աղմուկը, սարսափով լեռ քաշվեցին:

Յեվ չերկուսը միասին անաբեկված ձայնով գոռացին.

— Տերն աստված ինքը խնայի, Կուրբանն ել այսպես գնաց...

Հեյ վախ, ափսոս...
Հաջի Կուլին, լսելով աղմուկը, վախվախելով մոտեցավ հորի բե-
րանին և զգուշութամբ հորի մի կողքից պարզվելով՝ սկսեց հորի
ներսը դիտել: Հանկարծ մի ուրախութուն ճառագայթեց նրա դեմ-
քի վրա: Նրա շրթունքներն արտահայտում էին ներքին գոհունա-

կություն ու հրձվանք, և չկարողանալով զսպել իր ուրախությունը,
բարձր ձայնով սկսեց գոռալ.

— Ե՛, հայվաններ, ի՛նչ եք ապուշ-ապուշ նայում, չե՞ք տես-
նում՝ աղբյուրի բերանը բացվել է. կամաց-կամաց նավթ է հոսում:
Թակիրի Վերդին սառն ու դժգոհ ձայնով հարցրեց.

— Հաջի, Կուրբանի դիակը հորո՞ւմ պիտի մնա:

Հաջի Կուլին այս խոսքի վրա կարծես իր քաղցր չերազից սթափ-
վեց. աչքի թարթիչները մեծ-մեծ բաց արեց, քսակից հանեց չեր-
կու հատ քսանհինգանոց և ասաց.

— Ով այս գործը գլուխ հանե, այս հիսուն մանեթը նրանն է:
Թակիրի Վերդին մոտեցավ դրամն առնելու, բայց հանկարծ
մտաբերեց, վոր իր ընկերով մարմինն անհետացնելու համար ինքը
վարձատրություն պիտի ստանա իր աղայից: Ձեռքը չերկարեց, բայց
անհամարձակ կերպով դարձյալ լեռ քաշեց:

Հաջին հասկանալով նրա մտավախությունը, ավելացրեց.

— Հիսուն ուրբլին բոլորինդ է. բաժանեցեք ձեր մեջ, միայն
թե այս գործի մասին վո՛չ-վորի վոչինչ չասեք:

Յեվ խոսքը չվերջացրած՝ քսանհինգանոցը Թակիրի Վերդու
ձեռքը կոխեց:

— Հապա զգեստներն ի՛նչ պիտի անենք, — հարցրեց Սաֆարը:

— Տղաս, զգեստներն ել այս կողմերը մի տեղ փորելով՝ թա-
ղեցեք, — ասաց հաջին փաղաքշական ու քաղցր ձայնով:

Կես ժամ չանցած՝ հանքահորից դուրս հանեցին Կուրբանի
զգեստները:

Սաֆարն ու Թակիրի Վերդին չերբ գնում էին Կուրբանի
զգեստները, տեսան՝ մի նամակ գետին ընկավ: Նամակի ծրարի վրա
գրված էր. «Այս նամակը պետք է հասնի Կուրբանի չերեխաների
մորը...»:

Սաֆարն ու Թակիրի Վերդին միջանի բոպե սառած և դառ-
նագին հայացքներով դիտում էին նամակը և մորմոքելով ասացին.

— Խեղճ Կուրբան, նամակը չհասավ...

ԳԱՎԱՃԱՆԸ

1.

1905 թիվը մոտենում էր իր վախճանին:

Գործադուլների լարված լուռությանը փոխարինեց համազարկների աղմուկը բարեկազմների վրա: Ազատութեան, մարդկային իրավունքների համար ինքնագոհաբար պայքարում էր Ռուսաստանի յերիտասարդ պրոլետարիատը:

Բայց այդ պայքարը տեղի չէր ունենում այնտեղ, բարձր լեռնաշղթայից այն կողմը, ձյունով ծածկված անսահման տափաստաններում:

Իսկ այստեղ, հարավային Կովկասում, տիրում էր անվրդով լուռություն:

Ինչպես միշտ, ինչպես հազար տարի առաջ, այնպես էլ այժմ արևելքում յերևում էր արևը և մայր էր մտնում արևմուտքում: Բարձրանում էր արևը, բարձրանում էին և մարդիկ: Իսկ յերբ արևը կորչում էր հորիզոնից անդին, դա նշանակում էր, վոր վերջ չեկավ մարդկային հոգսերին և բոլորը պետք է պառկեն քնելու: Արագ ծածկվում էին պատուհանները, փակվում էին դռները, և գավառական փոքրիկ քաղաքում, վոր շրջապատված էր պողատու ծառերով, տիրում էր լուռություն:

Գիշերային լուռությունը վրդովում էր միմիայն բամբակազախ գործարանը: Նա աշխատում էր յերկու հերթով — թե գիշերը, թե ցերեկը: Գիշերը գործարանային մեքենայի աղմուկն ավելի վորոշ էր լսվում: Մթության մեջ կորած գործարանի խողովակից կարճ ընդհատումներից հետո ղրղոցով դուրս էր թռչում շոգին: Շոգու հանած աղմուկը նման էր հոգնած մարդու շնչառության:

Յեթե գործարանը չլիներ — գիշերը կարելի չէր անցնել քաղաքի մոտով և չնկատել նրան: Այդպիսի լուռություն և անշարժություն էր տիրում այդ քաղաքում:

Վոչ-վոք վոչինչ չգիտեր այն մասին, թե ինչ է կատարվում լեռների պատից անդին, իսկ յեթե մեկն իմանար ել՝ բան չէր հասկանա: Այստեղ այլ կյանք էր, իսկ քաղաքում — այլ:

Գործարանը պատկանում էր Սելիմ-բեկին:

Կարճահասակ, հաստիկ Սելիմ-բեկը նման էր յերկու հենակների վրա դրված մզլած տանձի: Սելիմ-բեկի ամենալայն տեղը փորն էր: Փորից վեր Սելիմ-բեկի մարմինը նեղանում էր և վերջանում թռչնի գլխով: Սելիմ-բեկի դեմքին նկատվում էին միմիայն աչքերը — մանրիկ, ոձի աչքերի նման անթարթ նայող: Անդրավարտիկը և ժլետը չէին կարողանում ծածկել Սելիմ-բեկի դուրս ընկած փորը և նրանց արանքից յերևում էր կեղտից դեղնած վերնաշապիկը: Գնալիս Սելիմ-բեկն այնպես էր թափահարում ձեռքերը, կարծես փորի վրայից քերում էր ճանճերին և հրում էր նրանց յետ: Գործարանատիրոջ հաստիկ, յուզող մասներին շարված էին թանգազին քարերով զարդարված մատանիներ:

Բանվորները վախենում էին Սելիմ-բեկի չար ու անթարթ աչքերից: Նրանք դողում էին տիրոջ սուր ու խոցող ձայնից: Նրանք հարգանքով բարևում էին նրան ու մի կողմ քաշվում, կարծես Սելիմ-բեկը վոչ թե մարդ էր, այլ վառողով լիքը մի տակառ, վոր յուրաքանչյուր վայրկյան կարող է պայթել:

Հոգնատանջ դեմքերով և վախեցած հայացքներով լսում էին բանվորները տիրոջ չար ձայնը, և հավատում էին, վոր Սելիմ-բեկը հանդուրժում է իրենց միմիայն վողորմածությունից ղրղված և վայր չեկել է իրենց տարել, յեթե տիրոջ համբերությունը հասնի:

Հայհոյելով բանվորներին, Սելիմ-բեկը կարգադրություններ էր անում հարգանքով իր առաջ խոնարհված վերակացուին ու մեխանիկին, և արագ հեռանում էր՝ գլուխը գոռոգաբար ցցած:

Մի մարդ միայն չէր վախենում Սելիմ-բեկից: Յեվ այդ մարդը յերիտասարդ մեխանիկ Մոհարրամն էր: Կենդանի, շարժուն էր Մոհարրամի դեմքը և նրա կայտառ աչքերը — վառված էին զվարթ կրքով: Յերիտասարդ մեխանիկի նիհար մարմինը և սև աչքերն անընդհատ շարժման մեջ էին: Կարծես թե ինչ-վոր բան պակասում էր Մոհարրամին, կարծես թե նա ամբողջ ժամանակ փնտռում էր մի բան, փնտռում էր ամենուր, բայց չէր կարողանում գտնել: Նա ղրվարթ ծիծաղում էր ու յերգում և շարունակում էր վորոնել:

Մոհարրամը չէր վախենում ախրոջից և դեպի նա ցույց չէր տալիս վոչ մի հարգանք։

Յերբ Սելիմ-բեկի ճշացող ձայնը լռեց բաժանմունքում, Մոհարրամը հաճույքից շվկացրեց և դեպի առաստաղը նետեց իր մորթե փափախը։

Տարիքոտ ու մուսլ մեխանիկ Սալմանին դուր չէր գալիս իր ոգնականի վարքը։ Նա ավելի ևս մուսլվեց և դժգոհ արտասանեց.

— Դու չպետք ե այդպես վերաբերվես դեպի մեր տերը։

— Ինչո՞ւ, — անկեղծ զարմանքով հարցրեց Մոհարրամը։

— Տիրոջը պետք ե հարգել, — խրատաբար պատասխանեց մեխանիկը։

— Ինչո՞ւ համար, — դժգոհ բացականչեց Մոհարրամը։

— Նրա համար, վոր նա գործարանատեր ե և հարուստ մարդ... նա — ամեն ինչ ե, իսկ ի՞նչ ենք յես ու դու... Ճամբի փողի... Եսոր մեզ քամին մի կողմ ե քշում, եզուց ուրիշ կողմ կզցի։ Ու վոչ-վոք ել չի նկատի այդ ու չի խղճա մեզ։ Իսկ գործարանատերը — մեծ մարդ ե։ Մենք բոլորս ել կախում ունենք նրանից, նա բոլորիս ել կերակրում ե։ Ես բանի համար պետք ե նրան հարգանք տալ։

— Իսկ յեթե նա չա՞ր մարդ ե։

— Հարուստ մարդը չի կարող չար լինել. նա ավելի շատ ե բարիք անում, քան մենք բոլորս միասին։

Մոհարրամն ուշադրությամբ լսում եր Սալմանի խոսքերը։ Նրա դեմքը լրջացավ։ Միմիայն համառաբար սեղմած շրթունքներն ասում եին, վոր նա համաձայն չե մեխանիկի հետ և մնում ե իր կարծիքին։

Մեքենաների բաժանմունքի դռների մոտով, բամբակի ութը փթանոց բեռի տակ կռացած, դանդաղ շարժվում եր բեռնակիր Ղուրբանը։ Քրտինքն առվակներով հոսում եր Ղուրբանի արևառ, կնճոռոտ դեմքից և կաթիլ-կաթիլ ընկնելով գետին՝ կետերով նշում եր բեռնակրի անցած ճանապարհը։

Ղուրբանը յերերվում եր և խռպոցով արտաշնչում ողբ։

— Ահա մեր տիրոջ բարիքը, — բացականչեց Մոհարրամը և դուրս թռավ շենքից։ Նա ներքևից բռնեց ծանր հակը և ոգնեց Ղուրբանին տեղ հասցնելու ահա։

— Ղուրբանը գործարանում փասել եր վոտը և խնդրում եր տիրոջից թեթևացնել իր աշխատանքը։ Իսկ ի՞նչ պատասխանեց աղեն... Նա նրան ծուլ անվանեց և սպառնաց վռնել աշխատանքից։ Մրա համար ել հարկավոր ե հարգել տիրոջը, — հարցրեց Մոհարրամը, վերադառնալով մեքենաների բաժանմունքը։

Սալմանը յերեսը շուռ տվեց իր ոգնականից և մուսլ մոմուաց.

— Ախմախ մարդու հետ խոսելը զուր ժամանակ վատնել ե։ Յես քեզ խորհուրդ եմ տալիս լեզուդ կարճացնես ու կողպեքի տակ դնես

Մոհարրամը ճաշում եր բազարի չալխանայում։ Նա աչնտեղ եր ճաշում վոչ թե ոգուտի համար, այլ միմիայն աչն պատճառով, վոր այստեղ շատ մարդ եր հավաքվում։ Այստեղ կարելի չէր նոր մարդու հանդիպել, խոսել նրա հետ և շատ հետաքրքիր բաներ իմանալ։

Յերեկ Մոհարրամը նկատեց մի այդպիսի մարդու։ Նա ուրիշ տեղացի չէր, յեկվոր։ Այդպիսի մարդիկ հաճախ ելին հանդիպում չալխանայում։ Մեծ մասամբ դրանք վաճառականներ ելին։ Բայց աչն մարդը, վորի վրա Մոհարրամն ուշադրություն դարձրեց, վաճառական չէր։ Նա վոչինչ չէր գնում, բազարում չէր հրմշտկվում կըշեոքի մոտերքը, չնայած աչն հանգամանքին, նա ուշադրությամբ գննում եր ամեն ինչ և շատ բաների մասին հարցուփորձ անում։

Մոհարրամը կողքից դիտում եր յեկվորին և ուսումնասիրում նրան։ Նա բարի, բաց դեմք ունի և սև, գանգուր մորուք։ Աչքերն ուշադիր են ու շոյող։ Այդպիսի աչքեր ունեցող մարդը չի կարող վոչ հպարտ լինել, վոչ չար։ Նա անկասկած բավականին թափառել ե աշխարհիս յերեսին և շատ բան ապրել։

Մոհարրամն ուշադրություն դարձրեց և փոքրիկ կաշվե պաշուսյակի վրա, վորից յեկվորը չէր բաժանվում։ Անծանոթն աչնքան խնամքով եր վարվում այդ պաշուսյակի հետ, կարծես նրա մեջփող լինելը։

Յերբ Մոհարրամը մտավ չալխանեն, նա մտածում եր իրեն հետաքրքրող մարդու մասին։

— Հարկավոր ե խոսք բանալ. նրա հետ։ Հարկավոր ե իմանալ, թե ո՞վ ե նա և ինչո՞ւ յե յեկել մեր բազարը... — մտածում եր Մոհարրամը։

Բազարի որ եր և չալխանան լիքն եր այցելուներով։ Միակ ազատ տեղը յեկվորի սեղանի մոտ եր։ Մոհարրամը յերկշտ նայեց այդ տեղին, չհամարձակվելով մոտենալ։ Անծանոթը կարծես հասկացավ Մոհարրամի հայացքը։ Նա տեղից շարժվեց և ցույց տվեց ազատ աթոռ։

Ուրախացած Մոհարրամն արագ նստեց և շտապեց խոսք բաց անել։

— Դուք դեռ եստեղ եք... — շտապ հարցրեց նա, չմտածելով այդպիսի մի հարց տալու անպատեհության մասին։

Անծանոթը հարցին պատասխանեց զարմացած հայացքով: Շեշտակի նայվածքը Մոհարրամին հարկադրեց կարմրել: Խոսակցի ամօթխածութունը չեկվորի դեմքի վրա առաջացրեց մի բարեսիրտ ժպիտ: — Մնում եմ եստեղ միմիայն այսօր...

Այդ լուրը տխրեցրեց Մոհարրամին և անհանգիստ հարցասիրութունը կրկին շարժեց նրա լեզուն:

— Նշանակում ե՞լ չերեկոյան կամ առավոտյան դուք գնում եք քաղաքից...

— Ուզում եմ գնալ այսօր չերեկոյան:

— Ձեր գործերը վերջացրի՞ք:

— Ի՞նչ գործեր:

Ամօթխած կարմրութունը կրկին այրեց Մոհարրամի դեմքը: Կրկին նա իր անհամբերության շնորհիվ անհաջող հարց տվեց: Ի՞նչ իր բանն է ուրիշի գործերին խառնվելը: Բայց միևնույն ժամանակ տարօրինակ է, թե ինչո՞ւ իր խոսակիցը, հենց վոր գործերի մասին հարց բարձրացավ՝ զգուշացավ ու լռեց:

— Միթե՞ դուք եստեղ վոչ մի գործ չունեիք, — զարմանքով հարցրեց Մոհարրամը:

Նա անորոշ պատասխան ստացավ և իր հանդեպ ցույց տված անվստահությունից նեղացավ ու լռեց:

Միքանի բոլի անց չեկվորը վերսկսեց խոսակցությունը և ինքն սկսեց հարցեր տալ:

— Ի՞նչով եք դուք զբաղվում:

— Յես բանվոր եմ:

— Վճրտեղ:

— Բամբակագործ գործարանում:

Յեկվորն ուշադրությամբ գննեց Մոհարրամին և մտածկոտ կերպով մատնեց թխկացրեց կեղտոտ սեղանին:

— Ձեր քաղաքը հաճելի չե՞ր, — փոխեց նա խոսակցությունը:

Չախանալում աղմուկ էր ու շփոթ: Կերակուրների հոտով ու ծխախոտի ծխով լեցուն ողբ հեղձուցիչ էր ու ծանր:

— Ձեր քաղաքն ինձ դուր չեկավ... — առանց շտապելու շարունակեց չեկվորը: — Բայց չես չկարողացա լավ տեսնել ամբողջը: Յերևի այստեղ շատ կան լավ այգիներ:

— Յես այսօր ազատ եմ, — արագ պատասխանեց Մոհարրամը: — ուզում եք՝ չես ձեզ ցույց կտամ շատ հետաքրքիր տեղեր:

— Շատ ուրախ կլինեմ, — պատասխանեց չեկվորը և, նայելով ժամացույցին, ավելացրեց: — հիմա ժամը տասերկուսն է: Լավ ժամանակն է զբոսանքի համար:

Մոհարրամն շտապ վերջացրեց թեյը և վեր կացավ:

Մոհարրամը ման էր անում անծանոթին քաղաքով, ցույց էր տալիս ամենը, ինչ-վոր հետաքրքրական էր, և ձգտում էր լավ հիշողություն թողնել չեկվորի մեջ՝ միասին անցկացրած ժամանակի մասին: Մոհարրամը խոսում էր անվերջ և միևնույն ժամանակ զգում էր, վոր իր ցանկությունը չի իրականանում: Անծանոթը լսում էր իր ուղեկցի ասածները, անտարբեր նայում էր ցույց տված առարկաներին և տարված էր սեփական մտքերով:

Մոհարրամը զարմանք էր զգում, նրա զրույցը հետզհետե կորցրեց իր աշխուժությունը և քիչ ժամանակ անց՝ բոլորովին ընդհատվեց: Այդ ժամանակ խոսեց չեկվորը: Յեվ Մոհարրամը նորից զարմացավ: Նրա ուղեկիցը խոսում էր վնչ թե այգիների, կամ քաղաքի հազվագյուտ բաների մասին, այլ գործարանի և բանվորների: Յեվ վորքան շատ էր հարցնում նա գործարանի մասին, այնքան աշխուժանում էր: Աննկատելի կերպով աշխուժացավ և Մոհարրամը, չերթ խոսք բացվեց գործարանատիրոջ և բանվորների մասին:

— Մեխանիկ Սալմանը պահանջում է, վոր չես հարգեմ տիրոջը: — Մոհարրամն շտապում էր արտահայտել իր սրտում կուտակված դժգոհությունները: — Իսկ ի՞նչու համար չես պետք է հարգեմ նրան: Նա մեզ հայհոյում է, ծուլեր է անվանում և սպառնում է վռնդել գործարանից և կվռնդի, չեթե մենք չափից շատ չաշխատենք: Կաշխատենք, կհիվանդանանք, — ելի կվռնդի: Ել ի՞նչու համար հարգենք նրան:

Յեկվորը մոռացավ քաղաքի հնությունները: Նա շուտ չեկավ դեպի Մոհարրամը և ուշադիր լսում էր նրա վրդովված ճառը: Այդ ուշադրությունն ավելի ևս մեծացրեց չերիտասարդ մեխանիկի հարգանքը դեպի անծանոթ չեկվորը:

Մոհարրամը և չեկվորը մտան ալգու խորքը և նստեցին խոտի վրա, հին խնձորենու տակ:

Այժմ արդեն խոսում էր չեկվորը և Մոհարրամը, մոռացած ամեն ինչ, ազահաբար կլանում էր նրա խոսքերը և աշխատում էր ամեն ինչ հասկանալ ու միտքը պահել:

Մոհարրամը չսխալվեց իր սպասելիքներում: Յեկվորը շատ բան էր տեսել և շատ բան գիտեր: Նա բաց արեց չերիտասարդ մեխանիկի առաջ մի նոր աշխարհ: Կարծես ցույց տվեց նրան մի այլ կյանք: Մոհարրամը չգիտեր, վոր վաղուց արդեն նա անգիտակցաբար զգում էր, վոր հասարակության մեջ գոյութուն ունեն դասակարգային հակասություններ: Նա ատում էր շահագործողներին, բայց չէր կարող բացատրել, թե ինչո՞ւ համար: Նրա գիտակցու-

Թշուհը մթագնած էր մշուշով: Յեւ ահա միայն այժմ գտնվեց մի մարդ, վորը լցրեց Մոհարրամի ուղեղում առաջացած դատարկու-
թյունը:

Մոհարրամի սիրտը խփում էր արագորեն, գլուխը պտուկտ էր գալիս: Թեքվելով դեպի խոսակիցը, վառվող աչքերը չհեռացնելով նրա դեմքից, Մոհարրամը լսում էր ու լսում, խոսափելով ծպտուն անգամ հանել, վորպեսզի չընդհատի անսովոր զրույցը: Յեկվորի արտասանած յուրաքանչյուր խոսքը կարծես թե պառկում էր առջվանից իր համար պատրաստված կաղապարում, պառկում էր ընդմիջոտ և դա հանել այնտեղից այլևս անհնարին էր:

Արևը մայր մտավ: Յերկնքում յերևացին աստղեր: Յեւ այդ ժամանակ միայն Մոհարրամն ու իր ուղեկիցը թողեցին այգին:

Այն ամենը, ինչ վոր կար յեկվորի փոքրիկ կաշվե պաշուսա-
կում, տեղափոխվեց Մոհարրամի թևի տակ: Նա ամուր սեղմում
էր կրծքին վողորկ թռուցիկները ու բարակ գրգռվիկները, և զգուշ
շուրջն էր նայում, վոր դրանք չկորցնի:

Մոհարրամի համար նոր կյանք սկսվեց: Նա չէր բաժանվում
թռուցիկներից և գրգռվիկներից, կարգում ու վերակարգում էր
դրանք: Դրանց մեջ Մոհարրամի համար անվիճելի ճշմարտություն
կար, քանի վոր այդ ճշմարտությունը նա մշուշոտ կերպով զգում
էր առաջ, իսկ այժմ թռուցիկները և գրգռվիկները միմիայն հաստա-
տեցին այն, ինչ վոր զգում էր նա:

Առաջ Մոհարրամն ապրում էր, բայց հող չէր զգում իր վոտ-
քերի տակ: Նա ուրախանում էր ու դառնանում, իսկ ընդհանրա-
պես նման էր պոկված տերևի, վորին քամին տանում էր՝ անհայտ
է, թե ուր: Այժմ Մոհարրամը վոչ միայն հող էր զգում իր վոտքե-
րի տակ, այլ և ուժ, վորը և հնարավորություն էր տալիս նրան
պայքարելու իր հայացքների և համոզմունքների համար:

Կարճիկ ու հաստիկ Սելիմ-բեկը, փորը առաջ ցցած, շրջում
էր գործարանում: Նրա այցելությունները հաճախակի դարձան:
Տիրոջ սուր ձայնը խլացնում էր մեքենաների աղմուկը և ահ էր
ազդում բանվորներին:

Պորտաբույժներ, ծուլեր... Յես փրաս եմ կրում, իսկ դուք
չեք աշխատում: Դուք ձրի իմ հացն եք ուտում: Յես ձեզ դուրս կանեմ:

Մոհարրամն ականջ էր դնում Սելիմ-բեկի ճշացող ձայնին և
մռայվում էր: Նա հիշում էր այն գրգռվիկ, վորի մեջ տերերը

նմանեցված ելին սարդերի: Նրանք ծծում են բանվորների ուժերը:
Յերբ թուլացած բանվորն այլևս ուժ չունի տիրոջը յեկամուտ տա-
լու—նրան անողորմ կերպով դուրս են շարտում:

Սելիմ-բեկն էլ սարդ է: Նա գոռում ու հայհոյում է բանվոր-
ներին, այնինչ նրանք առաջվանից քիչ չեն աշխատում: Յեկամուտ-
ներն ավելանում են, բայց ագահ Սելիմ-բեկին դա քիչ է: Նա ար-
դեն իջեցրել է աշխատավարձը: Արդյոք նա չի մտածում ավելի ևս
իջեցնել այն...

Յերբ Սելիմ-բեկը մոտեցավ մեքենաների բաժանմունքին և իր
մոտ կանչեց մեխանիկին ու վերակացուին, Մոհարրամը շունչը պա-
հեց ու մեքենաների մոտ կծկված՝ սկսեց լսել:

— Հայտնեցեք բանվորներին, վոր յես չեմ կարող նրանց վճա-
րել նսիսկին գինը: Յես նրանց կվճարեմ իրենց ստանալիքի միայն կեսը:

Մոհարրամի ձեռի յուղամանը վայր ընկավ և յուղն սկսեց տա-
րածվել կեղտոտ հատակին:

Շշմած Մոհարրամը չբարձրացրեց յուղամանը:

— Տիրոջ արածը թալանից վատ է, — մտածում էր Մոհարրամը
չարացած. — Սելիմ-բեկը վոչ միայն կրկին իջեցնում է աշխատա-
վարձը, այլ և չի ուզում վճարել արդեն աշխատածի համար:

Սելիմ-բեկը, մեխանիկի և վերակացուի խոնարհ վողջունների
ուղեկցությամբ, հեռացավ: Յերբ գործարանատիրոջ հաստիկ կեր-
պարանքն անհետացավ փողոցում, վերակացուն հայտարարեց բան-
վորներին աշխատավարձի իջեցման մասին: Անակնկալ լուրը կար-
ծես մի անգամից ուժաթափ արավ բանվորներին: Նրանց հուզված
դեմքերին յերևաց զարմանքոտ շփոթություն:

— Բայց մենք վոնց պետք է ապրենք հիմի...

Վերակացուն արհամարհանքով թոթովեց ուսերը, կարծես ա-
սելով. — Դա իմ գործը չէ: Ինչպես ուզում եք, այնպես էլ ապրե-
ցեք, սակայն ավելին, քան տիրոջ ասածը, չեք ստանա:

Բանվորների շփոթմունքը փոխվեց գազազմունքի: Նրանք ընդ-
հատեցին աշխատանքը և անհանգիստ ամբոխով հավաքվեցին բակում:

Բանվորների գոռգոռոցն ավելի բարձր էր հնչում: Նրանք խլաց-
նում ելին մեքենաների ձայնը:

— Իմ կինը հիվանդ է: Յես պետք է նրան լավացնեմ:

— Իմ ստացածն ընտանիքիս ապրուստն էլ չի հանում:

— Հիմի վոնց ապրենք:

Բայց այն, ինչի մասին գոռում ելին բանվորները, վոչ-վոք չէր
լսում: Վոչ-վոքի չէր կարելի համոզել զայրացած խոսքերով: Մեքե-
նաների բաժանմունքի դռների մոտ կանգնած ելին մեխանիկն ու
վերակացուն և անտարբեր դիտում ելին հուզված ամբոխին: Վեր

տնկած բուռնցքները նրանց չէին վախեցնում: Սելիմ-բեկը հեռու
յեր: Բանվորների բուռնցքները նրան չէին հասնի:

Բանվորների աժբոխի մեջ անսպասելի կերպով խրվեց Մոհար-
րամը:

— Ընկերներ:

Մոհարրամի ձայնը զնգում էր հուզմունքից, ինչպես պինդ ձրդ-
ված լար: Մոհարրամը դեպի ինքը գրավեց բանվորների ուշադրու-
թյունը: Նրանք լռեցին և խոնկեցին յերիտասարդ մեխանիկի շուրջը:

Մոհարրամը զսպեց իր հուզմունքը և խոսեց ավելի ցած ձայնով
և ավելի հանդարտ:

— Սելիմ-բեկը մեզ թալանում է: Նա թալանչի չէ:

— Ճիշտ է, ճիշտ է, — հուզվեցին բանվորները և սկսեցին լսել:

— Բայց մեր տերն ավելի վատ է են բանդիտներին, վորոնք
ձանապարհների վրա չեն մարդ թալանում: Բանդիտները կարող են
բռնվել և կորցնել իրենց կյանքն ու ազատությունը: Սելիմ-բեկը
վոչինչ չունի կորցնելու: Նրա կողմն է որենքն ու իշխանությունը:
Նա կարող է մեզ բոլորիս սովամահ անել և պատասխանատու չի-
նել դրա համար: Մեզ վոչ-վոք չի ոգնի: Մենք պետք է մեր հույսը
միայն մեր վրա դնենք: Մենք պետք է պայքարենք ճիշտ աջակես,
ինչպես մեր յեղբայրներն են պայքարում Ռուսաստանում, Բազմում
և ամբողջ աշխարհում: Հարկավոր է գործադուլ հայտարարել: Հարկա-
վոր է դադարեցնել աշխատանքը և պահանջել աշխատավարձի հա-
վելում:

Առաջին անգամ լսված խոսքը հասկացվեց անմիջապես և ան-
սխալ կերպով: Այդ խոսքը փոխեց բանվորների տրամադրությունը:
Նրանց գաղափունքը հետևանք եր անհուսություն, անելանելի դրու-
թյան: Բայց դուրս չեկավ, վոր դրությունն այնքան էլ անհուսալի
չէ: Մոհարրամը չեղք ցույց տվեց: Սելիմ-բեկին դեռ վաղ է հաղթա-
նակ տոնել: Նրանք կհարկադրեն գործարանատիրոջը հաշվի առնել
իրենց կամքը:

— Գործադուլ:

— Կանգնեցրո՞ւ աշխատանքը:

— Կանգնեցրո՞ւ մեքենաները:

— Թող հաստիկ Սելիմ-բեկն իր նշանակած աշխատավարձով
ինքն աշխատի: Այդ աշխատանքը նրա համար ոգտակար կլինի և
կթեթևացնի նրա փորը:

Սովերի միջից դուրս թռչող Սալմանի ճիշդ վրդովեց բանվոր-
ների ցնծությունը:

— Գնա, շան վորդի, բո տեղը, թե չե ջարդուփշուր կանես
դատարկ գլուխդ:

Գաղաղած մեխանիկի ձեռին կար մի ծանր մուրձ: Բայց նա
չկարողացավ նրա հետ միադին Մոհարրամին հասնել: Բեռնակիր Ղուր-
բանը բռնեց մեխանիկին, խեց նրա մուրձը և դեն շարտեց այն:

— Գործադուլ, — դժվարությամբ արտասանեց նա նոր բառը և
բարետիրտ ժպտաց:

Սալմանը չմիացավ բանվորներին: Նա դուրս պրծավ Ղուրբանի
ձեռքերից և փախավ գործարանից:

Մոհարրամը կանգնեցրեց ազմկող մեքենան: Գործարանը լռեց:
Ավելի բարձր, տիրաբար հնչեցին բանվորների ձայները: Փննում
էին իրենց պահանջները և պատգամավորներ էին ընտրում գոր-
ծարանատիրոջ հետ բանակցություններ վարելու համար:

2.

Բանվորների պատգամավորները, Մոհարրամի գլխավորությամբ,
մտան Սելիմ-բեկի բնակարանում գտնվող փոքրիկ սենյակը, վոր
ընդունարանի տեղ եր ծառայում: Հատակին փռած եր մի հիանալի
գորգ: Այդ գորգը շնչեցրեց բանվորներին: Գորգը — մի ամբողջ կա-
րողություն է: Ուրեմն վորքան է հարուստ ու հզոր Սելիմ-բեկը,
յեթե նա այդպիսի կարողությունը փռել է հատակին: Բանվորները
վախեցան գորգի վրա կոխել փոշոտ ու կեղտոտ վտաններով, կանգ-
նեցին նրա առաջ և լուռ նայում էին: Յուրաքանչյուրի գլխում
ծագեց միևնույն միտքը՝ մի տարի չել վոր աշխատես, միևնույն է՝
մի այդպիսի գորգ չես կարող գնել:

Պատգամավորներին կանչեցին առանձնասենյակ: Այնտեղ նրանք
դեմ առան նոր անակնկալի: Սելիմ-բեկի սեղանի մոտ նստած եր
պրիստավը: Հաստ Սելիմ-բեկը թաղված եր բազկաթոռում: Նա
ժպտում եր, Կարծես թե գործադուլն ու գործարանի անգործու-
թյունը չէին անհանգստացնում նրան: Գործարանատիրոջ տրամա-
դրությունը բանվորներին հարկադրեց զգուշանալ:

— Գիտեմ, թե ինչու չեք յեկել, — ուրախ բացականչեց Սելիմ-
բեկը՝ նայելով բանվորներին խոնավ, պսպղուն աչքերով: — Ձեր բախ-
տից բեկն էլ այստեղ է:

Սելիմ-բեկը հայացքը շուռ տվեց պրիստավի կողմը և նրա դեմ-
քին փայլեց ժպիտը:

Բեկը մեզ կոգնի համաձայնություն գալու:

Սելիմ-բեկը կրկին ժպտաց և սկսեց զիջողաբար, կարծես պատ-
մում եր մանկական չարածճիւղության մասին:

— Յերևակայեցեք, թե իմ տղերքն ի՞նչ են սարքել: Նրանք
գործադուլ են հայտարարել և պահանջում են աշխատավարձի հավե-

յում: Իսկ Մոհարրամը, վորին չես խելոք տղա ելի համարում և ապա-
գաշում միաք ունելի նրան մեխանիկ դարձնելու, դարձել է նրանց
գլխավորն ու ղեկավարը:

Պրիստավի նիհար ու արևառ դեմքին շինծու մի զարմանք չե-
րևաց, իսկ նրա գորշ, պաղ, անարտահայտիչ աչքերն արհամարհան-
քով նայեցին պատգամավորներին: Այդպես չի նայում մարդը: Այդ-
պես կարող է նայել միմիայն ուժեղ գիշատիչն իր անոգնական զոհին:
Բանվորները պրիստավի հայացքից վարանոտ շարժվեցին, իսկ
մի քանիսը թագ կացան Մոհարրամի չեռեր:

— Իսկ միթե նրանք չգիտեն, վոր այժմ չի կարելի գուժադուլ
անել: Այժմ գործերը չի կարելի հետաձգել...

Պրիստավի կարճ ճառը նման էր հրամանի: Լսիր այն ու կա-
տարիր: Վնչ մի գրուց, վնչ մի հակաճառություն:

Մոհարրամը ջղաձգորեն ցնցեց ուսը, զգալով, վոր արյունն սկսում
է չեռալ իր մեջ: Նա ուզում էր պատասխանել պրիստավին և լեթե
նա խոսեր — շատ անհաճո բաներ պիտի ասեր թե գործարանատի-
րոջը, թե պրիստավին: Բայց տաքանալ չի կարելի. նա գտնվում է
աֆտեղ վնչ իր անձնական գործով:

— Ի՞նչ անես սրանց, չերբ սրանք իսկի հաշվի չեն առնում
գործարանի շահերը և հոգ չեն տանում այն ձեռնարկության համար,
վոր կերակրում է իրենց, — իր նախկին զիջող շեշտով արձագանքեց
Սելիմ-բեկը:

— Գործադուլ անել...

Պրիստավը վեր կացավ աթոռից և կարծես դարձավ ավելի ևս
բարձրահասակ ու ազդեցիկ:

— Ուրեմն դուք գործադուլ եք անում...

Վոստիկանի նիհար, արևառ դեմքը հողի գույն ընդունեց:

— Գործադուլ եք անում, — մի անգամ ևս բացականչեց պրիս-
տավը. — իսկ դուք գիտեք, թե ի՞նչ պատիժ է ձեզ սպասում գոր-
ծադուլի համար...

Պրիստավի վոստիկանական զգեստի թևի միջից չերևաց մազոտ,
ջղուտ ձեռքը՝ հսկայական բռունցքով: Բռունցքը մուրճի նման ու-
րորվում էր ողում և փնտռում էր այն գլուխը, վորի վրա պիտի
իջներ ու ջարդուփշուր աներ այն: Պրիստավի նեղ, չար աչքերն
անթարթ մեխվեցին բանվորների դեմքերին:

Բարկությունից գունատ դեմքով կանգնած էր Մոհարրամը վոս-
տիկանի առջև և նրանից չեր հեռացնում իր հայացքը:

— Նրանք գործադուլավորներ չեն, — նույն շինծու, քաղցրա-
մեղծիկ ձայնով խոսեց Սելիմ-բեկը. — չես ներում եմ նրանց:

— Մեզ կարիք չկա ներելու, մենք վոճրագործներ չենք, — հա-
տու բացականչեց Մոհարրամը:

Շփոթված պրիստավն անակնկալի չեկած՝ իջեցրեց ձեռքը: Նրա
վայրկենական շփոթմունքը փոխվեց կատաղության:

— Սիբիր քչել սրիկաներին... բանտ...

Պրիստավի գոռոցից դողացին պատուհանի ապակիները:

— Սիբիր ել մեզ քչելու առիթ չկա... Մենք պահանջում ենք
այն, ինչ վոր համնում է մեզ, և աշխատանքը չենք սկսի, մինչև
վոր չստանանք մեր ստանալիքը...

Մոհարրամը չեր բղավում, ինչպես պրիստավը: Նա խոսում էր
հանգիստ ու հանդարտ, բայց նրա խոսքերը թողնում էին վնչ պա-
կաս տպավորություն, քան պրիստավի բղավոցը:

Մոհարրամի չեռեր կանգնած բանվորները սիրտ առան ու չե-
կան առաջ: Նրանք ել ուզում էին խոսել, բայց հուզմունքը թույլ
չեր տալիս նրանց գտնելու անհրաժեշտ խոսքերը: Նրանց անկասկ
բացականչությունները նման էին սպառնալիքների:

Վոստիկանի վոսկրոտ մարմինը ջղաձգվեց: Դուրս ցցված գորշ
աչքերում վառվեցին չարության կրակներ:

— Դուք բռնուտ եք անում... Յես ձեզ ցուց կտամ բռնուտ
անել...

— Մենք չեկել ենք վոչ թե բռնուտ անելու, այլ բանակցելու
աշխատավարձի մասին:

— Կձերբակալեմ...

Պրիստավի աջ վոտը շարժվեց առաջ, մարմինը կորացավ, իսկ
հսկայական բռունցքը, վոր պատրաստված էր գետնահարող հարվա-
ծի համար, հսկա մուրճի նման շարժվեց չեռ:

Մոհարրամը մի քալ արավ առաջ, կարծես ձգտելով ընդունել
պրիստավի հարվածը և ազատել բանվորներին նրա դատաստանից:

Բայց պրիստավը չհամարձակվեց խփել: Նրան կանգնեցրեց չե-
րիտասարդ բանվորի անթարթ, ատելությամբ լեցուն հայացքը: Վոս-
տիկանին թվաց, թե բռունցքի հարվածին Մոհարրամը կպատասխա-
նի դանակի հարվածով:

— Դուրս այստեղից, — գոռաց պրիստավն իր ամբողջ ձայնով:

Կրկին դողացին պատուհանների ապակիները, բայց բանվորնե-
րի առջև կանգնած Մոհարրամը չշարժվեց իր տեղից: Նա շուտ չե-
կավ և չնայելով պրիստավին ու Սելիմ-բեկին, արհամարհանքով ար-
տասանեց:

— Յեթե դուք չեք ուզում մեզ հետ բանակցություններ վա-
րել, մենք կզնանք, բայց գործարանը կանգնած կմնա այնքան ժա-
մանակ, մինչև վոր դուք չեք կատարի բանվորների պահանջները:

— Դուրս:

Անգոր դազագմունքից պրիստավը դոփում եր վոտքերը:

Մոհարրամն առաջ թողեց իր ընկերներին և դուրս չեկավ վերջինը:

Բանվորների դուրս գալուց հետո Սելիմ-բեկի առանձնասենյակում լուռթյուն տիրեց: Պրիստավն անկյունից անկյուն եր ընկնում, արորում եր խոտի մի փոքրիկ խուրձի նմանվող իր մորուքը և հայհոյում: Սելիմ-բեկի գեմքը մթնեց բարկութունից: Նա կանչեց պրիստավին, վորպեսզի վախեցնի բանվորներին: Սելիմ-բեկը չենթադրում եր, վոր պրիստավից վախեցած բանվորներն իսկույն գործի կանցնեն: Կրկին կշարժվի գործարանը և տիրոջ գրպանը կհոսեն վոսկե դրամներ: Բայց ամբողջը թարս դուրս չեկավ: Բանվորները չվախեցան: Գործարանը կանգնած ե: Հիվանդոտ ջղաձգությամբ Սելիմ-բեկը ձեռքը դրպանը տարավ և շոշափեց փողամանը: Նրան թվաց, թե փողամանը թեթևացավ:

— Յեվ ամեն բանի համար մեղավոր ե Մոհարրամը: Առանց նրան սգեա բանվորները գլխի չեյին ընկնի գործադուլ անելու:

Սելիմ-բեկը խնդրեց պրիստավին նստել:

— Հարկավոր ե մեջտեղից վերացնել Մոհարրամին: Նա չեառաջնորդն ու դեկավարը: Այդ նա չե, վոր զրդել ե բանվորներին գործադուլ անել:

Սելիմ-բեկը ծանր շնչում եր, կնճռոտվում, և դժվարությամբ հանում եր իր ճարպակալած մատի վրայից վոսկե մատանին, վորի վրա շողշողում եր խոշոր ադամանդը:

— Կվերացնեմ,— պատրաստակամությամբ արձադանքեց պրիստավը, վոր ուշադրությամբ հետևում եր Սելիմ-բեկի աշխատանքին:

— Հարկավոր ե նրան այնպես վերացնել, վոր նա այլևս չերևա այստեղ:

— Այնպիսի տեղ կըջեմ, վոր չեա գալու ճանապարհն ել կորցնի:

Պրիստավը շտապ վերցրեց իրեն պարզված մատանին, ուզեց հագցնել մատին, բայց տեսնելով, վոր մեծ ե, գրպանը դրեց:

Սելիմ-բեկը մոտեցավ դռանը և հրամայեց խոհանոցից կանչել մեխանիկ Սալմանին:

3.

Գործարանը կանգնած եր: Լուեց մեքենաների դղրդոցը, շոգու ազմուկը: Անվրդով լուռթյունը, վորի մեջ ընկղմվեց քաղաքը, անհանգստացրեց բնակիչներին: Ամբողջ քաղաքում խոսում եյին Սելիմ-բեկի գործարանում տիրող գործադուլի մասին: Այդ բառը բնա-

վիչներն արտասանում եյին հարզանքով: Թվում եր, թե այդ բառի մեջ թաքնված կան զարմանալի հնարավորություններ: Նա գործարանում կանգնեցրեց մեքենաները, մարեց կրակները: Գործադուլը փոխեց բանվորներին: Նրանք շրջում են քաղաքում աշխուժ ու ինքնավստահ, իսկ գործարանատերը մռայլ նստած ե տանը և չի չերևում: Յեվ քաղաքի բնակիչները համոզված եյին, վոր այս ամենը կատարվում ե այն պատճառով, վոր կյանք մտավ «գործադուլ» բառը:

Փոքրիկ քաղաքի բնակիչները վոչինչ չգիտեյին դասակարգային պայքարի մասին և չեյին չենթադրում, վոր վոչ թե բառը վախեցրեց Սելիմ-բեկին, այլ բանվորների միությունը՝ իրենց շահերի համար մղվող պայքարում:

Գործարանը դատարկվել եր, սակայն Մոհարրամի փոքրիկ սենյակում չեյին դադարում աշխուժ հավաքությունները: Թե առավուտը, թե ցերեկը, թե գիշերը խոնվում եյին այստեղ բանվորները և ուշագիւր լսում այն ամենը, վոր ասում եր նրանց Մոհարրամը, չերկար մտածում եյին նրա ասածների մասին և գանում եյին, վոր նա իրավացի չե:

Մոհարրամը չերբեք չեր չեղել վոչ առաջնորդ, վոչ կազմակերպիչ: Բայց չեկավ սուր վայրկյանը և նա դարձավ թե մեկը, թե մյուսը: Անընդհատ խորհրդակցությունների մեջ անցնում եր որը և միայն գիշերը նա հնարավորություն ուներ մտածելու կատարվող դեպքերի մասին: Յեվ այդ վայրկյաններին նա կարիք եր զգում մի մարդու, վորի հետ կարելի լիներ խորհրդակցել և քննել առաջացած հարցերը: Նա հիշեց այն չեկվոր ընկերոջը, վոր հարստացրեց իրեն գիտելիքներով: Վորքան հարկավոր եր այդ մարդը հիմա: Մոհարրամը վորոշեց գրել նրան և հայտնել իրենց գործադուլի մասին: Նա շտապ թուղթ հանեց, նստեց սեղանի մոտ, տարտամ վառվող ճրագի առջև, և սկսեց գրել: Մի թերթը չհերիքեց: Նա հանեց լերկորդ թերթը և շարունակեց գրել:

Ուշ գիշեր եր, չերը նամակը վերջացրեց, ծրարեց և պատրաստեց ուղարկելու:

Քաղաքում տիրում եր անվրդով լուռթյուն: Մոհարրամը հաճույքով ականջ եր դնում մեռյալ լուռթյանը: Չե վոր այդ լուռթյունը վկայում եր բանվորների հզոր ուժի մասին: Դադարեցրին նրանք աշխատանքը և քաղաքը լուեց, կյանքը չքացավ:

Պատուհանի մոտ լսվող շրջյունը Մոհարրամին հարկադրեց զգուշանալ: Փակված փեղկերից այն կողմը մեկը կամացուկ շարժվում եր, աշխատելով ազմուկ չհանել: Մոհարրամն անձայն բարձրու-

ցավ և մոտեցավ դռանը: Նա միանգամից բաց արեց դուռը և թռավ դուռն: Պատուհանի մոտից վախեցած լեռ ցատկեց մի մարդկային կերպարանք: Նա ծանոթ թվաց Մոհարրամին:

— Սալման, դո՛ւ լեռ,— զարմացած բացականչեց Մոհարրամը: Բայց փախչողը ձայն չտվեց: Նա ցատկեց ցանկապատի վրայով և կորավ մթության մեջ:

— Նրան ի՞նչ է եստեղ հարկավոր,— զարմացած մտածում էր Մոհարրամը.— գուցե նա ուզում է միանալ մեզ, բայց վախենում է գալ ցերեկով: Բայց այդ դեպքում նա ինչո՞ւ փախավ:

Հոգնածությունը հարկադրեց նրան սենյակ վերադառնալ: Նա փակեց դուռը, մարեց ճրագը և հենց վոր ընկավ չոր թախտի վրա՝ իսկույն քնեց:

Առավոտվա գորշ մշուշում վոստիկանությունը շրջապատեց Մոհարրամի տունը: Յերբ վոստիկանների մեջ լերկաց պրիստավը, դուռը պոկեցին և սենյակ լցվեցին զինված վոստիկանները:

Մոհարրամն արթնացավ կոպիտ հրոցից, ուզեց վեր կենալ, բայց չկարողացավ: Նրա ձեռները շատ ամուր կապված էին պարաններով: Սենյակում վառեցին ճրագը և Մոհարրամը զարմանքով դիտեց հավաքված մարդկանց: Այստեղ էր քաղաքի ամբողջ վոստիկանությունը և նրանց մեջ էր Սալմանը:

Պրիստավն արհամարհանքով գլխով նշան արավ Մոհարրամի կողմը: Մի ափսոսանք և կոպիտ վոստիկան լուռ բռնեց Մոհարրամին և սկսեց խուզարկել:

— Յուզց տո՛ւր, թե նա վորտեղ ի՞նչ է թաղցրել,— հրամայեց պրիստավը Սալմանին:

Սալմանը վրա ընկավ և վորսկան շան նման սկսեց քրքրել Մոհարրամի իրերը: Նա շուռ տվեց անկողինը և հանեց նրա տակից պատրաստի նամակը: Անկողնի մոտից Սալմանը ցատկեց դեպի մութ անկյունը և սկսեց փորել կոխոտած հողը:

Մոհարրամը կրճատեց ատամները և ուզեց ձգվել դեպի անկյունը, բայց վոստիկանի ուժեղ ձեռքը պահեց նրան տեղում: Սալմանը բարձրացրեց միքանի աղյուսներ և նրանց տակից հանեց նվիրական թուղթիկները և գրքուկները: Դրանք հանձնվեցին պրիստավին:

Ապա կապոտած Մոհարրամին, վոստիկաններով շրջապատված, տարան քաղաքի ամալի փողոցներով:

Վոստիկանների թողած սենյակը թողնում էր մռայլ տպավորություն: Կարծես այստեղ տեղի լեր ունեցել մի դաժան ճակատ:

տամարտ: Հատակին, կահ-կարասիների կտորտանքների մեջ ընկած էին Մոհարրամի պատառոտված ու կոխոտված զգեստները: Այդ ավերմունքը կատարված էր այն նպատակով, վորպեսզի նախարգ-գուշացնեն նրանց, ովքեր կմտածեն գնալ Մոհարրամի ճանապարհով:

Քննությունը կատարում էր պրիստավը: Յերկու զինված վոստիկաններ նրա մոտ բերին Մոհարրամին:

— Ո՞վ է տվել քեզ այս գրքերը,— հարց տվեց պրիստավը:

Մոհարրամը կարոտով նայեց ձգմված թուղթիկներին և գրքուկներին ու անտարբեր պատասխանեց.

— Ինձ վո՛չ-վո՛ք չի տվել:

— Բա դու վորտեղի՞ց ես վերցրել:

— Փողոցում եմ գտել:

— Այդպես...

Պրիստավը քերեց խոզանականման մորուքը և սպառնալից նայեց կալանավորին:

— Իսկ այս նամակն ով է գրել:

— Չգիտեմ,— նույն անտարբերությամբ պատասխանեց Մոհարրամը:

— Ծրարի վրա հասցե չկա գրված: Ո՞ւմ ես գրել:

— Չգիտեմ, լեռ չեմ գրել:

— Լավ նայիր:

Պրիստավի ձայնը դարձավ չարագուշակ, խուլոտ: Նա վեր կացավ ու նամակը ձեռին մոտեցավ Մոհարրամին:

— Չգիտե՞ս, նույն խալոտ ձայնով հարցրեց պրիստավը:

— Չգիտեմ, հաստատուն ձայնով պատասխանեց Մոհարրամը:

Պրիստավի ձեռքը ճմլեց նամակը և հսկայական բռունցքը կաշի արագությամբ խփեց կալանավորի դեմքին: Շշմած Մոհարրամն ընկավ: Նրա բերանը լցվեց թանձր, կաշոտ հեղուկով: Նա դժվարությամբ թքեց, Հատակին, արյան լճակի մեջ սպիտակին տվեց դուրս թռած ատամը: Մոհարրամը վերցրեց այն և դժվարությամբ վոսքի կանգնեց:

Ջարդված քթից ու բերանից արյուն էր հոսում: Պրիստավը զգվանքով սրբեց արնոտած բռունցքը և ընդհատեց քննությունը:

Մոհարրամը տագնապով դես ու դեն էր ընկնում կամերում: Ամուր, լերկաթացանց պատուհանից նա նետվում էր դեպի դուռը, նայում էր արանքներից, վորոնց մեջ չէր կարելի ձեռք կոխել, շոշափում էր, գննում:

— Հարկավոր ե փախչել... Փախչել, ինչ ե վոր լինի,— կամացուկ շշնշում եր Մոհարրամը:

— Հարկավոր ե նախազգուշացնել բանվորներին, վոր Սալմանը դավաճան ե: Թող նրանք զգուշանան նրանից ե շարունակեն գործադուլը մինչև այն ժամանակ, քանի դեռ իրենց պահանջները չեն բավարարվել:

Փոքրիկ պատուհանում չերևում ելին աստղերը: Նրանք հեզ ու տխուր թարթում ելին: Մոհարրամի ե աստղերի միջև ցցված ե չերկաթե ամուր վանդակը: Այդ վանդակին դժվար ե հասնել, բայց միևնույնն ե՝ հասնես ել— դժվար ե այն կտրել: Յեվ Մոհարրամը նորից վազում եր դեպի դուռը, հրում եր այն ու լսում: Դուռը հաստ ե, ամուր: Վնչ, դժվար ե պոկել այն իր տեղից: Դռան չետեղից լսվում ե շրջուն ու խռպոց: Դա քնած ե պահակը: Նա համոզված ե, վոր կալանավորը չի փախչի:

Մոհարրամը մոտենում ե պատերին ե անհամբեր շոշափում ե քարերը: Յեթե դանակ ունենար, Մոհարրամը կքերեր քարերի արանքի կիրը, կքանդեր պատը ե թեկուզ մի ժամով կփախչեր բանտից: Բայց դանակ չկա ե նույնիսկ չերկաթի կտոր, կամ մի մեխ: Գրպանում միմիայն իր ատամն ե, վոր դուռ թռցրեց պրիստավը: Մոհարրամը քերում ե նրանով քարերը, քերում ե, ու գիտե, վոր ատամը չի ոգնի նրան:

Դանդաղ սահում ե ժամանակը: Գունատվում ե գիշերը, շուտով առավոտ կլինի: Յեթե նա կարողանար տեսնել բանվորներից մեկն ու մեկին ե նախազգուշացներ նրանց Սալմանի դավաճանությունն, այն ժամանակ նա այլևս չեր մտածի փախուստի մասին: Նա համոզված կլիներ, վոր բանվորները կշարունակեն պայքարը մինչև վերջ ե կհաղթեն: Իսկ այժմ... Ինչո՞վ կվերջանա գործադուլը...

Հեռավոր, անորոշ մի ձայն գրավեց Մոհարրամի ուշադրությունը: Նա բարձրացավ սեղանի վրա, վեր թռավ ե բռնեց փոշի շարդեց պատուհանի ապակին: Փշրանքները գնդոցով ընկան հատակին:

Մոհարրամը հենվեց պատին ե տագնապալից սրտով սկսեց լսել: Ձայնը կրկնվեց ե ավելացրեց Մոհարրամի սարսափը: Ձայնը գալիս եր գործարանի մեքենայից: Մեքենան գործի ելին գնում: Բայց Մոհարրամը չհավատաց իր լսողությունը: Նա բարձրացավ փոստերի մասների վրա, շնչառությունը պահեց ե սկսեց ականջ դնել:

Գործարանային շշակի ձայնը, արթնացած գազանի վռնոցի նման, վրդովեց լուսադեմի լուռությունը:

Մոհարրամը դողաց անգոր բարկությունից ե գազադմուռից: Ամեն ինչ կորավ: Գործադուլը վիժված ե: Բանվորները պարտված են: Սեղիմ-բեկն ու պրիստավը ցնծում են:

Ո, չեթե այդ շշակը լիներ այստեղ, իր կողքին: Այդ ժամանակ Մոհարրամը կհարձակվեր նրա վրա ե իր ձեռքերով կսեղմեր նրա կոկորդը:

Շշակը չեր լուռ: Նա վռնում եր ու վռնում, կարծես ուրախանալով ե հաղթանակ տոնելով:

Մոհարրամին թվաց, թե հողը դողաց իր վտաքերի տակ: Ուրովեցին բանտի պատերը, աչքերի առաջից մի կողմ լողաց պատուհանի գունատ բացվածքը: Մոհարրամը գիտակցությունը կորցրեց ե ընկավ հատակին:

Գործարանից վախճված Դուրբանը աշխատում եր այգիներում: Նա տնկում եր պտղատու ծառեր ե ջրում եր հողը: Յերբ թախիծը ճմլում եր նրա սիրտը, Դուրբանը չերգեր եր հորինում ե կամացուկ չերգում:

«Շատ վատ մարդիկ կան աշխարհում, շատ, իսկ Սալմանը բոլորից ել վատն ե: Նա Սեղիմ-բեկի հավատարիմ շունն ե, նա խաբեց բանվորներին:

Նա մեզ ասաց, — Սկսեք աշխատանքը — ե Մոհարրամը կվերադառնա գործարան: Մենք սկսեցինք աշխատանքը... Յեվ ի՞նչ,— Մոհարրամին քչեցին հեռու, Սիբիր...»:

Այսպես եր չերգում Դուրբանը, ջրելով պտղատու ծառերը: Կամացուկ չերգում եր Դուրբանը, այնքան կամացուկ, վոր նրա չերգը, մանկական լացի նմանվող այդ չերգը, միայն ծառերն ելին լսում...

Զ Ե Յ Ն Ա Լ Բ Ե Կ

Պրիստավի ոգնական Զեյնալ բեկը վաղ առավոտյան հաշվապահական գրասենյակն անցնելով, այնտեղ հանդիպեց ինչ-վոր արտակարգ չեռուզեռի: Վոստրիկաններն արյուն-քրտինք մտած սրբում, հա սրբում էլին, իսկ պրիստավն ել գոթի նման սենյակում այս ու այն կողմը վազելով՝ բղավում եր վոստրիկանների վրա:

— Զրի ոռճիկ եք ստանում և ամբողջ տարին մի կոպեկի չե՛լ գործ տեսնել չե՛ք ցանկանում: Միայն այն բանին եք պատրաստ, վոր գրասենյակ մտնողներից կաշառք առնեք: Ես ե, գուբերնատորը (նահանգապետը) մի չերեք որից կգա, ձեզ բոլորիդ ել շնորհի պես կվճարեմ ծառայությունից:

Զեյնալ բեկը չերբ վոր լսեց գուբերնատորի գալու մասին, ծնկներն սկսեցին դողալ:

«Պրիստավը վոստրիկաններին վախեցնել ե ուզում, թե՛ իսկապես գուբերնատորը պիտի գա» — սկսեց մտածել Զեյնալ բեկը և մնաց շվարած դրուժյան մեջ:

— Նիկոլայ Սեմյոնովիչ, ճիշտ վոր գուբերնատորը պետք ե գա, — հարց տվեց Զեյնալ բեկը ժպտերես, անհամարձակ և թեթեւ ձայնով:

Պրիստավը խիստ տոնով պատասխանեց.

— Այսինքն ինչպես թե «ճիշտ վոր»: Միթե չես ձեզ հետ կատակ անելու ժամանակ ունեմ: Պիտի գա և անձամբ բոլոր պաշտոնյաներին պիտի հեռացնի ծառայությունից:

Պրիստավը ձայնը կտրեց և վոստրիկաններից մեկի մեջքին մի ապտակ տալով՝ գոռաց.

— Ավանակ, դեռ մտիկ ե տալիս, շուտ արեք, գոնե գրասենյակը մաքրեցեք, տեսնենք մեր վիճակն ինչ ե լինելու:

Վոստրիկանները շտապ վերցրին ավելները և շարունակեցին ավելել:

Մի քանիսը հին հաշվեմատյաններն էլին թափ տալիս ու փոշուց մաքրում, մյուսները թանաքամանների միջի սատկած ճանձերն էլին թափում և նոր թանաք լցնում: Փոշուց մեկը մյուսին չեր տեսնում:

— Զեյնալ բեկ, կանգնելուց ոգուտ չկա, գոնե դու չե՛լ գնա բազարն ու փողոցները մաքրել տուր:

Այս խոսքերը Զեյնալ բեկին կարծես խորունկ քնից արթնացրին. իր գունաթափ դեմքը պրիստավին դարձնելով՝ ասաց.

— Հապա ասում ես գուբերնատորը գալու չե չերեք որից, այս կարճ ժամանակվա ընթացքում բազարն ու փողոցները կարելի՛ չե մաքրել. այնտեղ հարյուր ֆուրգոն աղբ կա:

Ի՞նչ արտասանած «գուբերնատոր» բառից Զեյնալ բեկն ամբողջ մարմնով կրկին սկսեց դողալ:

Պրիստավը պատասխանեց,

— Հապա ինչ պիտի անենք. գոնե դեպի գրասենյակը բերող փողոցը մաքրել տուր, վորպեսզի գուբերնատորի բարկությունը չըբռնի:

Զեյնալ բեկը պրիստավի խոսքերը կիսատ թողած՝ ծանր մտածմունքի մեջ դուրս չեկավ գրասենյակից:

Նախ նրա ուշադրությունը գրավեց դեպի գրասենյակը չեկող փողոցի ցրված ու թռչկոտող աղբն ու փոշին:

Այլ կողմը բազաքային այգին եր, վորի մյուս կողմում աչքի ելին զարկում մի քանի կեղտոտ տներ:

Զեյնալ բեկը, խոր լուռության մեջ թաղված, սկսեց համրաքայլ առաջ գնալ այգու բարդիների շարքի առջևով: Շատ չեր գնացել, չերբ տեսավ մի վոստրիկանի, վոր պտուկած ձմեռվա արևի տակ՝ անհոգ կերպով խռմփում եր:

Զեյնալ բեկը բարկությունից սկսեց վոլորել իր բեխերը և ապա դարձավ՝ մի ուժեղ ապտակ տվեց վոստրիկանին:

— Շան վորդի, թողնես այս վիճակում պառկի և սատկի... Իսկ չերբ գիշերները քաղաքային այգու ճաղերը մեկ-մեկ պոկում ու վառում են, իսկի չե՞ս մտածել, վոր աշխարհումս գուբերնատոր ել կա...

Վոստրիկանը քնից արթնացավ՝ աչքերը չռեց Զեյնալ բեկի վրա և ձեռքը դեպի գլխարկը տանելով՝ հարգալից բարևեց:

— Պատրաստ եմ ծառայելու, ինչ եք հրամայում:

— Ինչ պիտի հրամայեմ, չո՞ւ ու ցավը ձեզ տանի: — Ես այգու ճաղերը դարձյալ քանդել ու վառել եք:

— Աստված գիտե, բեկ, գիշերները շատ ցուրտ ե լինում:

— «Ցուրտ ե լինում», ցուրտը աչքդ մանի... Անաստան, շուտ արա, գնա այգու ծառային գտիր, գուբերնատորը գալիս ե, փողոցները պետք ե մաքրել:

Վոստրիկանը գլխարկը շտկելով և իր յերկար ու հնացած թուրը քարշ տալով կողքից՝ գնաց:

Զեյնալ բեկն ել բազարնիկի բղավոցը լսելով, ուղղվեց դեպի այն կողմը:

Բազմաթիվ Ալի բեկն իր հաստ ճիպոտն իջեցնում եր համբալ-
ները մեջքին և ուսերին:

Ջեյնալ բեկը վրա հասավ:

— Նորից ի՞նչ կա, ա՛յ Ալի դադաշ:

— Ադա՛, ես շան վորդի համբալները, չե՞ս տեսնում, բազարը
մաքրելու համար փող են ուզում: Վերցնես շան դավալներին, բո-
լորին միասին կապոտես ու Պարսկաստան ուղարկես...

Ջեյնալ բեկը ձեռքը նրա արծաթապատ գոտուն դնելով՝ խոր-
հրդավոր ձայնով ասաց.

— Ալի՛ դադաշ, դու գեռ են ասա, ես գուբերնատորի պալուց
խելքդ ի՞նչ ե կտրում:

— Ի՞նչ պետք է ասեմ, տուններս քանդվեց, լեռանի ես ան-
գամ գալը սուտ լինելը, մարդ մի փոքր ել գործերը կարգի քցեր...

— Ադա՛, դու մեռնես, եսքան տարի յե ծառայում եմ, բայց
կարծես հենց նոր եսոր ե աչքս բացվել: Ես շան վորդի բախկալ-
ներն (մրգավալառները) իրենց սեղաններն ու մրգամանները դե-
պի առաջ բերելով՝ քիչ ե մնացել ամբողջ հրապարակը բռնեն: Ի-
րենց ծախած բաներն ել ամբողջությամբ հին, փթած բաներ են,
հոտած մրգեր ու անպետք ուտելեղեններ, վատ լուղ ու պինդ թան...

— Ալի՛ դադաշ, դրանք մի կողմը մնան, հապա մեզ վոր հե-
ռացրին— ի՞նչ ենք անելու: Մեզինից բացի, բոլորն ել իրենց ամրաց-
րել են:

— Հա՛, ողո՛ւ, հենց մեկն են ուրյադնիկը, պաշտոնի անցնե-
լուց ես կողմը մի մեծ տուն ե կառուցել: Բանկումն ել, ասում են,
տասը հազար մանեթ փող ունի, շան լակոտն առաջ վոչինչ չուներ:

— Պրիստավի քեֆն ել տեղն ե, նա իրեն ավելի լավ ե քո-
քել, քան կանտրաբանդիստները:

— Ադա՛, խելացի մարդն ել ենպես կլինի, ե: Ասում են՝ կա-
շառք մի վերցնի, մեկ ել տեսար հինգ-տաս մանեթի համար խրվե-
ցիր: Վերցնում ես՝ հարյուր վերցրու, հազար վերցրու: Դրա հա-
մար ե, վոր հաշի Կասրմը, շուկայից առաջանալով, սկսել ե բա-
ղաքի մասերն ել գրավել և ամեն անգամ մի նոր խանութ բաց ա-
նելիս՝ պրիստավի ծրարի մեջ 200 մանեթ ե դնում: Ա՛յ, Ջեյնալ,
հաշի Կասրմը մի տարում ամենաքիչը հինգ խանութ բաց կանի, չե՛:

— Հինգն ի՞նչ ե վոր, ա՛յ մարդ:

— Ուրեմն պրիստավի բաժինը՝ հազար մանեթ: Նրա ինչի՞ն
հերիք չի անի:

Ջեյնալ բեկն այստեղ մի խորունկ «ախ» քաշեց:

— Ե՛՛յ մարդ, մեջտեղում միայն մենք աղքատ մնացինք:

— Ջեյնալ, քո բանն ելի լավ ե, պրիստավի կողմից քեզ ել,
ասենք, քիչ բաժին չի բնկնում:

— Ա՛յ մարդ, վճռեղից, հարյուրանոցները պրիստավին գնա-
լիս՝ ինձ ել ամենաշատը տալիս ե մի գլուխ շաքար: Չե՞ս իմանում,
վոր մուսուլմանն իր հավատի մարդուն բարիք չի անում:

Ալի բեկը, գավազանը ձախ ձեռքն առնելով, աջ ձեռքը գցեց
Ջեյնալ բեկի մեջքի գոտուն:

— Դու գեռ մի գլուխ շաքար ել ե ստանում ելիր, չես են ել
չեմ տեսել: Յերբեմն միայն մաավաճառի խանութի լեռնում հիվանդ
վոչխար մորթելիս՝ ձաչն չեմ հանում, նրանք ել մի քիչ միս են
տուն ուղարկում: Յեթե խոսեմ՝ եդ ել չի լինի: Շան վորդիներն
ենպես վարպետությամբ են հիվանդ վոչխարներ մորթում, վոր ա-
միսը մի անգամ ել չես կարողանում բռնել...

— Մի խոսքով, Ալի՛ դադաշ, այսորվանից մենք միայն մի ճար
ունենք, պետք ե իսկի չերեանք գուբ՝ բնատորի աչքին, գուցե եդ
ձեռով մի կերպ կարողանանք մեր կաշին փրկել: Յես հո վորոչեւ
եմ հեղպես անել. վոչ տեսնի վոչ ել գործից հեռացնի...

— Իսկ չես գեռ չեմ իմանում, թե ի՞նչ պիտի անեմ. առավոտ-
վանից շան վորդի համբալները հետ ձեռվելով՝ հոգնել, հալից ընկել
եմ: Մորուքս ել վաղուց ե, վոր հինա չեմ դրել. գնամ բաղնիք,
մորուքիս հինա դնեմ աւ պառկեմ, տեսնենք վերջն ի՞նչ ե լինելու:

Ջեյնալ բեկը միքանի ժամ բաղարում ման գալուց հետո պա-
տահեց ուրյադնիկ Կուլին: Սա բարձրահասակ, նիհար և թխադեմ
մի մարդ եր: Շաբաթվա չերեք որը ծառայության եր գնում, իսկ
մնացած որեքն ել շարունակ տարբեր զգեստներով զեղխությամբ և
հարբեցողությամբ եր զբաղվում:

Ջեյնալ բեկը Կուլին տեսնելով՝ ժպտերես ասաց.

— Ա՛յ Կուլի, բալամ, եսպես չի լինի, վճռեղ ես. բա ես
առակելիք գարադավոններն ի՞նչ են չեղել, վոչ մեկին չեմ դանում,
վոր գործի ուղարկեմ:

Ուրյադնիկ Կուլին իր խիստ դեմքը մի քիչ փոխելով՝ կարմրած
ու հոգնած աչքերը դեպի Ջեյնալ բեկը դարձրեց:

— Գարադավոններից հինգը պրիստավի տանը ծառայություն
են անում. շուր են կրում, կերակուր պատրաստում, բաղար
դնում... Յերեք-չորսն ել չերեկ ուրյադնիկ Հասանի տանն ելին,
կարող ե պատահել, վոր այժմ քնած են:

— Դո՛ւ չել աչնտեղ ելիր:

— Յեղբայր, թողնում են վոր, գոռով քաշում-տանում են, թե՛
գնանք թուղթ խաղանք: Աստված վկա, չերեք-չորս ուր ե, վոր ան-
քուն եմ, գլուխս ցավից տրաքվում ե:

Ջեյնալ բեկը, չերեսը Կուլիից դարձնելով, նեղացած տոնով
ասաց.

— Փահ, հենց ինչ վոր գալիս ե ձեռներիցդ՝ բաց չեք թողնում, իսկի յեւ չեք ասում, թե աշխարհումս գուբերնատոր ել կա: Խմբվում եք գիշերներն ուրյադնիկ Հասանի տանը և թուղթ եք խաղում, այդ տրամադրութան տակ ել վեր կենում ու ընկնում եք հարեանների հոգին խաշում, խալխի աման-չամանը գողանում, ցախ ու վառելիքը քանդում վառում: Եւ չես իմանում, թե ինչեր չեք անում... Հիմի գուբերնատորին ինչ ասենք, ասենք թե ուրյադնիկ Հասանն իր տանը դումարխանս չե բացել:

Ձեջնալ բեկը բարկութունից փրփրած իր բերանը սրբելով՝ յերեսը շուռ տվեց ու գնաց: Բայց միքանի քայլ հեռանալուց հետո դարձյալ յետ դառնալով՝ գոռաց.

— Ձքավորներն ու աղքատներն ամեն ուր գալիս գանգատվում են, թե գարագափոյները գալիս անային իրերը, ամանեղենն ու կողինքները քաշում-տանում են, ասելով՝ թե հնից պարտք ունեք: Ասում են, վոչ կերակուր չեփելու աման են թողել և վոչ ել նստելու տեղ... Տո, շան վորդի, հնից մնացած պարտքը մի անգամ կլինի, յերկու անգամ կլինի, հո ամեն ուր հին պարտք չի՞ կարելի գանձել: Ես տեսակ գործերը մի ուր ել կբացվի և ձեր հոգին կհանեն...

Ձեջնալ բեկը վոստիկանների արարքների մասին խոսելով՝ հետզհետե ավելի տաքացավ և սկսեց տեսակ-տեսակ հայհոյանքներ թափել, մինչև աչն աստիճան, վոր թուրք լեզվի անթիվ անհամար հայհոյանքներով չբավականանալով՝ անցավ ոռւսերենին և մի շարք հայհոյանքներ ևս իրար յետևից շարելով՝ հեռացավ:

Գուբերնատորը հասել եր քաղաք: Վոստիկանական պաշտոնյաներն իրենց ամբողջ ուժը դործ ելին դրել՝ քաղաքի արտաքին տեսքը մի տեսակ կարգի բերելու ուղղությամբ, և այժմ ել ամեն մեկն իր նվիրական պարտականութունն եր համարում գուբերնատորին ներկայացնել քաղաքի ներկան ու ապագան: Դրա համար եր գաղափարից բռնած մինչև բերդապահը, պաշտոնական ղգեստներով զարդարված, գրավել ելին իրենց տեղերը: Միայն Ձեջնալ բեկն եր, վոր հաստատ մնացել եր իր նախկին վորոշման վրա:

— Յես գուբերնատորի աչքին չեմ յերևալու. վորտեղ նրան տեսնեմ՝ փախչելու և թափնվելու չեմ. յեթե ինձ չտեսնի՝ ինչպես կարող ե ինձ պաշտոնագուրկ անել: Հավանական ե, վոր իսկի յեւ ինձ չմտաբերի:

Ձեջնալ բեկն այսպես մտածելով՝ ինքն իրեն մխիթարում եր: Նահանգապետը դեպի պաշտոնատները գնալիս, վոստիկանական պաշտոնյաները կատարյալ պատկառանքով հետևում ելին նրան և նրա յուրաքանչյուր հարցին պատասխանում ելին խորին պատրաս-

տակամությամբ և քծնանքով: Նրա ամեն մի հրամանն անմիջապես կատարելու համար գլխով ու վոտքով մեջտեղ ելին ընկնում և աշխատում ելին ամեն կերպ ցուցահանել արտակարգ պատրաստակամութուն, վորպեսզի վորեւե բանով կարողանան արժանանալ նրա քաղցր վերաբերմունքին:

Ձեջնալ բեկը բոլորովին հեռու չեր այս ձևականություններից ու մտքերից: Նա ձգտում եր՝ վորքան հնարավոր ե մնալ յետևի շարքերում և վոչ մի կերպ զգալի չդարձնել իր գոչութունը: Յեթե նահանգապետը բանտապետին կամ վոստիկանական պաշտոնյաներից մեկին մի բան եր հարցնում, Ձեջնալ բեկը նրա խիստ հայացքին չհանդիպելու համար գլուխը կամաց իջեցնում եր և պահվում պրիստավի յետևը: Ո՛վ ե իմանում, թե ամեն անգամ նահանգապետի ձայնը լսվելիս՝ ինչպիսի՞ յերկուց եր առաջանում Ձեջնալ բեկի սրտում: Միայն հեռվից նահանգապետին աչքով հետևելը մասամբ թեթևացնում եր նրա սրտի վախն ու տագնապը:

Մի ուր ել, առավոտ կանուխ, յերբ Ձեջնալ բեկը նոր-նոր եր մտնում գրասենյակ, հարեան սենյակից լսեց նահանգապետի կատաղած գոռոցը: Այս գոռոցը նրա ականջներում անսովոր մի թրնդուն առաջացնելով՝ ամբողջ մարմնին անցավ:

Ձեջնալ բեկը կանգ առավ համարյա անզգա և բերանը բաց չեք համարձակվում առաջ գնալ, իսկ յետ վերադառնալու համար ծնկներում ուժ չունեք: Մյուս կողմից նահանգապետի ձայնը հետզհետե մոտենում եր. պարզ յերևում եր, վոր նա, մութ միջանցքից անցնելով, գալիս ե դեպի աչն սենյակը, ուր գտնվում եր Ձեջնալ բեկը:

Ձեջնալ բեկն այս բանը հասկանալով՝ հուսահատ մի վոստուն գործեց և թափնվեց դռան յետևը. և այս վորոշումը նա գլուխ բերեց այնպիսի անակնկալությամբ և անհաշիվ շարժումով, վոր անկունում դրված մեծ հատակասրբիչն աղմուկով գետին ընկնելով՝ գրավեց դեպի դուռը յեկող նահանգապետի ուշադրութունը:

Նահանգապետը մի փոքր կանգ առավ և ձեռքի մտրակով սկսեց քննել դռան անկունը: Այդ միջոցին Ձեջնալ բեկը մեջտեղ ցատկեց և անմիջապես ձեռքը ճակատին տանելով՝ մեծարանքով բարևեց:

Նահանգապետը զարմացած հայացքով նայեց նրան, խիստ բարկացավ և կատաղած ձայնով գոռաց.

— Վոն... (դուրս):

Միքանի րոպե անց նահանգապետը, իր պոչից գնացող վոստիկանական պաշտոնյաների հետ, արդեն հեռացել եր հիմնարկից, սակայն Ձեջնալ բեկը, նու՛ն տեղում անշարժացած, զինվորականի բաբի դիրքում քարացած՝ լեզուն բռնվածի նման կակազում եր.

— Ձա...վակ...ներ .. ունեմ... բաղ...ցած... կմնան...

Ս Ա Բ Ի Բ

ՀԱՐՈՒՍՏԸ՝ ԲԱԳՎԻ ՓԱՅԼԱՆԵՐԻՆ

(Թուրքերէնից)

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Ախր ինչի՞ իրա խոսքը ասի փահլան,
Կամ թե որենք ու իրավունք ուզի փահլան,
Փահլան ի՞նչ ա, վոր խառնվի ամեն բանի,
Փահլան պիտի գլուխը քաշ գնա բանի:

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Փահլան, ասան, ինչի՞դ համար պատիվ տամ քեզ,
Ձեն ես հանել՝ դուն ես սուտը... դատի տան քեզ,
Լսիր, բալա, փող ու պատիվ հարուստինն ա,
Հարուստը քեզ ինչ ել կտա՝ դու գոհ մընա:

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Հարուստի հետ գլուխ մի դիր, շառը շատ ա,
Աղքատ մարդը ինչ ել ասի՝ ախանջ մի տա.
Աղքատի հետ քեզ մի դնի մեկ—բարեբար,
Անգլուխի, անվորի հետ՝ վոչ տուր, վոչ առ:

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Դու մի խափվի, փահլան հե՛ն ա, խելքը պակաս,
Փահլան չունի հարստութուն, քուրք ու ատլաս.
Մարդավարի մի հատ խալաթ չունի կարգին,
Ամառ, ձմեռ հենց մի փալաս ունի հազին:

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Թե ուզում ես, վոր դինջ մնաս ես աշխարհում—
Ղալմաղալի չմտենանս ես աշխարհում,
Գլասիւր մարդուց հեռու կենաս ես աշխարհում.
Գլխիդ խաթա չկամենանս ես աշխարհում:

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Խալիսի դարդը իրան մնա, դու սուս արա,
Հենց քեզ համար քո ոջախը դու լուս արա,
Դու քո տանից, լեթիմներից ձեռ մի քաշի,
Դո բանը չի ուրախութուն,—մի չիլ հիշի:

Բախտի անիֆն են չի, շուռ ա եկել հիմի,
Ու փահլան ել մարդամեջ ա ընկել հիմի:

Բ Ա Ն Ձ Պ Ա Բ

Ի՞նչ ես ձենդ գցել, աղա, ան ունչպար:
Մի ձեանա աղքատ, հալղա, ան ունչպար:

Իսկի ամթ, արուռ չունես, պատել ես իմ դուռը,
Բարի լուսին, թե իրիկուն, կապել ես իմ դուռը,
Հենց մի գլուխ ֆուստում ես, կպել ես իմ դուռը:

Բոլ ա, ի՞նչ ես ուզում, մուրտան, ան ունչպար,
Ձենդ կորի, գահլա մի տար, ան ունչպար:

Տարին վատ եր, մի հաա ցորեն չհասավ, ի՞մ ինչ բան,
Մուկը կերավ, բող ու բոստան չորացավ, ի՞մ ինչ բան,
Վերան ելար, քո ջուխտ աչքը քոռացավ, ի՞մ ինչ բան:

Ինձ ի՞նչ, վոր քո բանը ձախ ա, ան ունչպար,
Թող քո հոգին դուս գա, հախ ա, ան ունչպար:

Պետութունը տուրքը, խարջը առել ա, մեզ ինչ
Պարտատերը քո լծկանը տարել ա, մեզ ինչ,
Կրակն ընկել, քո տուն տեղը վառել ա, մեզ ինչ:

Հոգիդ ծախի, բեր իմը տուր, ան ունչպար,
Դե ուղ ելի, շատ դուս մի տուր, ան ունչպար:

Իմ ի՞նչ բանը՝ թեկուղ սատկես, ել չկամ աշխատող,
Ջահաննամը թե սոված ես, ինձ պետք ա փող ու փող,
Ինչ վոր բանի՝ բերես կտաս, աչքդ ել դուս գա. թող:

Ի՛մն ա հողը, ի՛մն ա բերքը, ա՛ռանչալար,
Թե՛ չես ուզում նստի բերդը, ա՛ռանչալար:

Քանի կուզես՝ դու աղաչի, չես իմը կտանեմ,
Կուզես՝ հալի, կուզես՝ մաշի, չես իմը կտանեմ,
Քեզ կքերթեմ, իմ բանը չի, չես իմը կտանեմ:

Ղամշու համը լավ իմացի, ա՛ռանչալար:
Գլխիդ գալը լավ մտածի, ա՛ռանչալար:

Դու ի՞նչ մարդ ես, վու ջուր խմես, քեզ լակը դեռ շատ ա,
Հացը վո՞րն ա, քեզ կըծելու՝ տախտակը դեռ շատ ա,
Դու վոր մի հին, փալաս գցես քո տակը, դեռ շատ ա:

Քո ի՞նչ բանն ա միս ու չեղը, ա՛ռանչալար:
Հացվան, մսուրն ա քո տեղը, ա՛ռանչալար:

Բեզդադա չեմ, իմ ապրելը շախով ա, լաղաթ ա,
Ես աշխարքը իմ քեֆով ա, իմ ջուրը շարբաթ ա,
Առանց գինու հաց չեմ ուտի, ինձ համար աղաթ ա:

Յես բեզ մարդ եմ ու բեզդադա, ա՛ռանչալար.
Իմ պատկերը դե տես, եզ ա, ա՛ռանչալար:

ՍԵՒԴ-ԱԶԻՄ ՇԻՐՎԱՆԻ

ՏԳԵՏ ԳՅՈՒՂԱՑՈՒ ԿԱՇԱՌՔԸ ԱՍՏԾՈՒՆ

(Թարգմ. քուրբեթեցից)

Մինչև իսկ այսոր Համադան չերկրում
Խավար ու տգետ մի խալիս ե ապրում:

Մի խալիս, վոր նման մեր գյուղին Լահիչ:
Լա—Թարգմանիր —վոչ, հիչն ել արդեն հիչ:

Ու հիչ, մի տարի, անձրև չտեսան.
Վոչ խոտ, վոչ դարման՝ կովին ու չեղան:

Ու ժողով արին. ժողովը՝ լեցուն.
Գյուղացին ուզեց կաշառի աստծուն:

—Ալլահը դե չի հավատում խոսքի.
Անձրև ես ուզում՝ հավաքի վոսկի:

Ու բերին արծաթ, վոսկիները հին.
Բերին դեմառեմ գյուղական քեռխովին:

Քեռխովին ել առավ, ընկավ ճանապարհ.
Հովիտ, սար ու ձոր, դաշտեր, առապար:

Անապատ ու շեն, քաղաքներ քանդված,
Ինչքան ել փնտռեց՝ չգտավ աստված:

Ու մեկ ել, հանկարծ, ճամբին հեռավոր
Դեմ չեղավ նրան շքեղ ձիավոր:

Եմիրն եր հարուստ՝ Շահսուվարների.
Յեկել եր այդ որ պտույտներ անի:

Ձեռքերում բազեն՝ լերկաթե կտուց.
Յերկու շուն—թագի՝ շորերը վոսկուց:

Ալլահն ե, վոր կա.—խորհեց գյուղացին.
Ալլահ ճար կանի իրենց վիշտ լացին:

Ու վաղեց առաջ ու ընկավ գետին.
«Ո՛, գթա, ալլահ, քու ժողովրդին:

«Յերկրի ու չերկնի, ծովերի դու տեր,
«Քեզ են աղերսում քյասիր քո ճուտեր:

«Քեզ համար կաշառք բերել եմ վոսկի.
«Սրանից ավել՝ ել չունենք իսկի:

«Բաշխիր մեզ անձրև, ո՞վ դու բարերար,
«Թե չես կխանձվի մեր բերքը արար:

«Անիծում ենք քեզ Գաբրել հրեշտակով,
«Վոր բռնել ես պինդ քո եզ սուրբ ձեռքով:

«Անիծում ենք ջուխտ մահիդ հրեշտակով,
«Վոր լուռ, վոսկեշոր կանգնել են քու քով:

«Հուլից մի՛ դրկի. գթա մեր հալին.
«Մեր հույս-կողպեթի տուր մեզ բանալին»:

Եմիրը վերից ժպտաց անխելքին.
Սիրով վեր առավ արծաթ ու վոսկին:

«Ընդունում եմ չես կաշառք գյուղի.
«Լավ եք մտածել. ել հեչ մեք վախի:

«Ամպերը շար-շար իրար կկապեմ,
«Ու բրաթ՝ ձեր գյուղին անձրև կթափեմ»:

Ու քեռխովին շտապ դարձավ դեպի տուն.
Տգետ գյուղացուն, ո՛, ի՞նչ խնդություն...

«Տեսա՞ ալլահին. փառք իր բարձունքին.
«Տեսա՞ իր ձեռքում Գաբրիլ հրեշտակին»:

«Յերկու աղբալի սրով արնակաթ.
«Թաթերն՝ առյուծի, առամներն՝ յերկաթ»:

«Ու հենց վոր տեսա՞ մթնեց լուս աշխարք.
«Յես ծունկ չոքեցի ու տվի կաշառք»:

«Կաշառքը, թեև, քիչ էր, անարժան,
«Բայց նա ընդունեց ու ժպտաց աչքն ժամ»:

«Ասաց, վոր յերկինք ամպով կպատի.
«Ուրբաթ ուր, անշուշտ, անձրև կթափի»:

Ուրբաթ, պատահմամբ, մութ ամպը չեւալ.
Անձրև ես ուզում՝ հեղեղ ե, սեւալ:

Կոտորվեց վոչխար, քանդվեց խոճիթ, արտ.
Գյուղացոց համար ի՞նչ սուգ ու ի՞նչ դարդ:

—Մարդ ել Ալլահին տա հազար թուման.
Վոր իսկը թռնի, կապի սև դուման:

Ի հարկե, աչքան կաշառք վոր առնի,—
Նաշաղիր դեղից՝ աշխարք կխառնի...

Ի. ԲԻԶԱ

ՅԵՐԿՈՒ ԱՇԽԱՐՀ

Վաղում ե կյանքը, արշավում ե, հրում,
լուսատու արևի յետևից ընկած ե,
ով արյուն ունի, ուսերին գլուխ՝
թող տեսնի, զբաժանում ե աշխարհը՝ կապիտալը:

Ենկողմ—արնախում ու դահիճ գահակալներ,
եսկողմ—միասնություն, ազատություն ու սեր,
ենկողմ—զրհանավեր, ումբեր, տկաններ,
եսկողմ—ապահովություն, յեղբայրություն—տեսեք...

Ենկողմ—ավերներ, մեչիգներ վորպես բու,
խրճիթներ խարխուլ, շղթաներ ժանգոտ,
ու ժամեր, տաճարներ, դմբեթներ փոշոտ,
մտած անգարթների քուն:

Ենկողմ—տներ այրված, հիշատակ անցյալի,
եսկողմ—նոր Բագվի կառուցում, զավոդներ,

ավերներ մնացած ժանտ մուսաֆաթից,—
եսկողմ—ֆաբրիկներ ձգվում են դեպի վեր...

Ու տեսնում եմ ահա յերկու ծեր, մի տերտեր
զնում են դեպի ժամ, իսկ աչնտեղ կոացած,
սեամորուս մուսուլմանն ե գլուխը թեքել,
անծանոթ ալլահին ծնրադիր, յերկուդած:

Գերաններ են նրանք ե փթած ե խարխուլ,
ու նրանց դեմքերին մահացող կյանքն ե,
բայց ահա նրանց դեմ ցնծում են ու յերգում
խանդավառ պիոներներ, պիոներկաներ:

Կասպից ծովն ե խնդում ու ֆշշում,
ալիքներն են յերգում անդադրում ու խոսում,
լուռ ե հին ոջախը, անջրտի դաշտերում
հողվորն ե հողը ահոսում:

Աշխատանքն ե այդ նորորդա, ամրահիմ,
այդ բազուկն ե շրջում պատմությունը,
արևոտ ե մեր ոջախը ու տանջված գլուղացին
այժմ անհոգ—իր հունձը հավաքում ե:

Սուլում են սուլիչները, սուլում,
թնդում ե նրանց ձայնը յերկրում,
ե յես՝ մի վկա, այս անհագ որերում
նոր կյանքի նոր յերգն եմ յերգում...

Թուրք. փոխադրեց՝ Գուրգեն Մանարի.

Ա. ՖԵՎԶԻ

ԳՈՐԾԱՐԱՆ ԸՆԿ. ԼԵՆԻՆԻ ԱՆՎԱՆ

Յերբ Կասպին ե իր մարմար ալիքները ծփացնում,
վորպես ճերմակ աղավնի համբուրում ե ավերն իր—
նրա կապույտ աչքերին, հրապույրով մի ծանոթ,
Սպիտակ Բաղաքն ե ժպտում, փոված մետաքս ավերին:

Յերբ շահներն են կանչում լուսաբացի դեմ անահ,
բանվորները զարթնում են թռչունների պես կանուխ,
գործարանի մեծ ճամբով առաջանում են ահա,
աշխատանքի հետ կապված՝ կերտում են ու պայքարում:

Սոցիալիզմի շենքը հսկա կառուցում են միասին
բանվորները՝ լույս տալով խորշերին մութ ու խավար,

ու աշխատում են նրանք միմյան ու միասիրտ,
ու հրեղեն աշխարհը նրանք հրում են առաջ:

Թնդացնում ե լերկինքը շշակների սուլոցը,
փոշոտ համբույր ուղարկում շրթունքներին արևի,
տրոփում ե պողպատյա մոտորների զնգոցը,
ու ձուլվել ե բանվորը կենսակառույց դադգյահին:

Վորովհետև կյանքը նոր չի կառուցվի անաշխատ,
ով փախչում ե պաշարից՝ կյանքը կքում ե նրան,
զանգի զոդանքը ծուլին կանչում ե դեպ գերեզման—
տան-դոն, տան-դոն— վոռնում ե, կանչում ե գիրկը մահվան:

Ա. ՀԻՔՄԵԹ

ՆՐԱ ԱՐՁԱՆԻ ԱՌԱՋ

Այդպես եր աշխարհը հնում, փորձանքների մթին ղնդան,
մարդը, մարդը թշվառների, դատապարտված խավար մի հոտ.
վոմանց համար դրախտ ու բախտ լերջանկության ու խնդության,
վոմանց համար բանտ անուրախ, զրկանքով լի ու մահահոտ:

Ի՞նչ ժպիտին, հրճվանքին լինչ... Անժպիտ եր դեմքը նրա,
լուի հարուստն եր ուրախանում խնջուքներում գինով հարբած,
չքավորին վոչ մի արև, չքավորին վիշտը միայն,
չունենո՞ր ես, չկա ծիծաղ, խեղդվիր, լուր, խորտակվիր, լաց...

Յերկար հնչեց լերգն այդ դաժան,— «Խեղդվիր, լուր, խորտակվիր, լաց».—
տառապանքի դժվար ճամբով բանվոր սերունդն եր ընթանում:
քամվում եր նա մորմոռ-մորմոռ, հալվում եր նա, հանգում եր նա,
թալրում եր կամքը նրա թշվառության մութ ղնդանում:

Ծաղկի նման մանուկների աչքերը մահ ու մահագուլն,
հողին հակած թույն խմեցին, շիրիմներում, թափառեցին
չմոտեցավ նրանց վոչ վոք խնամելու, սփոփելու,
նրանց համար չեղավ վոչ մի արցունք թափող ու կարեկից:

Այդպես եր աշխարհը հնում... միայն մի մարդ, մի մարդ միայն,
վոր ապրել եր լուռ ու դաժան, տվեց կյանքին պատգամը մեծ,—
«Մարդկութունը այս խավարին կապված գերի ել չի մնա,
տառապանքի այս ովկյանում հարկավոր ե փրկող մի ձեռք:

Մի փրկարար, վոր արշավի ազատարեր դրոշմ ձեռին,
թուշի, սուրա, վոչ մարդկությանը լերջանկության ափը հանի,
դասակարգի համար բացվի առավոտը նոր կենցաղի,
մի նոր աշխարհ, խինդով հարուստ, մի նոր աշխարհ նոր լերգերի:

Վեհ մի ձգտում, վեհ իդեալ, կարմիր պատգամ հղոր ու նոր,
մարդը մարդուն՝ սիրող ընկեր, մարդը մարդուն՝ սիրող լեղբայր,
որերն իր վառ, միտքը հրե, միտքը արթուն, սիրտը տոչոր
ամբողջ կյանքն իր նա սպառեց իր սկսած գործի համար:

Այդ եր նրա նպատակը, իդձը նրա այս աշխարհում,
տեսել եր նա փայլը նրա, ու տեսնում եր նա գալիքը,
դասակարգի համար բերեց ազատության բոսոր դարուն.—
— Իմացիր դու մեզ փրկողին, այդ Իլիչն եր, Լենինն, Ինքը...

Թուրք. փոխ. Գուրգեն Մանարի.

Ս Ա Ն Ի Լ Ի

Ռ Ո Ւ Մ Բ Ի Կ Ա Յ Ծ Ը

Պատում ենք քարերն ու սարերը հսկա,
պոկում ենք ամրակուռ ժայռերն իրարից,
փորում ենք արմատները մթին անտառի,
ու բացում ենք հողը լերակ առ լերակ:

Բրդի պես գզում ենք շերտերը պողպատի,
միացնում ենք իրար ցամաքն ու ծովերը,
աղմուկը հասնում ե արևին ու վերը...
մենք ենք, վոր լերկինքը կանչեցինք մարտի:

Փոխում ենք փրփրացող գետերի նեղ հունը,
ու չոր անապատը փոխում ենք շեն ալգու,
աշխատող բազուկն ենք մենք գնահատում,
ու նրան վատ որից պահպանում ենք:

Մենք ծնվել ենք դաժան խավարում ու ցրտում,
մեր միտքը ու գործը անբաժան ու արթուն,
մենք արյուն չենք թափում կառուցման այս մարտում,
գեղեցիկն ենք փնտռում...

Քանդում ենք, փշրում ենք ինչ վատ ե և ինչ չար,
հարդում ենք ճամբաներ լեռներով, լեռան տակ,
չինում ալ արևից շենքեր նոր, սպիտակ,
բարձրացնում ենք կյանքը, կառուցում նոր աշխարհ. ..

Թուրք. փոխ. Գուրգեն Մանարի.

Յ Ա Ն Կ

1. Բոյուկ աղա Թալրբլի	Տղամարդ Թյուքեզբանը . . .	3
2. Ս. Հյուսեյն	Հաջի Սուլթանը . . .	11
3. »	Մի փողոցի պատմութիւն . . .	18
4. Եյնալի Սուլթանով	Սելիզները . . .	25
5. » »	Նոր սուրբը . . .	35
6. Աբդուլլահ Շալիկ	Նամակը չհասավ . . .	45
7. Նազարի	Դավաճանը . . .	50
8. Յուսուֆ Վեզիրով	Զեյնալ բեկ . . .	68
9. Սաբիր	Հարուստը՝ Բագվի փանխներին . . .	74
10. »	Ռանչպար . . .	75
11. Սեիդ Ազիմ Շիրվանի	Տգետ գյուղացու կաշառքը ասածուն . . .	76
12. Ի. Րիզա	Յերկու աշխարհ . . .	78
13. Ա. Ֆեվզի	Գործարան ընկ. Լենինի անվան . . .	79
14. Ա. Հիմնեք	Նրա արձանի առաջ . . .	80
15. Սանիլի	Ռումբի կաշիք . . .	81

27

45 907

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and is mostly illegible due to fading and the texture of the paper. Some words are difficult to decipher but appear to be related to a list or inventory.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0376719

179

179 - 1829

ОБРАЗЦЫ
ИЗ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Сост. Е. Чарени

692
1883

ԳԻՆԸ 45 ԿՈՊ.